

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Έγκλειστα ζώα και βιοπολιτική εξουσία στο Αττικό Ζωολογικό Πάρκο

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Χριστίνα Βασιλοπούλου

Αθήνα, 2019

Τριμελής Επιτροπή

Αλεξάνδρα Χαλκιά, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Άννα Λυδάκη, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Δημήτρης Λαμπρέλλης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Χριστίνα Βασιλοπούλου, 2019

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέως.

Αφιέρωση

Η εργασία αυτή αφιερώνεται σε όλα τα έγκλειστα ζώα στους ζωολογικούς κήπους ανά τον κόσμο.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την καθηγήτρια Αλεξάνδρα Χαλκιά για την εμπιστοσύνη, τις δημιουργικές της παρεμβάσεις και το γεγονός ότι είχε εντάξει στα μαθήματα του μεταπτυχιακού «Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία» και «Φύλο, Λόγος, Εξουσία» τα ζητήματα των μη ανθρώπινων ζώων, δίνοντάς μου την ευκαιρία να εμβαθύνω ουσιαστικά και να πραγματοποιήσω τους λόγους για τους οποίους επέλεξα να κάνω αυτό το μεταπτυχιακό: την καθηγήτρια Άννα Λυδάκη που με την αγάπη της για τα μη ανθρώπινα ζώα και την συμβολή της στο να εισαχθεί το ζήτημα στα ελληνικά πανεπιστήμια αλλά και την ποιοτική διάσταση της έρευνας με ενέπνευσε στην εκπόνηση αυτής της εργασίας αλλά και άνοιξε το δρόμο ώστε να είναι εφικτή αυτή η οπτική: τον καθηγητή Δημήτρη Λαμπρέλλη που δέχτηκε να συμμετάσχει στην τριμελή επιτροπή. Επιπλέον θα ήθελα να ευχαριστήσω τους διδάσκοντες στο μεταπτυχιακό «Κοινωνιολογία» Παναγιώτα Γεωργοπούλου, Μαρία Αντωνοπούλου, Αντώνη Παπαρίζο, Χρήστο Ξανθόπουλο, Παναγιώτη Δουκέλλη, και Παναγιώτη Σωτήρη, που μου επέτρεψαν να εντάξω στις εργασίες μου τις παραπάνω θεματικές.

Ευχαριστώ επίσης κάθε συμμετέχουσα/οντα στην έρευνα, που μου εμπιστεύθηκε τις εμπειρίες της/του.

Τέλος χρωστάω ένα μεγάλο ευχαριστώ στον Κώστα Αλεξίου, για τη σχεδόν καθημερινή ηθική συμπαράσταση σε κάθε μου προσπάθεια τα τελευταία δύο χρόνια.

Συντομογραφίες

A.Z.Π. (Αττικό Ζωολογικό Πάρκο)

E.A.Z.A. (European Association of Zoos and Aquariums)

A.Z.A. (Association of Zoos and Aquariums)

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	7
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ - Θεωρητικό μέρος	
A1. Οι κριτικές σπουδές περί ζώων και η φεμινιστική οπτική	9
A.2 Οι ζωολογικοί κήποι και οι ανθρώπινοι ζωολογικοί κήποι	13
A.3.Εγκλεισμός και βιοπολιτική εξουσία: ο ζωολογικός κήπος ως καθρέπτης της φυλακής	15
A.4. Η ηθολογία και τα ζώα του ζωολογικού κήπου	15
A.5. Η αντίσταση των ζώων ως ένδειξη της εμπρόθετης δράσης τους	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄ - Βιβλιογραφική επισκόπηση	
B.1 Η περιβαλλοντική εκπαίδευση και τα ζώα ως αντιπρόσωποι του είδους	20
B.2 Μη ανθρώπινα ζώα και βιοπολιτική εξουσία εντός του ζωολογικού κήπου	22
B.3 Τα μη ανθρώπινα ζώα ως εδώδιμα σώματα εντός του ζωολογικού κήπου	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄ – Μεθοδολογία	
Γ.1 Ο σκοπός και ο χαρακτήρας της έρευνας	28
Γ.2. Μεθοδολογικά εργαλεία	28
Γ.3. Η σχέση της ερευνητριας με το ζήτημα των ζώων	31
Γ.4. Η διαδικασία ανεύρεσης των συνεντευξιαζομένων και του υλικού	31
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄ - Αποτελέσματα -Συζήτηση	
Δ.1 Μια ιστορική επισκόπηση των ζωολογικών κήπων στον ελλαδικό χώρο από τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους μέχρι σήμερα και η έλευση του Αττικού Ζωολογικού Πάρκου	32
Δ.2 Το Αττικό Ζωολογικό Πάρκο ως χώρος αναψυχής – Τα μη ανθρώπινα ζώα ως θεάματα μέσα σε αυτό	39
Δ.3.α. Η ανθρωπολογική μηχανή παραγωγής των ειδών μέσα στο Αττικό Ζωολογικό Πάρκο – τα ζώα ως εκπρόσωποι των ειδών εντός του Α.Ζ.Π.	52
Δ.3.β. Ο ανθρωπισμός της διατήρησης και η συντήρηση του ανθρωποκεντρισμού	56
Δ.4 Η εκπαίδευση και το Αττικό Ζωολογικό Πάρκο	57
Δ.5 Οικογένεια, έθνος, φυλή και είδος. Πώς αναπαράγονται εντός του Α.Ζ.Π.;	61
Δ.6 Η θανάτωση των ιαγουάρων ως σημείο αιχμής	64
Συμπεράσματα	67
Πηγές - Βιβλιογραφία	68
Παράρτημα	74

Περίληψη

Οι ζωολογικοί κήποι αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας. Σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται από αρκετούς επιστήμονες ως «ανθρωπόκαινος» εξαιτίας και της τεράστιας απώλειας της βιοποικιλότητας του πλανήτη, οι σύγχρονοι ζωολογικοί κήποι για να δικαιολογήσουν τον εγκλεισμό έχουν ενσωματώσει στη ρητορική τους την προστασία και διατήρηση των ειδών, διεκδικώντας πολλές φορές την ονομασία *πάρκο*. Στην Αθήνα εδώ και 20 περίπου χρόνια λειτουργεί το Αττικό Ζωολογικό Πάρκο, μια αμιγώς ιδιωτική επιχείρηση με χιλιάδες μη ανθρώπινα ζώα στο εσωτερικό της.

Η παρούσα εργασία προσπαθεί να εξετάσει πώς μέσα από τον εγκλεισμό και την έκθεση των ζώων ως θεαμάτων αναπαράγονται οι ίδιες οι ανθρωποκεντρικές αντιλήψεις που ευθύνονται για την εξαφάνιση των ειδών σήμερα. Η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε είναι ποιοτική έρευνα μέσω συνεντεύξεων μαθητών και δασκάλων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης οι οποίοι επισκέφθηκαν το Αττικό Ζωολογικό Πάρκο. Συμπληρωματικά χρησιμοποιήθηκε η συμμετοχική παρατήρηση των αντιδράσεων των θεατών κατά την επίσκεψή τους στο Αττικό Ζωολογικό Πάρκο, η ανάλυση λόγου των επίσημων έντυπων του Α.Ζ.Π. και των άμεσων και έμμεσων διαφημίσεων του στο διαδίκτυο και σε δημόσιους χώρους.

Λέξεις κλειδιά: Αττικό Ζωολογικό Πάρκο, μη ανθρώπινα ζώα, βιοπολιτική εξουσία, ανθρωποκεντρισμός

Animals and biopolitical power in Attica Zoological Park

Christina Vasilopoulou

Abstract

Zoos are an integral part of the modern industrial society. In an era that has been labeled by many scientists as "anthropocene" due to the enormous loss of biodiversity on the planet, modern zoos have justified their rhetoric in protecting and preserving species, often claiming the denomination "Park". In Athens, the Attica Zoological Park has been operating for nearly 20 years, as a private enterprise with hundreds of non-human animals inside.

The present study seeks to examine how, through animal incarceration and exposure of the animals as spectacle, there is a reproduction of the anthropocentric concepts that are responsible for the extinction of species. The methodology that was used is qualitative research through interviews with primary school students and teachers who visited the Attica Zoological Park. In addition, participatory observation of the reactions of viewers during their visit to the Attica Park has been used to add to the analysis of the official Attica Zoological Park publications and its direct and indirect advertisements on the internet and public places.

Keywords: Attica Zoological Park, non-human animals, biopolitical power, anthropocentrism

Εισαγωγή

Οι ζωολογικοί κήποι αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας. Ενταγμένοι στον ευρύτερο αστικό ιστό αναπτύχθηκαν μαζί με τις πόλεις ως αποκύημα μιας αποικιοκρατικής αίγλης, όπου τα ζώα βρίσκονται εκεί για να υπενθυμίζουν την καθυπόταξη κάθε κατώτερου άλλου. Ξεκινώντας από τα θηριοτροφεία των βασιλιάδων, οι ζωολογικοί κήποι ακολούθησαν την ιστορική εξέλιξη των κοινωνιών στις οποίες εκτίθονταν τα μη ανθρώπινα ζώα, αντανακλώντας τις εκάστοτε αντιλήψεις για τον φυσικό κόσμο. Με το πέρασμα από τις μοναρχίες στα δημοκρατικά καθεστώτα μετατράπηκαν σε δημόσιους ζωολογικούς κήπους, ως προέκταση της απαίτησης για λαϊκή μόρφωση. Σήμερα οι μοντέρνοι ζωολογικοί κήποι στις ανεπτυγμένες χώρες είναι δημόσιες ή ιδιωτικές επιχειρήσεις που λειτουργούν με άξονα το κέρδος. Σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται από αρκετούς επιστήμονες ως «ανθρωπό-καινος»¹ εξαιτίας και της τεράστιας απώλειας της βιοποικιλότητας του πλανήτη, οι σύγχρονου ζωολογικοί κήποι για να δικαιολογήσουν τον εγκλεισμό των ζώων, έχουν ενσωματώσει στη ρητορική τους την προστασία και διατήρηση των ειδών, διεκδικώντας πολλές φορές την ονομασία *πάρκο*. Στην Αθήνα εδώ και 20 περίπου χρόνια λειτουργεί το Αττικό Ζωολογικό Πάρκο, μια αμιγώς ιδιωτική επιχείρηση με εκατοντάδες μη ανθρώπινα ζώα στο εσωτερικό της. Κατά τις ώρες λειτουργίας για το κοινό, αλλά και έπειτα όταν σφραγίζονται οι πόρτες, ένα μωσαϊκό ανθρώπινων και μη ανθρώπινων όντων αλληλεπιδρούν μέσα σε σχέσεις εξουσίας, αναπαράγοντας τις κυρίαρχες νόρμες που δικαιολογούν τον εγκλεισμό, συνθέτοντας μια περίπλοκη τεχνητή οικοκοουλτούρα. Ο ζωολογικός κήπος δεν παύει όμως να παραμένει φυλακή για το εκάστοτε μη ανθρώπινο ζώο που ζει εξαναγκαστικά εντός του.

Η παρούσα εργασία προσπαθεί να εξετάσει πώς μέσα από τον εγκλεισμό και την έκθεση των ζώων ως θεαμάτων αναπαράγονται οι ίδιες οι ανθρωποκεντρικές αντιλήψεις που ευθύνονται για την εξαφάνιση των ειδών σήμερα. Θα αναλυθούν τα κοινωνικά εδάφη εντός των οποίων παράγεται το υποκείμενο «ζώο του ζωολογικού κήπου» που χρήζει διαχείρισης, προστασίας και εκμετάλλευσης για να μπορέσει να επιβιώσει, και οι κοινωνικές διαδικασίες όπου διαμορφώνονται οι αντιλήψεις που το συσχετίζουν με το αντίστοιχο ζώο στην άγρια και

¹ Ο χαρακτηρισμός «ανθρωπόκαινος» έχει προταθεί από επιστήμονες, για να προσδιορίσει την εποχή που διανύουμε. Χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει την κρισιμότητα της παρέμβασης του ανθρώπινου είδους στην εξέλιξη του πλανήτη (Χαλκιά, 2019:310 & 2011:129).

ελεύθερη κατάσταση, το οποίο χρειάζεται αυτό το φυλακισμένο σύντροφο για να μπορέσει να επιβιώσει το είδος.

Η μεθοδολογία που θα χρησιμοποιηθεί είναι η ποιοτική έρευνα μέσω συνεντεύξεων δασκάλων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης οι οποίες επισκέφθηκαν το Αττικό πάρκο, focus group με μαθητές και συνέντευξη πληροφόρησης με ακτιβιστή καθώς και επιτόπια παρατήρηση. Συμπληρωματικά θα χρησιμοποιηθούν η επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας σχετικά με την ιστορική προέλευση των ζωολογικών κήπων, η ανάλυση λόγου των επίσημων έντυπων του Αττικού Ζωολογικού Πάρκου και των άμεσων και έμμεσων διαφημίσεων του στο διαδίκτυο και σε δημόσιους χώρους. Θα γίνει προσπάθεια να αναδειχθεί με ποιους τρόπους καταφέρνει να νομιμοποιείται στις συνειδήσεις των νέων ανθρώπων το γεγονός ότι κάποια άλλα ζώα εκπίπτουν ως υποκείμενα στη θέση ενός όντος το οποίο μπορεί να φυλακίζεται, να αναπαράγεται και να πεθαίνει κατά βούληση, για την τέρψη των ματιών του θεατή ή για έναν κάποιο ανώτερο σκοπό τον οποίο το ίδιο το ζώο δεν συμμερίζεται. Πώς προκύπτει τελικά αυτός ο ανθρώπινος εξαιρετισμός που παράγεται εντός του ζωολογικού κήπου και που δημιουργεί τα κοινωνικά εδάφη που δικαιολογούν μια σειρά από αντίστοιχες συμπεριφορές σε ανθρώπινα όντα που έχουν απολέσει κυριολεκτικά ή μεταφορικά την ιδιότητα του ανθρώπου ή του πολίτη, όπως συνέβαινε και με τους ανθρώπινους ζωολογικούς κήπους ως τα μέσα του 20ού αιώνα;

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

Θεωρητικό Μέρος

A1. Οι κριτικές σπουδές περί ζώων και η φεμινιστική οπτική

Στην παρούσα έρευνα η οποία αποσκοπεί σε μια μη ανθρωποκεντρική ανάλυση, δηλαδή να ξεπεραστούν τα όρια ανάμεσα στο ανθρώπινο και το μη ανθρώπινο, προκύπτει η δυσκολία του πώς θα εκφραστεί αυτό το όριο μέσα στο λόγο και πώς αυτό το όριο θα μπορούσε να ξεπεραστεί εντός του λόγου. Υπάρχουν πολλοί τρόποι οι οποίοι έχουν επιλεγεί κατά καιρούς για να εκφράσουν αυτή τη θεμελιακή διάκριση ανάμεσα στο ανθρώπινο και τα άλλα είδη, όπως «άνθρωποι και ζώα», ορολογία που εντείνει στο μέγιστο τη διαφορά αυτή, θέτοντας ξεκάθαρα ότι ο άνθρωπος δεν είναι ζώο. Μια άλλη έκφραση που χρησιμοποιείται κυρίως από τους υπερασπιστές των δικαιωμάτων των ζώων είναι «ανθρώπινα και μη ανθρώπινα ζώα», εδώ και πάλι όμως θεμελιώνεται μια διαφορά αφού αυτό το *μη ανθρώπινα ζώα* περικλείει το σύνολο των ειδών έναντι του ανθρώπινου είδους. Όπως επισημαίνει η Δήμητρα Κουντάκη (2019:23,24) «πρόκειται για έναν χαρακτηρισμό με αρνητικό αξιακό φορτίο που προσθέτει έναν επιπλέον διαχωρισμό, εκφράζοντας μια βαθιά ανθρωποκεντρική στάση». Μια ακόμα εκφραστική προσπάθεια είναι το «οι άνθρωποι και τα άλλα ζώα», η οποία επιδιώκει να τονίσει το ότι το ανθρώπινο ζώο είναι ένα ζώο ανάμεσα στα άλλα, όμως και πάλι επιτυγχάνεται η διαφοροποίηση μέσω της χρήσης της λέξης «άλλος» η οποία είναι σημασιολογικά συνυφασμένη με μια διαφορά, ειδικά στις κοινωνικές επιστήμες, παρότι η Κουντάκη τη θεωρεί ως καταλληλότερη για τον τομέα της ηθικής. Καταλήγουμε λοιπόν στο ότι δεν υπάρχει προς το παρόν καμία δόκιμη έκφραση που να μπορεί να συμπεριλαμβάνει το αίτημα για συμπερίληψη όλων των ειδών μέσα στην ίδια λέξη ή έκφραση, εκτός από το ζώα σκέτο όπου δεν γίνεται αμέσως αντιληπτό ότι εμπερικλείει και το ανθρώπινο ζώο, που να μπορεί να επεξηγή ταυτόχρονα χωρίς να αποκλείει. Ο αποκλεισμός αυτός δεν είναι φιλολογικός αλλά εδράζεται στις κοινωνικές σχέσεις που έχουν διαμορφωθεί στα πλαίσια του ανθρωποκεντρισμού. Ακόμη όμως και η έννοια του ίδιου του «ζώου» αμφισβητείται ως μια ολοποιητική έγκλιση, την οποία έχει επινοήσει και εισάγει ο ίδιος ο άνθρωπος (Derrida, 2008: 23).

Η διάκριση μεταξύ του ανθρώπινου είδους και των άλλων ειδών συναντάται με διάφορους τρόπους στις σύγχρονες κοινωνίες. Ο ανθρωποκεντρισμός εδραιώθηκε ακόμα περισσότερο μαζί με τον ανθρωπισμό στο πλαίσιο που έθεσε ο Διαφωτισμός. Μέσα από μια απομαύγευση του φυσικού κόσμου, ο θρησκευτικός ανθρωποκεντρισμός που θεωρούσε τον άνθρωπο ως εκλεκτό είδος έδωσε τη θέση του σε ένα ουμανιστικό ανθρωποκεντρικό ιδεώδες βασισμένο στον ορθό λόγο. Ο λόγος του θεού έδωσε τη θέση του στον λόγο του ανθρώπου ως ξεχωριστού είδους, του οποίου η ευημερία βρίσκεται πλέον στις δικές του αποφάσεις. Πρόκειται, σύμφωνα με την Braidoti (2019:72), για το «παγιωμένο πλαίσιο μιας φιλόρεσκης σχέσης του Ανθρώπου με τον εαυτό του, που τον επιβεβαιώνει ως κυρίαρχο υποκείμενο», κεντρικοποιώντας τα δικά του επιμέρους χαρακτηριστικά και εξοβελίζοντας των άλλων όντων.

Η διάκριση αυτή γίνεται προσπάθεια να αρθεί από τους υπερασπιστές των ζώων που αγωνίζονται για την κατάργηση των δομών εκμετάλλευσης αλλά και από ακαδημαϊκούς οι οποίοι προσπαθούν να εξηγήσουν την προέλευση της παρούσας δυαδικής συνθήκης και να προτείνουν τρόπους και θέσεις όπου το ανθρώπινο με το μη ανθρώπινο θα μπορούν να συγκλίνουν αν όχι να ενσωματωθούν στην ίδια κατηγορική ταυτότητα. Σε αυτά τα πλαίσια βρίσκονται κυρίως δύο σύγχρονα θεωρητικά ρεύματα: οι κριτικές σπουδές περί των ζώων, (critical animal studies),² με αρχικούς διανοητές τον Steven Best και τον Anthony Nocella, και ο οικοφεμινισμός που σχετίζει την απελευθέρωση των ζώων με αυτή των γυναικών, με κύρια εκφράστρια την Carol Adams, η οποία εξέθεσε τις ομοιότητες της αντικειμενοποίησης και εμπορευματοποίησης του γυναικείου σώματος με αυτό του ζώου (Adams, 1990). Η σύνδεση του οικοφεμινισμού με τις κριτικές σπουδές περί των ζώων μπορεί να έχει θετικά αποτελέσματα στο στόχο για διεύρυνση της ηθικής κοινότητας, εντάσσοντας και τα ζώα με συνεπαγόμενο τον τερματισμό της εκμετάλλευσής τους. Από τη μία ο οικοφεμινισμός προτείνει μια διεύρυνση της ηθικής κοινότητας μέσω της αύξησης της ενσυναίσθησης και της κατανόησης της κοινής μοίρας των καταπιεσμένων μέσω της κοινότητας η οποία θα φέρει χειραφετικά αποτελέσματα. Από την άλλη οι κριτικές σπουδές περί των ζώων εξετάζουν με έναν ριζοσπαστικό τρόπο το πεδίο της συγκρότησης αλλά και τις εκφάνσεις του ανθρωποκεντρισμού σήμερα και θέτουν ξεκάθαρα το στόχο μιας κοινωνικής αλλαγής, η οποία δεν μπορεί να επέλθει αν δεν αλλάξουν στο σύνολό

² Critical Animal Studies: Η απόδοση στα ελληνικά «κριτικές σπουδές περί ζώων» έχει γίνει από τον Κώστα Αλεξίου στις υπό έκδοση μεταφράσεις των κειμένων του Steven Best (2020). Από άλλους μελετητές χρησιμοποιείται και το «ζωικές σπουδές» για τα animal studies (Καραγεωργάκης, 2019), όμως από τη γράφουσα προτιμάται το «περί ζώων» διότι το ζωικές σπουδές μπορεί να αναφέρεται και στις σπουδές ζωικής παραγωγής.

τους οι κοινωνικοοικονομικοπολιτικοί θεσμοί που στηρίζουν και τροφοδοτούνται από την κυριαρχία πάνω στα μη ανθρώπινα ζώα. Ο Richard Twine (2010:402) προτείνει στις φεμινίστριες και τις οικοφεμινίστριες να αποβάλλουν τον δικαιολογημένο φόβο της ζωοποίησης που ελλοχεύει στην άρνησή τους να δουν μια διαθεματική σύνδεση του ζητήματος των ζώων με αυτού των γυναικών.

Ο Steven Best, Αμερικανός φιλόσοφος και ένας από τους ιδρυτές των Κριτικών Σπουδών Περί Ζώων, αφιερώνει ένα ολόκληρο δοκίμιο (Best, 2009) πάνω στη στροφή των ακαδημαϊκών κύκλων προς τα μη ανθρώπινα ζώα, με σκοπό να αναδείξει την ανάγκη της ανάπτυξης ενός ρεύματος που ονομάζεται Κριτικές Σπουδές Περί Ζώων, το οποίο θα αντικρούει την ενσωμάτωση και αποπολιτικοποίηση μέσα από τη γενίκευση και την ουδετερότητα που παρουσιάζουν οι Σπουδές Περί Ζώων (Animal Studies). Προτείνει οι ακαδημαϊκοί να έχουν έναν αιχμηρό λόγο, που να αποκαλύπτει λύσεις αντί για γενικεύσεις, και να τάσσονται ξεκάθαρα υπέρ των μη ανθρώπινων ζώων, επηρεάζοντας τη δημόσια σφαίρα. Η άποψη αυτή της σύμπτυξης επαναστατικής θεωρίας και πράξης θυμίζει έντονα τον «οργανικό διανοούμενο του προλεταριάτου» που πρότασε, έναν αιώνα πριν ο Antonio Gramsci μέσα από το έργο του *Οι διανοούμενοι*, όπου μιλούσε για την αφομοίωση των παραδοσιακών διανοομένων από την αστική τάξη και την ανάγκη του προλεταριάτου για τη δημιουργία δικών του οργανικών διανοομένων (Gramsci, 2005). Ο ίδιος ο Best, αιτιολογεί την επιλογή του όρου «κριτικές» στην ανάγκη αναθεώρησης των σπουδών περί ζώων τις οποίες ονομάζει «συμβατικές», θεωρώντας ότι υπάρχει μια αλληλουχία ανάμεσα στον αγώνα των στοχαστών της σχολής της Φρανκφούρτης ενάντια στον κατακερματισμό και τον απομονωτισμό των επιστημών, και στον αγώνα των στοχαστών των κριτικών σπουδών περί ζώων σήμερα να αντιπαρατεθούν στην κατακρήμνιση και ουδετεροποίηση των συμβατικών σπουδών περί ζώων, οι οποίες, αν και κατά τη γνώμη του συνεισέφεραν στο να φέρουν το ζήτημα των ζώων στο προσκήνιο, αυτή τη στιγμή αδυνατούν να κάνουν ένα βήμα παραπέρα προς την ανάδειξη της αναγκαιότητας της ολικής απελευθέρωσης. Αυτή η άποψη του Best είναι σύμφυτη με την αντίληψή του για την ανάγκη μιας ριζικής κοινωνικής αλλαγής. Σύμφωνα με τον ορισμό που δίνει ο Best (2009) στο παραπάνω κείμενο:

«Οι Κριτικές Σπουδές περί Ζώων υποστηρίζουν ότι ο όρος «ζώο» περιλαμβάνει όλα τα αισθανόμενα πλάσματα, συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπων, και έτσι η «απελευθέρωση των ζώων» δεν μπορεί να διατυπωθεί και να θεσπιστεί κατάλληλα ξεχωριστά από την «απελευθέρωση των ανθρώπων», και αντίστροφα· υποστηρίζει επιπλέον

ότι η επιβίωση των ειδών εξαρτάται από ένα ευδόκιμο περιβάλλον και μια ευδοκιμούσα παγκόσμια οικολογία, και έτσι η απελευθέρωση των ζώων, των ανθρώπων και της Γης συνδυάζονται αδιάσπαστα στην πολιτική της «ολικής απελευθέρωσης». Οι Κριτικές Σπουδές Περί Ζώων είναι κριτικές ανθρωπιστικές σπουδές, και αναλύουν πώς η πραγματεία για τον «άνθρωπο» απαρτίζεται από Δυσιστικούς, Σπισιστικούς, Ρατσιστικούς, Πατριαρχικούς και Ιμπεριαλιστικούς όρους.»

Την αλλαγή επιστημονικού παραδείγματος προτείνει και η κοινωνιολόγος Άννα Λυδάκη στο βιβλίο της *Αναζητώντας το χαμένο παράδειγμα*. Θέτει, όπως και ο Best, το ζήτημα της συμπερίληψης της οπτικής των μη ανθρώπινων ζώων και του φυσικού κόσμου στην επιστημονική έρευνα (Λυδάκη, 2016:507-508) ως αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνικής ζωής, ασκώντας κριτική στην αμιγώς ορθολογική - ανθρωποκεντρική παράδοση η οποία αποτυγχάνει να ερμηνεύσει τον κόσμο, αφού έχει ως αφετηρία τη λανθασμένη αντίληψη ότι ο άνθρωπος δεν είναι και αυτός ζώο (Λυδάκη, 2016:390-391). Αντίστοιχα η Erika Cudworth στο κείμενό της «Πέρα από τον σπισισμό» που ανοίγει τον τόμο για την «Άνοδο των κριτικών σπουδών περί Ζώων» (Taylor και Twine, 2014), αναδεικνύει την αναγκαιότητα οι κριτικές σπουδές των ζώων να ενσωματώσουν τα εργαλεία της κοινωνιολογίας, εξηγώντας τα ζητήματα της ανισότητας και της διαφοράς μεταξύ των ειδών πέρα από τον σπισισμό που έχει αναλυθεί στα πλαίσια της φιλοσοφίας και της πολιτικής θεωρίας. Προτείνει επίσης να εξετάσουμε τα είδη όχι ως μια απλά ταξινομητική ορολογία, αλλά ως κοινωνική απόδοση (social assignation) (Cudworth, 2014:19,20,21). Η κοινωνιολόγος Kay Peggs στο βιβλίο της *Animals and Sociology*, προτείνει τη συμπερίληψη των ζώων στην κοινωνιολογική ανάλυση, αφού αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της κοινωνικής ζωής και υφίστανται διακρίσεις και καταπίεση βασισμένες στη διαφορά, όπως εκφράζεται μέσα από την κοινωνική παραγωγή του «Άλλου» όχι στη βάση του φύλου ή της φυλής αλλά του είδους (Peggs, 2012:12).

Η κοινωνική αυτή ανάλυση για το είδος οδηγεί σε μια προσέγγιση που δανείζεται από τη φεμινιστική θεωρία και την επιτελεστικότητα του φύλου, προτείνοντας μια διαθεματική προσέγγιση που σκοπό έχει να αποδομήσει στο σύνολό τους τις κοινωνικές νόρμες που διαπλέκουν τις σχέσεις εξουσίας.

Χρήσιμα εργαλεία στην ανάλυση του ζητήματος της απελευθέρωσης των μη ανθρώπινων ζώων συνεισφέρουν και οι μεταδομιστικές φεμινιστικές και queer σπουδές. Η σύγχρονη φεμινιστική θεωρία έχει καταφέρει αρκετά ως προς το να καταδείξει τα σαθρά θεμέλια πάνω στα οποία δομείται η πατριαρχία. Η χρήση της θεωρίας της Judith Butler και κυρίως της

ευαλωτότητας και του πένθους μπορεί να φανεί χρήσιμη ως προς τη διεύρυνση των ηθικών ορίων ανάμεσα στο ανθρώπινο και το μη ανθρώπινο. Αντιλαμβανόμενοι την ενσώματη περατότητά μας βάζουμε στο στόχαστρο τον ανθρώπινο εξαιρετισμό και ανοίγει ο δρόμος για την αναγνώριση της συγγενείας μας με τα άλλα ζώα. Ο James Stanescu, στο άρθρο του για την «Αναταραχή των Ειδών και την Ευάλωτη Ζωή των Ζώων», προσπάθησε να αναδείξει το ζήτημα του πένθους ως μορφής δημιουργίας κοινότητας και διεκδικήσεων για τα μη ανθρώπινα ζώα (Stanescu, 2012).

A2. Οι ζωολογικοί κήποι και οι ανθρώπινοι ζωολογικοί κήποι

Οι ζωολογικοί κήποι αποτελούν μια από τις πιο γλαφυρές εκφάνσεις αυτής της επιτελεστικότητας των ειδών. Εντός τους συγκεντρώνουν μια σειρά από ζώα τα οποία τα κατηγοριοποιούν ως είδη με σκοπό την ενημέρωση και εκπαίδευση του κοινού σχετικά με την ύπαρξή τους, ενώ παράλληλα υποστηρίζουν ότι συμβάλλουν στη διατήρηση και προστασία των ειδών. Εντός του ζωολογικού κήπου τα ζώα τεμαχίζονται νοητά σε κατηγορίες και παράλληλα εντείνεται η διαφορά μεταξύ ανθρώπινου και μη ανθρώπινου.

Οι συλλογές με έγκλειστα ζώα εμφανίζονται στις απαρχές του πολιτισμού, εκεί όπου αναδύονται και οι θεσμοθετημένες σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στους ανθρώπους. Ο Rothfelds (2002:13) αναφέρει ότι όπου υπήρξαν πόλεις, υπήρξαν και εκθέσεις σπάνιων ζώων, από τη Βαβυλώνα, την αρχαία Ελλάδα, ως την αρχαία Ρώμη και τη δυτική Ευρώπη του 16ου αιώνα, όπου εμφανίζονται οι πρώτοι πρόδρομοι των ζωολογικών κήπων ως αποτέλεσμα των νέων ειδών που ανακαλύπτονται στις αποικίες, πολλές φορές μέσα στα παλάτια των τοπικών ηγεμόνων. Οι ζωολογικοί κήποι που άκμασαν τον 19ο και 20ό αιώνα ονομάστηκαν «βικτωριανού τύπου ζωολογικοί κήποι» εξαιτίας του μεγέθους και της διάταξής τους (Γεωργιάδης, 2011:7).

Αν εξετάσουμε την ιστορία των σύγχρονων ζωολογικών κήπων τους τελευταίους δύο αιώνες θα δούμε πως και «εξωτικά ανθρώπινα ζώα» βρίσκονταν έγκλειστα εκεί με σκοπό την ψυχαγωγία του κοινού και την επιστημονική παρατήρηση όπως συμβαίνει και με τα μη ανθρώπινα ζώα σήμερα. Οι ανθρώπινοι ζωολογικοί κήποι ήταν ένα μείγμα επιστήμης και θεάματος, όπου συντελούνταν φυλετικές μελέτες της ανθρώπινης εξέλιξης και προόδου. Οι άνθρωποι αυτοί εντός των ζωολογικών κήπων θεωρούνταν, ανάλογα με την επιστημονική νόρμα στην οποία εντάσσονταν, είτε ως υποείδη του ανθρώπινου είδους, είτε ως ο σύνδεσμος ανάμεσα στον άνθρωπο και τον χιμπατζή, άποψη η οποία θεωρούνταν και η επικρατούσα. Ο Rothfelds

(2002:82) περιγράφει τη μετάβαση των δραστηριοτήτων του εμπόρου άγριων ζώων Carl Hagenbeck από τα μη ανθρώπινα ζώα σε ανθρώπους με «εξωτική» καταγωγή τους οποίους άρχισε να εισάγει και να περιφέρει ως θέαμα όταν υπήρξε κορεσμός στην Ευρώπη από άγρια ζώα. Το 1875 επιβίβασε από τη Λαπωνία μια ομάδα Sami με προορισμό το Αμβούργο και τις επόμενες χρονιές ανάγκασε μια ομάδα Σουδανών να περιοδεύσει σε ολόκληρη την Ευρώπη. Αυτοί οι πληθυσμοί έγιναν αντικείμενο μελέτης από τους τότε ανθρωπολόγους οι οποίοι εφάρμοσαν συστηματικά τις ανθρωπομετρικές αναλύσεις, που αποτέλεσαν απαρχή της ευγονικής.

Η Purthert (2015) εξετάζει τους λόγους που συγκροτούνται μέσα από την ύπαρξη της προσομοίωσης του Εθνικού Πάρκου Masaola, που βρίσκεται στο δάσος της Μαδαγασκάρης, στον Ζωολογικό Κήπο της Ζυρίχης. Αναλύει τη χωροθεσία, τον τρόπο που είναι τοποθετημένα τα πράγματα, τα έντυπα για τα παιδιά, τους λόγους του ιδιοκτήτη του πάρκου μέσα σε αυτό, σε σχέση με τους ανθρώπινους ζωολογικούς κήπους που υπήρξαν στον ίδιο ζωολογικό κήπο μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα. Εξηγεί ότι οι ανθρώπινοι ζωολογικοί κήποι ήταν σημαντικοί για την εγκαθίδρυση του φυλετικού βλέμματος που έπαιξε ρόλο στην επιστημονική οπτική. Κατ' αντιστοιχία, καταλήγει στο συμπέρασμα πως οι ανθρώπινοι ζωολογικοί κήποι αποτέλεσαν το πέρασμα από έναν επιστημονικό σε έναν λαϊκό ρατσισμό (2015:515). Οι Ευρωπαίοι, βλέποντας τους ιθαγενείς και τον τρόπο ζωής τους αντιλαμβάνονταν τους εαυτούς τους με όρους διαφοράς, και αυτό που τελικά τους διαχώριζε, ήταν η διαφορά μεταξύ ανθρώπινης «πολιτισμένης» και γυμνής «ζωικής» ζωής.

Αυτή η ψευδοεπιστημονική αντίληψη της ανθρώπινης εξέλιξης βασιζόταν πάνω στον δυισμό ζώο-άνθρωπος. Ο πυγμαίος Ότα Μπένγκα κατατασσόταν ως ένας σύνδεσμος ανάμεσα στον άνθρωπο και το ζώο, και εκτίθετο στον ζωολογικό κήπο του Μπρονξ, με τεκμήριο τη δυνατότητά του να συνομιλεί εξίσου με τον χιμπατζή μαζί με τον οποίο κρατούνταν αλλά και με τον φύλακα του ζωολογικού κήπου, έχοντας μάθει τη γλώσσα. Η γλωσσική ανωτερότητα που χρησιμοποιείται ως όριο ανάμεσα στο ζώο και τον άνθρωπο χρησιμοποιήθηκε εξίσου για να κατατάξει ως ζώο κάποιους ανθρώπους (V. Stanescu, 2014 :178). Σύμφωνα με τον Vasile Stanescu η ιστορία του Ότα Μπένγκα είναι ξεχωριστή γιατί περιγράφεται ως μια ιστορία φροντίδας, καθώς αφού τελείωσαν οι περιοδείες ο Ότα κλείστηκε μέσα στο ζωολογικό κήπο γιατί δεν υπήρχε άλλος τρόπος να επιβιώσει. Αυτή η ρητορική αναβιώνει ακόμα και σήμερα για τα μη ανθρώπινα ζώα στους ζωολογικούς κήπους ανά τον κόσμο.

A3. Εγκλεισμός και βιοπολιτική εξουσία: ο ζωολογικός κήπος ως καθρέπτης της φυλακής

Το 2012 το περιοδικό *Journal of Critical Animal Studies* εξέδωσε ένα τεύχος με τίτλο «Prisons and Animals». Στην εισαγωγή του τεύχους οι επιμελήτριες της έκδοσης Suzan Thomas και Laura Shields αναφέρουν τον Jeremy Bentham, ο οποίος υπερασπίστηκε τα μη ανθρώπινα ζώα λέγοντας ότι δεν έχει σημασία αν σκέφτονται αλλά αν πονούν, όμως ταυτόχρονα ήταν ο ίδιος που σχεδίασε το πανοπτικόν ως μορφή φυλάκισης και πλήρους ελέγχου. Πάνω στην πανοπτική φυλακή διατύπωσε ο Michel Foucault τη θεωρία του για την κατασταλτική εξουσία και τη συνεχή επιτήρηση (Thomas & Shields, 2012:4). Τονίζουν την αναγκαιότητα έρευνας πάνω στο ζήτημα της φυλάκισης των ζώων μέσω του εγκλεισμού στις δομές μαζικής εκμετάλλευσης, όπως είναι οι φάρμες εκτροφής. Επίσης υποστηρίζουν ότι χρειάζεται μια διεπιστημονική ανάγνωση των σπουδών περί φυλακών (prison studies) και των σπουδών περί ζώων.

Αναφέρουν ότι πολλοί μελετητές, όπως ο κοινωνικός επιστήμονας Glenn Loury εξετάζουν το ζήτημα της υποβίβασης των ανθρώπινων υποκειμένων ώστε να καταστούν αντικείμενα εκμετάλλευσης εντός των φυλακών. Εξηγώντας ότι η φτώχεια και η γκετοποίηση αποτελούν αγωγό που γεμίζει τις φυλακές με σύγχρονους δούλους, κάνουν νύξη για την απλήρωτη εργασία στις φυλακές των ΗΠΑ (Thomas & Shields, 2012:4). Εδώ μπορούμε να διακρίνουμε μια σύνδεση με την αντικειμενοποίηση των σωμάτων των ζώων εντός των μονάδων εκτροφής ή ακόμα και των ζωολογικών κήπων.

A4. Η ηθολογία και τα ζώα του ζωολογικού κήπου

Ο Mark Bekoff, ένας από τους πιο γνωστούς σύγχρονους ηθολόγους, εξηγεί σε πρόσφατο άρθρο του με την Jessica Pierce με τίτλο: «Ένα μετα-ζωολογικού κήπου μέλλον: γιατί η ευημερία αποτυγχάνει στα ζώα του ζωολογικού κήπου», πως το πρόβλημα της αιχμαλωσίας και του εγκλεισμού είναι κεντρικής σημασίας όταν μιλάμε για τα ζώα στον ζωολογικό κήπο και πως όσες μικρές αλλαγές και αν γίνουν αυτό δεν μπορεί να παρακαμφθεί. Το άρθρο γράφτηκε με έναυσμα την παρακολούθηση του «Τέταρτου Παγκόσμιου Κογκρέσου για την Ευημερία των Ζώων» (Fourth Global Animal Welfare Congress) που διεξήχθη τον Μάιο του 2017 στο Ζωολογικό Κήπο του Ντιτρόιτ. Οι Bekoff και Pierce προτείνουν έξι βασικές αλλαγές ώστε «οι ζωολογικοί κήποι να προσεγγίσουν ένα πιο ηθικό μέλλον». Πρώτον, να κλείσουν οι κακοί ζωολογικοί κήποι· δεύτερον, να σταματήσουν να εκτίθενται ζώα για τα οποία δεν μπορεί να υπάρξει καμιά ευημερία υπό αιχμαλωσία· τρίτον, να σταματήσει η θανάτωση των υγιών ζώων·

τέταρτον, να σταματήσει η αναπαραγωγή υπό αιχμαλωσία· πέμπτον, να σταματήσει η μεταφορά ζώων από τον έναν ζωολογικό κήπο στον άλλο· και, τέλος, να χρησιμοποιηθεί η επιστήμη της συνείδησης και των συναισθημάτων των ζώων προς όφελος των ίδιων των ζώων (Pierce & Bekoff, 2018:43). Όπως επισημαίνουν, «η ελευθερία είναι η μόνη κατάσταση στην οποία τα ζώα μπορούν να αναπτυχθούν και θα έπρεπε να λαμβάνεται ως βασική μεταβλητή στη συζήτηση για την ηθική των ζώων υπό αιχμαλωσία στους ζωολογικούς κήπους, αφού η ελευθερία είναι ακριβώς αυτό που αρνούνται οι ζωολογικοί κήποι στους ζωικούς τους “κατοίκους”» (Pierce & Bekoff, 2018:43).

Ακόμη, ασκούν κριτική στον όρο ευημερία (welfare), τονίζοντας ότι δεν έχει να κάνει με τα ζώα αλλά με το πώς αυτά φαίνονται εντός των χώρων εγκλεισμού που θέτει αυτά τα ηθικά ζητήματα και ότι χρησιμοποιείται ως ανθρωπιστικό παραπέτασμα (humane washing) (Pierce & Bekoff, 2018:43). Υποστηρίζουν ότι η αιχμαλωσία επηρεάζει τα ζώα και πως οι ζωολογικοί κήποι υφίστανται βασισμένοι πάνω σε ηθικώς σαθρά θεμέλια, θέτοντας την αναγκαιότητα αλλαγής παραδείγματος και ριζοσπαστικού μετασχηματισμού όπου τίποτε δεν θα μοιάζει με τους σημερινούς ζωολογικούς κήπους (Pierce & Bekoff, 2018:44).

Ως πρώτη και κύρια λύση προτείνουν το κλείσιμο του 97% των ζωολογικών κήπων παγκοσμίως και τη μεταφορά των άγριων ζώων σε κατάλληλα καταφύγια όπου παρότι θα ζουν υπό την ανθρώπινη προστασία θα πρέπει να τους προσφέρεται μια ζωή όμοια στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό με αυτή που θα ζούσαν στη φύση. Επιπλέον επιπλήττουν τις παγκόσμιες οργανώσεις των ζωολογικών κήπων Association of Zoos and Aquariums and the World Association of Zoos and Aquariums ότι καλύπτουν υπό την αιγίδα τους ζωολογικούς κήπους που βρίσκονται σε οριακό σημείο σχετικά με την ευημερία των ζώων (Pierce & Bekoff, 2018:45). Η δεύτερη πρόταση που αφορά στο να σταματήσουν να εκτίθενται ζώα που βιώνουν πιο έντονα την αιχμαλωσία, όπως λιοντάρια, τίγρεις, αρκούδες, φάλαινες, χιμπατζήδες, έχει ένα ουτοπικό στοιχείο αφού όπως εξηγούν και οι ίδιοι οι συγγραφείς, οι ζωολογικοί κήποι διατείνονται ότι αυτά είναι τα ζώα που έρχονται να δουν οι επισκέπτες στον ζωολογικό κήπο (Pierce & Bekoff, 2018:45).

Ο Mark Bekoff αποκαλεί τη θανάτωση των υγιών ζώων στους ζωολογικούς κήπους ζωοθανασία (zoothanasia), στρεφόμενος ενάντια στη ρητορική τους περί διαχειριστικής ευθανασίας (management euthanasia). Αντιτίθεται στη ρητορική των ζωολογικών κήπων περί θανάτωσης των ζώων που περισσεύουν, λέγοντας ότι αυτό δεν θα έπρεπε να συμβαίνει σε καμία

περίπτωση και ότι ο λόγος που συμβαίνει είναι ότι τα σώματα και η γενετική ποικιλία των ζώων αυτών δεν είναι πια χρήσιμα στον ζωολογικό κήπο, όπως συνέβη με την 2 ετών καμηλοπάρδαλη Μάριους στον ζωολογικό κήπο της Κοπεγχάγης το 2014 (Pierce & Bekoff, 2018:46). Επίσης εξηγεί ότι αίτιο της υποτιθέμενης ανάγκης για «ρύθμιση» των πληθυσμών εντός των ζωολογικών κήπων είναι η ίδια η αναπαραγωγή ζώων προς όφελος του ζωολογικού κήπου, η οποία θα πρέπει να σταματήσει και αυτή (Pierce & Bekoff, 2018:46). Ένας λόγος για τον οποίο συντελείται η αναπαραγωγή αυτή είναι η μεταφορά των ζώων σε άλλους ζωολογικούς κήπους και εκθέσεις με σκοπό την ενοικίαση, την πώληση ή την αναπαραγωγή με βάση το γονιδίωμα. Αυτή η πρακτική, υποστηρίζουν οι Bekoff και Pierce, είναι εντελώς ανήθικη και χρειάζεται να σταματήσει διότι αντιτίθεται στην ευημερία των ζώων, αφού βιώνουν έντονο στρες κατά τη μεταφορά και την αλλαγή περιβάλλοντος (Pierce & Bekoff, 2018:47). Τέλος, επισημαίνει ότι παρόλο που οι επιστήμες της γνωστικής ηθολογίας μάς επιτρέπουν να κατανοήσουμε και να συναισθανθούμε τα δεινά που προκαλούνται στα ζώα, η συζήτηση περί της ηθικής του ζωολογικού κήπου δεν έχει προχωρήσει τις τελευταίες δεκαετίες. Ένας βασικός λόγος σύμφωνα με τους συγγραφείς, είναι η ανάδειξη των σπουδών περί ευημερίας (animal welfare studies), οι οποίες αγνοούν τη θέση του ίδιου του ζώου ως υποκειμένου ή ατόμου και υπηρετούν τα ανθρώπινα συμφέροντα. Αντ' αυτού προτείνουν τη μελέτη της συνείδησης και των συναισθημάτων των ζώων με βάση τα άτομα, και προάγουν την ελευθερία να ζήσει το καθένα τη δική του ζωή. Σύμφωνα με τους ίδιους, αυτή η οπτική θέτει εκ θεμελίων το ερώτημα της ύπαρξης των ζωολογικών κήπων εν γένει (Pierce & Bekoff, 2018:47).

A5. Η αντίσταση των ζώων ως ένδειξη της εμπρόθετης δράσης τους

Το ζήτημα της αντίστασης των μη ανθρώπινων ζώων στους καταπιεστές τους ανέδειξε ο Jason Hribal (2010) με το βιβλίο *Fear of the Animal Planet –The Hidden History of Animal Resistance*. Το βιβλίο αυτό του Hribal αποτελεί τομή για τη σκέψη της απελευθέρωσης των ζώων καθώς για πρώτη φορά κάποιες ιστορίες των μη ανθρώπινων ζώων παρουσιάζονται ως ιστορίες των «από τα κάτω» μέσα από τη δική τους οπτική, ως ιστορίες αντίστασης που αποδεικνύουν το γεγονός ότι τα ζώα όχι μόνο μας δείχνουν την αρέσκεια ή δυσαρέσκειά τους αλλά και ότι είναι ικανά να οργανώνουν την αντίστασή τους απέναντι στους καταπιεστές τους με μεθοδικότητα και σαφήνεια. Δεν πρόκειται απλά για αντανάκλαστικές αντιδράσεις άλογων όντων, αλλά για ενέργειες που απαιτούν σκέψη και βούληση. Περιγράφονται οι ιστορίες ζώων που αντιστάθηκαν

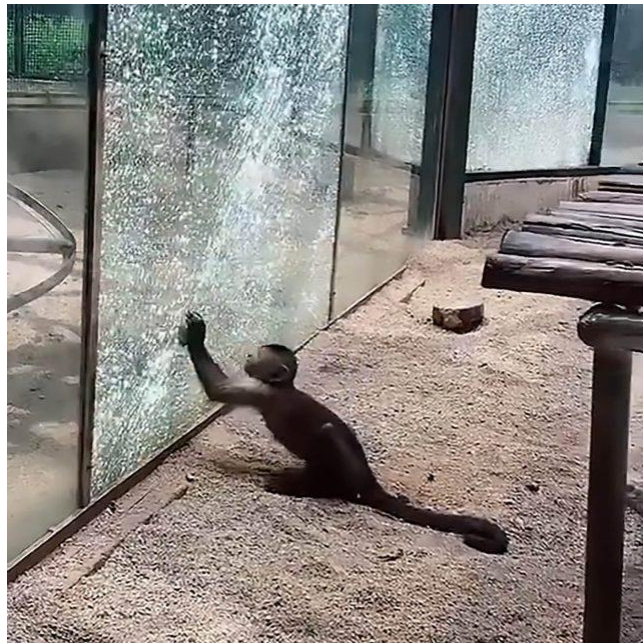
στην καταπίεση και την εκτέλεση, όπως για παράδειγμα του ελέφαντα θρύλου του Λονδίνου, Chune, που προσπάθησαν μάταια να τον σκοτώσουν με διάφορους τρόπους το 1825, όπως δηλητηριασμένη τροφή την οποία αρνούσαν να φάει, πυροβολισμούς που απέφευγε και τελικά χρειάστηκαν 152 βολές κανονιών για να τον σκοτώσουν· και της ελεφαντίνας Janet, η οποία αφού επιτέθηκε στους δύο θηριοδαμαστές της σε τσίρκο στη Φλόριντα πήρε το ραβδί με το οποίο τη χτυπούσαν κατά την εκπαίδευσή της και χτυπούσε με αυτό και με το σώμα της το βαν στο οποίο την κλείδωναν. Το βιβλίο ξεκινάει με την ιστορία της Τατιάνα, μιας σιβηριανής τίγρης, η οποία απέδρασε από το κλουβί της στον ζωολογικό κήπο του Σαν Φρανσίσκο το 2007 μόνο για να εκδικηθεί τρία αγόρια που τη βασάνιζαν. Η Τατιάνα επί μισή ώρα έψαχνε μέσα στον ζωολογικό κήπο τα συγκεκριμένα αγόρια αγνοώντας και προσπερνώντας τους υπόλοιπους επισκέπτες και δεν σταμάτησε μέχρι που τα σκότωσε. Οι ιστορίες του Hribal ενέπνευσαν πολλούς μελετητές και ακτιβιστές και χρησιμοποιήθηκαν για να αναδείξουν την ανάγκη αναγνώρισης των ζώων ως πολιτικών υποκειμένων.

Με αφορμή την ιστοριογραφία του Hribal, ο Aylon Cohen επιχειρηματολογεί πάνω στο ζήτημα της αναγνώρισης των ζώων ως πολιτικών υποκειμένων, μέσα από τρεις μελέτες περιπτώσεων, μια εκ των οποίων και αυτή της Τατιάνα. Σύμφωνα με τον Cohen «οι μη άνθρωποι μεταφέρουν τις εμπειρίες τους στην καρδιά της κοινότητας και φαίνεται να διαταράσσουν τον ηγεμονικό τρόπο σκέψης και δημιουργίας σχέσεων» καθιστώντας εαυτούς πολιτικά υποκείμενα (2019:31). Κεντρικό σημείο στην επιχειρηματολογία του είναι η ύπαρξη αυτενέργειας, δηλαδή εμπρόθετης δράσης που στην περίπτωση της Τατιάνας εκφράστηκε μέσα από την επιλογή της να επιτεθεί στα συγκεκριμένα αγόρια που την πείραζαν. Ο Cohen υποστηρίζει ότι τη στιγμή της αντίστασης το ζώο δρα με αυτενέργεια και μέσω αυτής της πράξης αυτουποκειμενοποιείται και επανυποκειμενοποιεί και αναδιοργανώνει την κοινότητα, η οποία του αρνούσαν μέχρι πρότινος τη συμμετοχή. Λέει πως είναι παρών και πάντα ήταν, ακόμη και τότε που δεν το έδειχνε και πως δεν ανέχεται πια την ίδια συμπεριφορά.

Η συνήθης πρακτική αυτή των ζώων, ιδιαίτερα εντός των ζωολογικών κήπων, δεν μας αφήνει περιθώριο να σκεφτούμε πως πρόκειται για ανακλαστικές κινήσεις. Κάθε χρόνο δεκάδες περιστατικά ανά τον κόσμο συμβαίνουν, επιβεβαιώνοντας το γεγονός ότι τα ζώα επιθυμούν και επιδιώκουν την ελευθερία τους. Στις 20 Αυγούστου 2019 μια μαϊμού κατεγράφη από κάμερες να ακονίζει μια πέτρα και έπειτα να τη χρησιμοποιεί για να σπάσει το γυάλινο τζάμι του κλουβιού

στο οποίο ήταν έγκλειστη στο Ζωολογικό Κήπο του Zhengzhou στην επαρχία Henan της Κεντρικής Κίνας (εικόνα A5.1).

Από τα παραπάνω καλούμαστε να δούμε τον διαχωρισμό ανάμεσα στα ζώα και στο ανθρώπινο ζώο, ως ένα όριο αυθαίρετο που παράγεται λογοθετικά μέσα στο κοινωνικό πεδίο, μέσα από τις διαδικασίες αποστέρησης της υποκειμενικής υπόστασης, διαδικασίες οι οποίες λαμβάνουν χώρα και ανάμεσα στα μέλη του ανθρώπινου είδους όταν υπάρχει πρόθεση διαχωρισμού. Η παρούσα έρευνα θα προσπαθήσει παρακάτω να εξηγήσει πώς ο ίδιος ο ζωολογικός κήπος και συγκεκριμένα το Α.Ζ.Π. αποτελεί μια τέτοια διαδικασία διαχωρισμού.

Εικόνα A5.1

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

Βιβλιογραφική Επισκόπηση

Η παρούσα βιβλιογραφική επισκόπηση αποσκοπεί να παρουσιάσει στοιχεία άλλων ερευνών που επικεντρώθηκαν στο ίδιο ζήτημα μέσα από ένα διεπιστημονικό φάσμα και να αναδείξει τις νέες τάσεις που αναπτύσσονται στην έρευνα και τον λόγο περί ζωολογικών κήπων σήμερα. Στη βιβλιογραφία μελετώνται κυρίως ζωολογικοί κήποι με γνώμονα τους επισκέπτες και την επίδραση ή μη των επισκέψεων στην ευαισθητοποίηση σε σχέση με το περιβάλλον και τη διατήρηση των ειδών.

B.1 Η περιβαλλοντική εκπαίδευση και τα ζώα ως αντιπρόσωποι του είδους

Η Martina Sonja Kusiak ολοκλήρωσε τη διπλωματική της έρευνα το 2015 στο Πανεπιστήμιο του Γουότερλου στον Καναδά με τίτλο: «Διατήρηση ή Εκμετάλλευση; Αξιολογώντας το εκπαιδευτικό αποτέλεσμα των πιστοποιημένων ζωολογικών ιδρυμάτων». Στόχος της έρευνάς της ήταν το πώς οι ζωολογικοί κήποι ασκούν περιβαλλοντική εκπαίδευση και αν είναι επιτυχής ο στόχος τους αυτός; Σύμφωνα με την Kusiak, η A.Z.A. θεωρεί βασική λειτουργία των ζωολογικών «ιδρυμάτων» που βρίσκονται υπό την αιγίδα της, την εκπαίδευση για τη διατήρηση (Kusiak, 2015:10). Αποδίδεται μια περιβαλλοντική αξία σε συγκεκριμένα είδη τα οποία χρειάζεται να αναπαραχθούν και να επανεισαχθούν στη φύση (Kusiak, 2015:11). Οι τρεις ζωολογικοί κήποι που ερευνήθηκαν ήταν του Τορόντο, του Καργκάρι και το ενυδρείο του Βανκούβερ. Έγινε ανάλυση του λόγου τους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, συνεντεύξεις με εθελοντές και συμμετοχική παρατήρηση επί της ευκαιρίας της εργασίας της ερευνήτριας στο ζωολογικό κήπο του Τορόντο, ενώ έγιναν και συνεντεύξεις με ειδήμονες του θέματος. Στην ιστορική αναδρομή αναφέρεται κυρίως στην ανάδειξη των ζωολογικών κήπων που ανήκουν στην A.Z.A. χαρακτηρίζοντάς τα ως «ζωολογικά πάρκα – ζωντανά μουσεία», προβάλλοντας τη διάκριση ανάμεσα στα θηριοτροφεία του δρόμου (roadshows) και σε αυτά που αναφέρει ως κέντρα διατήρησης. Επίσης έχει ως αναφορά την περιβαλλοντική εκπαίδευση ενηλίκων μέσω της βιωματικής μάθησης εντός του ζωολογικού κήπου ως μορφή άτυπης εκπαίδευσης. Ένα από τα συμπεράσματα της έρευνας ήταν ότι σύμφωνα με την άποψη των εθελοντών «οι ζωολογικοί κήποι είναι χώροι όπου η έρευνα, οι προσπάθειες διατήρησης και τα αυθεντικά και υψηλά

προαπαιτούμενα συναντούν την έκθεση των ζώων ως δρώντων πρεσβευτών των ειδών τους» (Kusiak, 2015:121). Παρόλα αυτά, η επικρατούσα απάντηση των εθελοντών στο τι είναι οι ζωολογικοί κήποι για τους επισκέπτες, ήταν κέντρα διασκέδασης και τουριστικές ατραξιόν για τις εκάστοτε πόλεις (Kusiak, 2015:122). Οι ίδιοι οι εθελοντές, παρόλο που υποστήριζαν ότι ευαισθητοποιήθηκαν στο ζήτημα της διατήρησης μέσα από τη συμμετοχή τους στον ζωολογικό κήπο, δεν ανέλαβαν αργότερα κάποια περαιτέρω δράση (Kusiak, 2015:122). Η έρευνα πεδίου εστίασε στο zoo camp και σε άλλες δραστηριότητες που οργανώνει ο ζωολογικός κήπος του Τορόντο (κάτι αντίστοιχο διοργανώνει και το Α.Ζ.Π.), όμως δεν αναφέρεται σε κάποια συγκεκριμένα αποτελέσματα πέρα από το ότι δημιουργούν σύνδεση μεταξύ της ατομικής συμπεριφοράς (π.χ. καταναλωτικών επιλογών) και των περιβαλλοντικών επιπτώσεων (Kusiak, 2015:131). Στον επίλογο υποστηρίζει ότι παρόλο που οι ζωολογικοί κήποι που ερεύνησε προσφέρουν ευκαιρίες εκπαίδευσης δεν καταφέρνουν να περάσουν το μήνυμα της εκπαίδευσης για τη διατήρηση εξαιτίας της εκτεταμένης εμπορευματοποίησης και της τουριστικοποίησης τους ειδικά στα μεγάλα αστικά κέντρα (Kusiak, 2015:151).

Το 2014 δημοσιεύτηκε μια έρευνα για τον Ζωολογικό Κήπο της Βαρκελώνης στα πλαίσια του προγράμματος «ZOOXXI» με τίτλο «Κίνητρα για την επίσκεψη του Ζωολογικού κήπου της Βαρκελώνης», αποκαλύπτοντας τις χρήσεις του για τους επισκέπτες και τους πολίτες από την Ursula Molina Ramon. Αναφέρει ότι «από μια ανθρωποζωολογική οπτική η σχέση ανάμεσα στα ζώα και τους ανθρώπους στον ζωολογικό κήπο είναι εντελώς πολιτισμική. Από θηρία μετατρέπονται σε δαμασμένα ζώα επειδή αυτό απαιτεί η διαχείρισή τους [...] Η απώλεια του κυνηγιού για τροφή, των κοινωνικών σχέσεων αναπαραγωγής – δημιουργεί εξαρτώμενα ζώα που δεν μπορούν να αναπτύξουν τα ένστικτα ή τις προσωπικότητές τους» (Ramon, 2014:6). Η έρευνα διεξήχθη με δύο διαφορετικά ερωτηματολόγια σε ενήλικες επισκέπτες του ζωολογικού κήπου και σε πολίτες της Βαρκελώνης, προσπαθώντας να απαντήσει στα κίνητρα της επίσκεψης και στις αντιλήψεις για τον ζωολογικό κήπο, αλλά και πώς θα ήταν ένας ζωολογικός κήπος που θα ανταποκρινόταν στις αξίες τους. Οι περισσότεροι επισκέπτες ήταν ηλικίας 30-39 ετών και επισκέπτονταν τον ζωολογικό κήπο ως οικογένειες ή σε γκρουπ τα σαββατοκύριακα και τις αργίες (Ramon, 2014:8). Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι οι ίδιοι οι επισκέπτες του ζωολογικού κήπου αναγνωρίζουν και επιβεβαιώνουν ότι τα ζώα βρίσκονται σε άθλιες συνθήκες (Ramon, 2014:4), καθώς στις αρνητικές εμπειρίες των επισκεπτών συγκαταλέγεται το μέγεθος των κλουβιών και η κατάσταση των ζώων (Ramon, 2014:14), ενώ για τους πολίτες που ερωτώνται

χειρότερη εμπειρία αποτελεί η κατάσταση της αιχμαλωσίας των ζώων (Ramon, 2014:25). Το κίνητρο για τους περισσότερους φαίνεται να είναι η επιθυμία των παιδιών να επισκεφθούν τον ζωολογικό κήπο (Ramon, 2014:9), αλλά η ερευνήτρια κρίνει ότι είναι αντικρουόμενο να πιστεύουμε ότι αυτά τα θεάματα μπορούν να προσφέρουν κάτι παραπάνω από γνώσεις απλής βιολογίας των ζώων όταν αυτά βρίσκονται εκτός των φυσικών τους ενδιαιτημάτων (Ramon, 2014:12). Οι περισσότεροι από τους ερωτώμενους πολίτες υποστήριζαν ότι είχαν επισκεφθεί τον ζωολογικό κήπο πρώτη φορά με το σχολείο και έπειτα με τους γονείς τους, γεγονός που σύμφωνα με την έρευνα συγκλίνει στο συμπέρασμα ότι αυτές οι πρώιμες επισκέψεις παίζουν καθοριστικό ρόλο στη δικαιολόγηση της αναγκαιότητας ύπαρξης του ζωολογικού κήπου και της επανάληψης της επίσκεψης ως γονείς ή δάσκαλοι με τα δικά τους παιδιά (Ramon, 2014:21). Οι περισσότεροι επισκέπτες και πολίτες θεωρούν ότι η διατήρηση της άγριας ζωής στα φυσικά ενδιαιτήματα είναι πολύ σημαντική, όπως και η κατανόηση των περιβαλλοντικών αναγκών των ζώων για την ευζωία στο ζωολογικό κήπο, ενώ παράλληλα αναγνωρίζουν ότι τα ζώα μπορούν να νιώσουν συναισθήματα και δεν θα έπρεπε να ζουν αιχμαλωτισμένα στον ζωολογικό κήπο (Ramon, 2014:15,27). Σε ό,τι αφορά τη διατήρηση των ειδών οι περισσότεροι επισκέπτες δεν είχαν συγκρατήσει καμία σχετική πληροφορία από αυτές που αναγράφονται στις ταμπέλες και οι πολίτες που ήταν πιο νέοι σε ηλικία δεν θεωρούσαν αναγκαία την ύπαρξη του ζωολογικού κήπου και ήταν θετικοί σε μια εκ θεμελίων αλλαγή του. Η ερευνήτρια καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι άνθρωποι επισκέπτονται τον ζωολογικό κήπο ως οικογενειακό πάρκο αναψυχής και πώς το μόνο που μαθαίνουν τα παιδιά τελικά είναι η εξημέρωση των ζώων (Ramon, 2014:38). Η τοπική κυβέρνηση της Βαρκελώνης αποφάσισε το Μάιο του 2019 να κλείσει σταδιακά το ζωολογικό κήπο.³

B.2 Μη ανθρώπινα ζώα και βιοπολιτική εξουσία εντός του ζωολογικού κήπου

Η Dana Polakoniconova κατέθεσε το 2014 διπλωματική εργασία με θέμα «Κοιτάζοντας προς και διαμέσου του θηρίου - Η συγκρότηση του «Ζώου» εντός του Ζωολογικού κήπου της Πράγας» στη σχολή ανθρωπολογίας του πανεπιστημίου Karlova της Πράγας. Η έρευνα εκπονήθηκε μέσω της συμμετοχικής παρατήρησης και η ερευνήτρια εξετάζει τον ζωολογικό κήπο ως πολιτισμικό ίδρυμα όπου συγκροτούνται κοινωνικές αναπαραστάσεις των ζώων και της φύσης. Προσπάθησε να αναλύσει πώς το ζώο κατασκευάζεται μέσα από το βλέμμα των επισκεπτών, και πώς αυτό το

³ <https://zooxxi.org/en/zooxxi-first-stop-barcelona/>

ζώο του ζωολογικού κήπου είναι ένα τελείως διαφορετικό ον από το άγριο και το εξημερωμένο ζώο, είναι μία «χίμαιρα» όπου πάνω της εγγράφονται οι επιδιώξεις των επισκεπτών, των ιδιοκτητών των ζωολογικών κήπων, οι αναπαραστάσεις των ειδών, ενώ παράλληλα είναι μια ξεχωριστή προσωπικότητα που λειτουργεί ως σύμβολο, ένα εκπαιδευτικό εργαλείο, ένας εξωτικός «Άλλος», ένα άχρωμο και βαρετό υποκείμενο κάτι ανάμεσα σε ζωντανό και βαλσαμωμένο (Polakovicova, 2014, 67-68).

Η Tema Milstein, όπως και η Polakovicova, εξετάζει το ζήτημα της συγκρότησης των κυρίαρχων δυτικών λόγων για τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση μέσα από το πώς συνυφαίνεται το βλέμμα με την εξουσία εντός του ζωολογικού κήπου, χρησιμοποιώντας βιβλιογραφικές αναφορές και εμπειρική παρατήρηση σε κάποιον μεγάλο αμερικανικό ζωολογικό κήπο. Το άρθρο της έχει τίτλο «Κάτι μου λέει ότι όλα συμβαίνουν εντός του ζωολογικού κήπου: Λόγος, Εξουσία και Κινήματα Διατηρησιμότητας». Θεωρεί μάλιστα ότι οι ζωολογικοί κήποι μπορούν να μετασηματιστούν σε φορείς συστημικής αλλαγής των σύγχρονων σχέσεων του ανθρώπου με τον φυσικό κόσμο (Milsten, 2009:26). Καταδεικνύει τις αντιφάσεις που σχηματίζονται εντός του ζωολογικού κήπου, δηλαδή το ότι οι σύγχρονοι ζωολογικοί κήποι προσπαθούν να εμπνεύσουν στο κοινό τον σεβασμό για την άγρια ζωή ενώ ταυτόχρονα για να το επιτύχουν αυτό έχουν έγκλειστα ζώα εντός τους, ενώ παράλληλα ανήκουν στο καταναλωτικό σύστημα (Milsten, 2009:42). Προτείνει ένα νέο είδος ζωολογικού κήπου τον οποίο ονομάζει non-zoo, που δεν θα λειτουργεί σύμφωνα με τις επιταγές της αγοράς μέσω του κινήτρου του κέρδους και θα συμπεριλαμβάνει μόνο ζώα που δεν μπορούν να επανενταχθούν στο φυσικό τους περιβάλλον και ζώα που είναι υπό ένταξη (Milsten, 2009:42). Η έρευνά της καταλήγει ότι το ζωολογικό βλέμμα, η θέαση του άλλου μέσα στα κάγκελα ή το γυαλί σε μια άνευ νοήματος ζωή, που προσφέρουν οι σύγχρονοι ζωολογικοί κήποι δεν βοηθάει στην δημιουργία συνδέσεων μεταξύ των ανθρώπων και του φυσικού κόσμου, παρότι αποτελεί κίνητρο πολλών επισκεπτών. Προτείνει οι ζωολογικοί κήποι αντί να καθιστούν τα ζώα θεάματα, να προβάλλουν την οπτική των ζώων και κυρίως της καταπίεσής που υφίστανται ώστε να δημιουργήσουν μια νέα κατανόηση από πλευράς των ανθρώπων η οποία να στοχεύει στη δημιουργία αμοιβαίων σχέσεων (Milsten, 2009:46).

Η Lisa Guenther (2012) αναλύει τη διαδικασία απανθρωποποίησης εντός της συνθήκης της απομόνωσης μέσα στις φυλακές όπου οι ουμανιστικοί λόγοι έχουν αντίκτυπο τόσο στα ανθρώπινα όσα και στα μη ανθρώπινα ζώα. Αναφέρει τεχνικές βασανισμού κρατουμένων σε

μικροσκοπικά κελιά, χωρίς ρούχα όπου εκτίθενται μέσα από τις ανοιχτές στη θέαση πόρτες στους άλλους συγκρατούμενους, όπως εκτίθενται τα ζώα στο ζωολογικό κήπο (Guenther, 2012: 47). Η στέρηση της λεγόμενης ανθρώπινης αξιοπρέπειας έγκειται στην άρνηση της κάλυψης των βασικών αναγκών αλλά και της στέρησης της διατήρησης της ψυχικής υγείας. Η απανθρωποποίηση έγκειται ακριβώς σε αυτήν τη στέρηση όπου οι κρατούμενοι αντιμετωπίζονται σαν μη ανθρώπινα ζώα που δεν είναι «παρά σάρκα και αίμα» (Guenther, 2012: 48). Πολλοί κρατούμενοι παρουσιάζουν στερεοτυπικές συμπεριφορές, όπως τα ζώα στα κλουβιά του ζωολογικού κήπου. Συγκρίνει τη στέρηση των ενσώματων σχέσεων εντός του ζωολογικού κήπου με αυτήν των φυλακισμένων τονίζοντας τη σημασία τους στη συγκρότηση της ταυτότητας και της χωροθεσίας ενώ παράλληλα τονίζει ότι η ψυχική υγεία έχει αρχίσει να γίνεται πεδίο διαχείρισης και των ζώων των ζωολογικών κήπων (Guenther, 2012: 58). Μέσα από αυτήν την ανάλυση μπορούμε να δούμε πως τα μη ανθρώπινα ζώα, όπως και οι φυλακισμένοι βιώνουν στις σύγχρονες δομές εγκλεισμού, πέρα από την κατασταλτική εξουσία της στέρησης της ελευθερίας, και μια βιοπολιτική εξουσία διαχείρισης του πληθυσμού με σκοπό την επίτευξη ενός ελάχιστου επιπέδου ευημερίας.

Το πεδίο αυτής της ανάλυσης το εξετάζει περαιτέρω ο Matthew Chrulew(2017) στο άρθρο «Τα ζώα ως βιοπολιτικά υποκείμενα» που εντάσσεται στο βιβλίο που έχει επιμεληθεί με θέμα «Ο Foucault και τα ζώα». Σύμφωνα με τον Chrulew οι πρακτικές και οι λόγοι της ψυχολογίας των ζώων, της βιολογίας του ζωολογικού κήπου της ηθολογίας (μελέτη της συμπεριφοράς των ζώων) και άλλων σχετικών πεδίων είναι ξεκάθαρα μέρος της «ανθρωπολογικής μηχανής» μέσω της οποίας παράγεται το ανθρώπινο και διακρίνεται σε σχέση με το μη ανθρώπινο (Chrulew, 2017:222).

Ο Chrulew, χρησιμοποιεί το παράδειγμα του ζωολογικού κήπου, με τον οποίο έχει ασχοληθεί και θεωρητικά σε άλλα άρθρα για να υποστηρίξει το επιχείρημα περί ανάδυσης των ζωικών υποκειμενικοτήτων. Στην ανάλυσή του βασίζεται μέσα από την κριτική επισκόπηση του έργου του διάσημου διευθυντή ζωολογικών κήπων Heini Hediger. Αρχικά μας καλεί μέσα από το έργο του Foucault *Το υποκείμενο και η εξουσία* να αντλήσουμε υλικό ώστε να περάσουμε από μια εστίαση στην ανθρωπινή πολιτική σε ένα φάσμα ζωοπολιτικών σχέσεων με τα άλλα ζώα εντός των πολυειδιστικών κοινοτήτων. Περιγράφει τρία είδη αντικειμενοποίησης που σχηματοποιούν τα υποκείμενα: τις ανθρώπινες επιστήμες, τις διαχωριστικές πρακτικές, και τις πρακτικές του εαυτού. Από αυτήν την πάλη ενάντια στην αντικειμενοποίηση παράγονται δύο

μορφές υποκειμένου, αυτό που υπόκειται σε κάποιον άλλον μέσα από τον έλεγχο και την εξάρτηση και εκείνου που είναι δεμένο στη δική του ταυτότητα μέσω της συνείδησης της γνώσης του εαυτού (Chrulew, 2017:223). Οι σχέσεις ανθρώπων ζώων είναι συχνά σχέσεις εκμετάλλευσης και καταπίεσης. Έχει όμως σημασία να δούμε το πώς η υποκειμενικότητα μετατρέπεται σε αντικείμενο και φορέα της εξουσίας. Τα ζώα μέσα στα εργαστήρια, τους ζωολογικούς κήπους, τα πάρκα, τις φάρμες και τον αστικό ιστό γίνονται αντιληπτά πλέον ως υποκείμενα, αλλά αυτή τους η υποκειμενικότητα είναι που τα θέτει ταυτόχρονα υπό έλεγχο.

Ο ζωολογικός κήπος αποτελεί για τον Chrulew το πιο ακριβές παράδειγμα όπου η υποκειμενικότητα των ζώων γίνεται αντικείμενο βιοπολιτικής εξουσίας και γνώσης ακολουθώντας έναν βιολογικό εκσυγχρονισμό. Οι επισκέπτες του ζωολογικού κήπου περιγράφονται πολλές φορές ως πολίτες, ενώ τα ζώα γίνονται αντιληπτά ως ξεχωριστές υποκειμενικότητες, διαφορετικές απ' ό,τι στη φυσική τους κατάσταση. (Chrulew, 2017:227).

Ο Heini Heddiger, διευθυντής του ζωολογικού κήπου της Ζυρίχης, μελέτησε τη συμπεριφορά των ζώων εντός του ζωολογικού κήπου και κατέληξε ότι χρειάζεται να δούμε τα ζώα εντός τους ως κάτι εντελώς διαφορετικό. Στην ουσία το ζώο στον ζωολογικό κήπο μετατρέπεται σταδιακά σε ένα διακριτό υποκείμενο με ξεχωριστές ανάγκες, επιστημονικά αναγνωρισμένο, που υπόκειται σε βιοπολιτική φροντίδα, ενώ κάποτε είχε αντικειμενοποιηθεί σε μια γυμνή ζωή σε ανώνυμα σώματα που υπόκεινται σε βία. Ο στόχος αυτής της φροντίδας δεν είναι βέβαια η ευζωία καθ' εαυτή, αλλά η επίτευξη συγκεκριμένων στόχων αναπαραγωγής, φυσικής έκφρασης, υγείας και ζωτικότητας (Chrulew, 2017:229).

Η υποκειμενική συμπεριφορά του ζώου εντός του ζωολογικού κήπου έγινε τομέας ηθοπολιτικής ανακάλυψης γύρω από την οποία συγκροτήθηκαν οι λόγοι και οι πρακτικές της βιολογίας των ζωολογικών κήπων. Έτσι πέρα από μια ιατρική βιολογική φροντίδα, περνάμε σε μια ψυχολογική φροντίδα, από το επιστημονικό ενδιαφέρον για το σώμα στο ενδιαφέρον για το πνεύμα. Όμως το παράδειγμα του διευθυντή του ζωολογικού κήπου Heddiger αποτελεί επιχείρημα ενάντια στην αντίληψη για τον αμιγή κατασταλτικό χαρακτήρα του ζωολογικού κήπου (Chrulew, 2017:230). Τα ζώα σήμερα γίνονται εν τέλει κατανοητά, παράγονται και κυβερνώνται όχι μόνο ως παθητικά θύματα που υποφέρουν αλλά ως υποκείμενα των κόσμων. Η αναγνώριση της υποκειμενικής τους εμπειρίας, συμπεριφοράς και αυτονομίας δεν υπογραμμίζει τον βιοπολιτικό διαχωρισμό αλλά, την επιδίωξη της βελτιστοποίησής της επίτακτικής τους χρήσης.

Η Irus Braveman εξελίσσει την ανάλυση του Foucault για την επιτήρηση (surveillance) εντός του ζωολογικού κήπου με ένα λογοπαίγνιο: «zoovveillance». Αναφέρεται στην εξέλιξη των ζωολογικών κήπων από μεμονωμένων επιχειρήσεων που έλεγχαν το σύνολο των ζώων εντός τους, σε ένα ευρύτερο εταιρικό σύμπλεγμα που διαχειρίζεται τη ζωή εκατοντάδων χιλιάδων ζώων αλλά και το μέλλον των ειδών ελέγχοντας το γενετικό υλικό αυτών που βρίσκονται σε προγράμματα διατήρησης. Διακρίνει τρία είδη επιτήρησης που ασκείται από τους ζωολογικούς κήπους: την απλή (elementary surveillance), όπου τα ζώα ονοματοδοτούνται και καταγράφονται εντός του ζωολογικού κήπου· την παγκόσμια καταγραφή των πληθυσμών των ειδών (dataveillance) και το συλλογικό έλεγχο της αναπαραγωγής. Η ζωοεπιτήρηση εντός των ζωολογικών κήπων επιβάλλεται για να επιτευχθούν τα ιδεώδη της φροντίδας, της επιστασίας και της διατήρησης. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε μέσω συνεντεύξεων τηλεφωνικών και διά ζώσης με επαγγελματίες του ζωολογικού κήπου, παρατήρηση της λειτουργίας του και παρακολούθηση επαγγελματικών συναντήσεων (Braveman, 2013:119).

B.3 Τα μη ανθρώπινα ζώα ως εδώδιμα σώματα εντός του ζωολογικού κήπου

Οι Sabrina Brando και Jes Lynning Hardfeld (2014) μελέτησαν τη συμπεριφορά 55 ζωολογικών κήπων στην Ευρώπη και τη Β. Αμερική ως προς την πολιτική τους σχετικά με τα μενού που προσφέρουν στους επισκέπτες και τις τροφές των ζώων, μέσα από τις επίσημες ιστοσελίδες τους. Διέκριναν μια αντίφαση μεταξύ του λόγου των ζωολογικών κήπων για τη διατήρηση των ειδών και της παροχής τροφής στα ζώα και τους επισκέπτες που προέρχεται από συμβατικές μεθόδους εκτροφής. Θεωρούν ότι αυτή η πρακτική συγκρούεται με την ηθική των ζώων εντός του κανονιστικού κόσμου του ζωολογικού κήπου. Στην πλειονότητά τους οι ζωολογικοί κήποι ανέπτυσαν τον λόγο τους γύρω από την ευημερία των μεμονωμένων ατόμων, ενώ ο ζωολογικός κήπος της Κοπεγχάγης έχει περισσότερο ανθρωποκεντρικά χαρακτηριστικά και εστιάζει στην εκπαίδευση και τη διατήρηση αλλά όχι στην ευημερία. Τα μενού των περισσότερων ζωολογικών κήπων περιείχαν κοτομπουκιές, hotdogs, hamburgers και μόνο σε κάποιους υπήρχαν χορτοφαγικές και ελάχιστες βίγκαν επιλογές. Σε κανέναν σχεδόν δεν υπήρχε σήμανση για «ηθικές» ή καλές πρακτικές εκτροφής, ενώ όπου υπήρχε παρουσιαζόταν ως μια λύση για να μπορούμε να συνεχίσουμε να τρώμε ζώα και στο μέλλον. Οι συγγραφείς εξηγούν πως υπάρχει ηθικό ζήτημα σχετικά με την εκτροφή ψαριών και εντόμων εντός των ζωολογικών κήπων, τα οποία ταΐζονται ζωντανά στα ζώα. και καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι αυτή η

αποτυχία ηθικής ασυνέπειας και διχοτόμησης μεταξύ αξιών και δράσης ξεφεύγει από τα όρια του ζωολογικού κήπου και σχετίζεται με τη δομή των βιομηχανικών κοινωνιών και τον τρόπο που λαμβάνουν τις τροφές τους. Προτείνουν να αλλάξουν οι ζωολογικοί κήποι τον τρόπο που μεταχειρίζονται τα εκτρεφόμενα ζώα. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι προτείνουν να χρησιμοποιούν οι ζωολογικοί κήποι τα άρρωστα ζώα εντός τους ως τροφή για τα υπόλοιπα.

Από την παραπάνω επισκόπηση μπορούμε να ερμηνεύσουμε μια αλλαγή σε σχέση με τους λόγους που συγκροτούνται εντός των ζωολογικών κήπων αλλά και από την ευρύτερη κοινωνία, αφού το θέμα τείνει να παρουσιάζεται ως δευτερεύον στόχος ενώ η διατήρηση των ειδών και η περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση και εκπαίδευση του κοινού αναδύονται σε προτεραιότητες. Ανεξάρτητα από τα αποτελέσματα των ερευνών, στις περισσότερες περιπτώσεις υπάρχει μια απολογητική τάση από την πλευρά των ερευνητών που σχεδόν στο σύνολό τους προτείνουν έναν εναλλακτικό ζωολογικό κήπο με σεβασμό στα ζώα που έχει εντός του. Όμως πέρα από το βαθμό της εκμετάλλευσης και της κακοποίησης, εντός του ζωολογικού κήπου εδράζονται οι ιδέες του ανθρωποκεντρισμού και της διαχείρισης των ειδών οι οποίες υπό την πίεση της εκτεταμένης απώλειας της βιοποικιλότητας που συντελείται στις μέρες μας δικαιολογούνται και επιβάλλονται εν μέσω μιας κατάστασης έκτακτης ανάγκης. Η παρούσα έρευνα έρχεται να καλύψει το κενό της κριτικής του ανθρωποκεντρισμού και του σπισισμού που παράγονται εντός του ζωολογικού κήπου και ευθύνονται για την εξαφάνιση των ζώων μέσα από μια σφαιρική ανάλυση του πως γίνεται αντιληπτός ο μοναδικός μεγάλος ζωολογικός κήπος του ελλαδικού χώρου, το Αττικό Ζωολογικό Πάρκο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

Μεθοδολογία

Γ.1. Ο σκοπός και ο χαρακτήρας της έρευνας

Η παρούσα έρευνα εντάσσεται στο πλαίσιο των ευρύτερων κοινωνικών επιστημών, και αφορά μια μελέτη του Αττικού Ζωολογικού Πάρκου ως χώρου άσκησης εξουσίας πάνω στα μη ανθρώπινα ζώα. Σκοπός της έρευνας είναι η κατάδειξη των σχέσεων βιοπολιτικής εξουσίας και των αποτελεσμάτων των επισκέψεων των πολιτών κάθε ηλικίας με έμφαση στην παιδική, αναδεικνύοντας τις ανθρωποκεντρικές αντιλήψεις που συνέχουν την ύπαρξη ζωολογικών κήπων. Η έρευνα έχει ως αφετηρία το ενδιαφέρον για τα μη ανθρώπινα ζώα και έχει ως στόχο να αποδομήσει τις ιδέες και τις συνθήκες που επιτρέπουν τον εγκλεισμό και την εκμετάλλευση τους. Αντικείμενο της έρευνας αποτελεί η σχέση των ανθρώπινων με τα μη ανθρώπινα ζώα που με την ύπαρξη και πολλές φορές με τη δράση τους επιβάλλουν να τους δώσουμε την προσοχή που τους αρμόζει.

Η έρευνα εντάσσεται στα πλαίσια μιας δημόσιας κοινωνιολογίας που, όπως επισημαίνει η Άννα Λυδάκη, σύμφωνα με τον Burawoy, πρόκειται για μια κοινωνιολογία που έχει ως

«στόχο να διερευνήσει τον πραγματικό κόσμο, να παρουσιάσει τα συμπεράσματά της τόσο στην πολιτεία όσο και στο ευρύ κοινό και να επιδράσει στην όλη πορεία της κοινωνίας. Διακρίνεται από έναν πολιτικό ακτιβισμό, έρχεται σε αντίθεση με την οικονομία που βασίζεται στους νόμους της αγοράς και δίνει μια διαφορετική διάσταση στην έννοια της προόδου» (Λυδάκη, 2016:50-51).

Παρότι ο Burawoy, σύμφωνα με την ίδια, μας προτρέπει σε μια κοινωνιολογία που να στρέφεται στον «άνθρωπο», η παρούσα έρευνα, όπως και η συνέχεια του ίδιου βιβλίου, προτείνει να προχωρήσουμε διευρύνοντας την ηθική κοινότητα εντάσσοντας τα μη ανθρώπινα ζώα.

Γ.2. Μεθοδολογικά εργαλεία

Η έρευνα διεξήχθη χρησιμοποιώντας ποικίλες μεθόδους έτσι ώστε να καλυφθούν όσο το δυνατόν περισσότερες πτυχές της βιοεξουσίας που συντελείται εντός του Α.Ζ.Π., δεδομένης και της έλλειψης άλλων ερευνών τόσο στον ελλαδικό χώρο, όσο και στην ελληνική γλώσσα πάνω στο ζήτημα των ζωολογικών κήπων εν γένει, και στο Αττικό Πάρκο συγκεκριμένα. Επιπλέον μια

ακόμα αιτία των διαφορετικών μεθόδων που χρησιμοποιήθηκαν είναι η δυσκολία συγκέντρωσης υλικού λόγω των γραφειοκρατικών περιορισμών που επιβάλλονται σε σχέση με τις έρευνες σε μαθήτριες και μαθητές. Αυτή η γενίκευση δεν πρόκειται να υποβιβάσει την ίδια την αξία της έρευνας, αφού το ζήτημα προς εξέταση δεν είναι αμιγώς η παιδαγωγική αξία ή μη του ζωολογικού κήπου αλλά η στοιχειοθέτηση και ανάλυση των λόγων γύρω από τους οποίους αρθρώνεται ο ανθρώπινος εξαιρετισμός.

Το γενικό πλαίσιο της έρευνας αφορά την ποιοτική μελέτη που σκοπό έχει να εμβαθύνει στις αντιλήψεις που προέρχονται από τις προσλαμβάνουσες και τα βιώματα των ανθρώπινων και μη ανθρώπινων ζώων που την απαρτίζουν. Στην παρούσα έρευνα δίνεται έμφαση στο πώς τα ανθρώπινα ζώα αντιλαμβάνονται και συγκροτούν τις σχέσεις τους με τα μη ανθρώπινα, δεδομένου ότι δεν είναι εφικτό με βάση τις γνώσεις της ερευνήτριας να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για τις αντιλήψεις των μη ανθρώπινων ζώων, παρότι τα ψήγματα των αντιδράσεων τους είναι παραπάνω από εμφανή σε κάθε μη «ειδικό».

Ο βασικός κορμός της ποιοτικής έρευνας αφορά πέντε ημιδομημένες συνεντεύξεις σε δασκάλους και νηπιαγωγούς που επισκέφθηκαν το Αττικό Ζωολογικό Πάρκο. Συμπληρωματικά διενεργήθηκαν: μια συνέντευξη πληροφόρησης με έναν ακτιβιστή που ασχολείται με το ζήτημα του εγκλεισμού των δελφινιών εντός του Α.Ζ.Π.· μια συνάντηση με παιδιά σε κέντρο εξωσχολικών δραστηριοτήτων όπου είχαν επισκεφθεί το Α.Ζ.Π., όπου χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος του focus group και δύο επισκέψεις της ερευνήτριας στο Α.Ζ.Π., με στόχο την επιτόπια έρευνα και την παρατήρηση του χώρου και των αντιδράσεων των επισκεπτών. Επιπλέον χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία από τη συμμετοχή της ερευνήτριας σε διαμαρτυρία έξω από το Α.Ζ.Π. σχετικά με τη θανάτωση των τζάγκουαρ. Οι τρεις από τις εκπαιδευτικούς προσπάθησαν να αποτρέψουν την επίσκεψη του σχολείου τους στο Αττικό Πάρκο, κι έτσι έχουμε τη δυνατότητα να δούμε και τις αντιδράσεις του εργασιακού περιβάλλοντος του σχολείου σε σχέση με την υπεράσπιση του Α.Ζ.Π. ως χώρου μάθησης έναντι των εκπαιδευτικών αυτών. Παράλληλα η έρευνα κατευθύνθηκε στην ανάλυση λόγου των εντύπων προβολής και διαφήμισης του Α.Ζ.Π., των ιστοσελίδων που το προωθούν, ταξιδιωτικών οδηγών και συνεντεύξεων του ιδιοκτήτη. Τέλος θεωρήθηκε σημαντική η εστίαση, με τη μέθοδο της μελέτης περίπτωσης, σε ένα ζήτημα που έχει κλονίσει την εικόνα του Α.Ζ.Π. στο ευρύτερο κοινό: τη θανάτωση των δύο Ιαγουάρων που ξέφυγαν από τα κλουβιά τους τον Δεκέμβριο του 2018.

Οι περιπτώσεις των συνεντεύξεων των δασκάλων και νηπιαγωγών που έχουν προσπαθήσει να μην πραγματοποιηθεί επίσκεψη του σχολείου τους στο Α.Ζ.Π. και δεν το πέτυχαν αλλά και του ακτιβιστή που συμμετείχε σε διαμαρτυρίες πραγματοποιήθηκαν με τη μέθοδο της συνέντευξης πληροφορητών όπου σύμφωνα με τον Robson, «η κατεύθυνση της συνέντευξης και των περιοχών που καλύπτονται ελέγχονται πλήρως από τον πληροφορητή» (2010:336). Η μέθοδος αυτή επιλέγεται διότι τα άτομα που έχουν εμπλακεί σε μια κατάσταση, συνήθως έχουν υποστεί κάποιο σοκ ή αρνητικές εμπειρίες κατά τη διάρκεια του συμβάντος, είτε πρόκειται για διένεξη με συναδέλφους στο σχολικό περιβάλλον είτε πρόκειται για εντάσεις κατά τις διαμαρτυρίες, και είναι συνεχές το αρνητικό βίωμα των ανθρώπων που συναισθάνονται περισσότερο τα μη ανθρώπινα ζώα που υποφέρουν. Η μέθοδος αυτή επιλέχθηκε και διότι οι συνομιλητές αυτοί έχουν σφαιρική γνώση πάνω στο ζήτημα.

Η συνέντευξη με μαθητές που επισκέφθηκαν το Α.Ζ.Π., με εξωσχολικό οργανισμό, διεξήχθη σε ομάδες, ακολουθήθηκε η μέθοδος του focus group - ομάδας εστίασης, η οποία αποτελεί μια μορφή συνέντευξης όπου μέσα από τη συζήτηση και την αλληλεπίδραση μπορούμε να διευκολυνθούμε στη γενίκευση και την ανάδυση της θεωρίας (Λυδάκη, 2012). Με τη μέθοδο της ομάδας εστίασης μπορούμε μέσα από την αλληλεπίδραση των συνομιλητών στη συζήτηση να εμβαθύνουμε στις θέσεις και τις απόψεις τους και να αποκτήσουμε μια πιο σφαιρική άποψη για το θέμα. Παράλληλα αποτελεί μια έγκυρη μέθοδο σε περίπτωση που δεν καθίσταται δυνατή η διενέργεια προσωπικών συνεντεύξεων, όπως στην περίπτωση των μαθητών.

Σε όλα τα στάδια της ποιοτικής έρευνας ζητήθηκε γραπτή συγκατάθεση από τους συνεντευξιαζόμενους και από τους υπεύθυνους των ομάδων. Έπειτα από την ολοκλήρωση της διαδικασίας συλλογής του ερευνητικού υλικού πραγματοποιήθηκε κατηγοριοποίηση των επιμέρους λόγων ανά θεματικές ενότητες με σκοπό να διασαφηνιστεί το ζήτημα της υποκειμενοποίησης και του βιοπολιτικού ελέγχου των μη ανθρώπινων ζώων εντός του Α.Ζ.Π.

Γ.3 Η σχέση της ερευνήτριας με το ζήτημα των ζώων

Η σχέση της ερευνήτριας με το ζήτημα της απελευθέρωσης των μη ανθρώπινων ζώων λαμβάνεται ως δεδομένη και αποτελεί αιτία τόσο της βιβλιογραφικής ενασχόλησης με το θέμα των ζώων, όσο και της επιλογής του επιμέρους θέματος της παρούσας διπλωματικής εργασίας. Ο συνεχής αναστοχασμός τόσο των ερωτημάτων που τίθενται όσο και των τεχνικών που χρησιμοποιούνται για την επεξεργασία του υλικού, μπορεί να αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο ώστε να εξασφαλιστεί η εγκυρότητα της έρευνας. Η ερευνήτρια σε καμία περίπτωση δεν είναι δυνατόν να αποκοπεί εντελώς από τις ιδέες και τις ηθικές αξίες πάνω στις οποίες έχει οικοδομήσει την προσωπική της ιδεολογία, αλλά αυτό αποτελεί παράλληλα και ένα ενδιαφέρον πεδίο σχετικά με το ποια υποκείμενα αποφασίζουν να εμπλακούν στην παρούσα έρευνα.

Η ενασχόληση και η εμπάθυνση σε ό,τι αφορά τα ζητήματα των μη ανθρώπινων ζώων αποτελεί πλεονέκτημα, καθώς είναι ήδη γνωστές πολλές πληροφορίες οι οποίες μπορούν να διευκολύνουν την έρευνα και υπάρχει γνώση σχετικά με πλήθος περιστατικών και λόγων που συναρθρώνονταν όλα τα προηγούμενα χρόνια.

Γ.4. Η διαδικασία ανεύρεσης των συνεντευξιαζόμενων και του υλικού

Η συγκέντρωση του υπό διερεύνηση υλικού αποτέλεσε μια αρκετά απαιτητική διαδικασία. Αρχικά, επιδιώχθηκε η άμεση επαφή με σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ώστε να διεξαχθούν συνεντεύξεις με εκπαιδευτικούς σε εξωσχολικό περιβάλλον. Παρά τις δεκάδες τηλεφωνικές κλήσεις δεν κατέστη δυνατό να βρεθεί κάποιο σχολείο ή εκπαιδευτικός που να επιθυμεί να συνεργαστεί σε αυτό. Παράλληλα διεξαγόταν και έρευνα στο διαδίκτυο για χώρους που έχουν επισκεφθεί το Αττικό Πάρκο και είχαν αναρτήσει υλικό από την επίσκεψή τους στα κοινωνικά δίκτυα. Κατ' αυτόν τον τρόπο προσεγγίστηκε η ομάδα εξωσχολικών δραστηριοτήτων, όπου διενεργήθηκε η συνέντευξη με τη μέθοδο του focus group. Έπειτα έγινε προσπάθεια μέσα από γνωστούς της ερευνήτριας να βρεθούν εκπαιδευτικοί, έτσι πραγματοποιήθηκε η πρώτη συνέντευξη. Οι επόμενες συνεντευξιαζόμενες βρέθηκαν με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας, όπου η μια δασκάλα προέτρεπε την άλλη να συμμετάσχει. Η επιλογή των δύο επισκέψεων στο Α.Ζ.Π. έγινε έτσι ώστε να μπορέσει να αποτυπωθεί ένα τυχαίο δείγμα επίσκεψης.

ΜΕΡΟΣ Β

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ

Αποτελέσματα -Συζήτηση

Δ.1. Μια ιστορική επισκόπηση των ζωολογικών κήπων στον ελλαδικό χώρο από τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους μέχρι σήμερα και η έλευση του Αττικού Ζωολογικού Πάρκου

Από την αρχή της δημιουργίας του ελληνικού κράτους υπήρξε ως τάση η μίμηση έργων τα οποία θεωρούνταν προοδευτικά και θα συντελούσαν στην αναγνώριση της κουλτούρας του ως δυτικής. Μαζί με τους σιδηροδρόμους και τον εξηλεκτρισμό, στις αρχές του 20ού αιώνα, το 1900, δημιουργήθηκε ο πρώτος μεγάλος ζωολογικός κήπος στην Αθήνα, στην περιοχή του Παλαιού Φαλήρου. Το υλικό που παρουσιάζεται παρακάτω αντλείται από τη μελέτη του Ισίδωρου Σαπήρα, η οποία εκδόθηκε το 1997 με τίτλο «Ο ζωολογικός κήπος της Αθήνας στο Φάληρο» (Σαπήρας,1997). Όπως αναφέρθηκε και στο θεωρητικό μέρος της έρευνας, η δημιουργία των ζωολογικών κήπων συνάδει με τη νεωτερικότητα, καθώς αποτελούσαν παράλληλα χώρο μελέτης για τους επιστήμονες της ζωολογίας αλλά ήταν και ανοιχτοί στο κοινό, για την ψυχαγωγία και την επιμόρφωσή του. Μπορούμε να πούμε ότι οι δημόσιοι ζωολογικοί κήποι, όπως αυτός του Λονδίνου, του Παρισιού, του Βερολίνου, ιδρύθηκαν από τα κράτη με τον ίδιο τρόπο που θεσμοθετήθηκε η δημόσια εκπαίδευση των πολιτών. Θεωρούνταν κάτι σαν πανανθρώπινο δικαίωμα στη γνώση των άλλων ζώων που έπρεπε να καλυφθεί δημοσία δαπάνη, τουλάχιστον στις πόλεις.

Ο ζωολογικός κήπος του Παλαιού Φαλήρου τοποθετήθηκε εκτός των ορίων της πόλης, στην ακτή Ξηροτάγαρου, σε ένα μέρος που τότε έμοιαζε με εξοχή. Τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του η πρόσβαση σε αυτόν ήταν αρκετά δύσκολη, ενώ το 1906 κατασκευάστηκε το τραμ που συνέδεε το Ζάππειο με τον ζωολογικό κήπο, αναδεικνύοντας τη σημασία του για την εποχή εκείνη (ο.π.:6). Η δημιουργία του κήπου έγινε με πρωτοβουλία του βιολόγου Νικόλαου Γερμανού, ο οποίος αργότερα πρωτοστάτησε και στη δημιουργία της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης, και στηρίχθηκε και χρηματοδοτήθηκε από πολλά μέλη της άρχουσας τάξης της εποχής όπως ο πρίγκιπας Νικόλαος και ο Γεώργιος Μαρασλής κ.α. (ο.π.: 12). Όπως αναφέρεται

στον τύπο της εποχής, (περιοδικό *Παναθήναια* – Ιούνιος 1904), ο ζωολογικός κήπος δεχόταν χιλιάδες επισκέπτες, ιδίως τις γιορτές και τις αργίες, και είχε εκπαιδευτικό και ηθοπλαστικό χαρακτήρα, αφού ο δημοσιογράφος θεωρούσε ότι εναλλακτικά οι αργούντες θα είχαν *κακουρηματικές* ενασχολήσεις, ενώ αναφέρει ότι στην αρχή της λειτουργίας του επισκέπτες είχαν βγάλει το μάτι ενός λύκου και είχαν δηλητηριάσει μια μαϊμού. Οι εσκεμμένες προκλήσεις βλάβης ήταν κάτι που σταμάτησε να συμβαίνει προοδευτικά. Ο κήπος αυτός για τους σύγχρονους του είχε τη μορφή ενός δημόσιου εκπαιδευτικού ιδρύματος, μέρους αναψυχής και ξεκούρασης από το αστικό τοπίο. Υπήρχε πληθώρα άγριων ζώων, τα οποία είτε είχαν αγοραστεί από άλλους ζωολογικούς κήπους είτε είχαν αιχμαλωτιστεί στο φυσικό τους περιβάλλον. Πίθηκοι, καμηλοπαρδάλεις, λιοντάρια, πολλά είδη πουλιών και γηγενή άγρια ζώα γέμιζαν τα κλουβιά, κάποια από τα οποία είχαν εξαγωνικό σχήμα και ήταν ορατά από όλες τις πλευρές, ενώ υπήρχε λίμνη με κύκνους και πελεκάνους, και δίπλα κατασκευάστηκε και ενυδρείο. Ο ζωολογικός κήπος εγκαταλείφθηκε κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων και μέχρι το 1916 τα περισσότερα ζώα είχαν πεθάνει από την πείνα ή είχαν θανατωθεί, και τα κουφάρια τους ταριχεύθηκαν και μεταφέρθηκαν στο Ζωολογικό Μουσείο της Αθήνας. Ο Σαπήρας τελειώνει τη μελέτη το 1997, εκδηλώνοντας τη δυσαρέσκειά του που η Αθήνα δεν έχει έναν «σοβαρό και αξιόλογο» ζωολογικό κήπο πέρα από της Νέας Φιλαδέλφειας και των ζώων του Εθνικού Κήπου. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι μόλις περίπου 10 χρόνια μετά, το 1925, στον πλησίον χώρο του Δέλτα Φαλήρου, κατασκευάστηκε και λειτούργησε έως το 2003 ο ιππόδρομος της Αθήνας, καλύπτοντας όχι μόνο το θεαματικό αλλά και το χωροταξικό κενό που άφησε ο ζωολογικός κήπος. Οι άνθρωποι όλων των ηλικιών και των τάξεων συνέχισαν να συρρέουν στο Φάληρο για να παρακολουθήσουν ένα θέαμα με ζώα.

Στον σύγχρονο ελλαδικό χώρο υπήρξαν μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο μια σειρά από ζωολογικοί κήποι, οι οποίοι κατά κύριο λόγο κατασκευάστηκαν υπό την αρμοδιότητα του εκάστοτε Δήμου, ενώ μικρότερης κλίμακας χώροι εγκλεισμού για ζώα υπήρχαν και συνεχίζουν να υπάρχουν διάσπαρτα. Στη σχετική βιβλιογραφία συναντά κανείς τη διάκριση μεταξύ ζωολογικών κήπων -ή πάρκων, όπως προτιμούν να αποκαλούνται- και θηριοτροφείων ή συλλογών, όπου πρόκειται για χώρους που απλά εμπεριέχουν κάποια ζώα με σκοπό είτε την εμπορική εκμετάλλευση μέσω του εισιτηρίου, είτε την αναψυχή του εκάστοτε ιδιοκτήτη (Γεωργιάδης, 2011:4). Οι πηγές για την ύπαρξη αυτών των χώρων στην Ελλάδα είναι διάσπαρτες κυρίως εξαιτίας της μη καταγραφής τους από κάποια αρμόδια υπηρεσία και την έλλειψη έρευνας

που αφορά τα μη ανθρώπινα ζώα. Μέσα από βιβλία, μικρής κλίμακας μελέτες, οπτικοακουστικό υλικό και έρευνα στο διαδίκτυο έγινε δυνατό να συγκεντρωθούν τα παρακάτω στοιχεία που αφορούν τους ζωολογικούς κήπους της Ελλάδας πριν από την ίδρυση του Α.Ζ.Π. αλλά και σήμερα.

Στην Αθήνα λειτουργούσαν δύο μεγάλοι χώροι που θεωρούνταν ζωολογικοί κήποι, ο Εθνικός Κήπος και ο Ζωολογικός Κήπος της Φιλαδέλφειας, ενώ κάποιοι άλλοι μικρότεροι στον Χολαργό, στον Πειραιά στην Πλατεία Τερψιθέας, και το κέντρο ερπετών στο Πάρκο Τρίτση, ενώ λειτουργούσε και στο Ηράκλειο Κρήτης και στη Θεσσαλονίκη με παράρτημα στο δάσος του Σείχ Σου (Τσιπήρας,1994:142). Έως το 2014 ζούσαν στον δημοτικό κήπο Τρικάλων σε περιφραγμένο χώρο δύο τίγρεις οι οποίες είχαν κατασχεθεί από τσίρκο το 2001 και πέθαναν από αμέλεια ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Ο ζωολογικός κήπος της Νέας Φιλαδέλφειας λειτούργησε ως χώρος εγκλεισμού ζώων για σχεδόν μισό αιώνα, από το 1955 άρχισε η συγκέντρωση ζώων και πτηνών, αλλά μόλις στις 25 Μαΐου 1986 έγιναν τα εγκαίνια του ζωολογικού κήπου. Στις 17 Οκτωβρίου 1995 αρχίζει η μεταφορά των αρκούδων στο Περιβαλλοντικό Κέντρο του «Αρκτούρου», στο Νυμφαίο της Φλώρινας. Η απομάκρυνση ολοκληρώνεται στις 16 Ιανουαρίου 1997 με τη μεταφορά του τελευταίου λιονταριού, και από τότε παύει η λειτουργία του ζωολογικού κήπου για άγρια ζώα, χωρίς να διευκρινίζεται πού δόθηκαν τα ζώα αυτά. Στον ζωολογικό κήπο της Νέας Φιλαδέλφειας βρίσκονταν έγκλειστα μια σειρά από ζώα όπως τίγρεις, τζάγκουαρ, λιοντάρια, αρκούδες, πολλά από τα οποία, όπως τα τζάγκουαρ, βρίσκονταν πριν σε τσίρκο.

Ο «ζωολογικός κήπος» που περιέχεται ακόμα και σήμερα εντός του εθνικού κήπου της Αθήνας δημιουργήθηκε, σύμφωνα με τους Γιοχάλα και Καφετζάκη από τον βασιλιά Γεώργιο Α', αν και σε συνέντευξή του ο Ν. Ταμβάκης αναφέρει σχετικά με τα ζώα του κήπου ότι: «το 1930, όταν έγινε δημόσιος κήπος, τα μαζέψανε. Παλαιότερα είχαν έναν μικρό ζωολογικό κήπο, εκεί στα θερμοκήπια που λέμε, στο εργοτάξιο. Το λέγανε μάλιστα θηριοτροφείο. Και το μόνο μεγάλο ζώο ήταν ένας λύκος, ο οποίος μάλιστα επειδή ενοχλούσε τον εκτελέσανε, με εντολή της Αμαλίας». ⁴ Ολόκληρη η δόμηση και η χωροταξία του κήπου αλλά και ο τρόπος που εντάσσονται τα ζώα στο εσωτερικό του έχουν έναν καθαρά ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα. Τα ίδια τα ζώα δεν απολαμβάνουν τη φύση του κήπου ως επισκέπτες ή ως ελεύθεροι κάτοικοι αλλά

⁴Εθνικός Κήπος, η "ζωή" της Αθήνας. Συνέντευξη με τον γεωπόνο, τέως διευθυντή Εθνικού Κήπου, Νικόλαο Ταμβάκη, <http://monumenta.org/article.php?IssueID=2&lang=gr&CategoryID=8&ArticleID=56>

περιορισμένα σε συνθήκες εγκλεισμού ώστε να αποτελούν θέαμα για τους διερχόμενους. Η χρήση του όρου *ζωολογικός κήπος* από τις επίσημες αρχές, στη συνέντευξη του Καλαντζή⁵ προς την υπεύθυνη του κήπου, αλλά και του όρου *ζωοπτηνολογική συλλογή*⁶ στην επίσημη ιστοσελίδα του δήμου Αθηναίων για τον Κήπο, αναδεικνύει τη χρήση των ζώων προς όφελος των πολιτών και μόνο. Στον εθνικό κήπο σήμερα μπορούμε να δούμε έγκλειστα ή σε ημιελεύθερη κατάσταση πολλά είδη εξημερωμένων ζώων όπως πάπιες, κατσίκες, πρόβατα, χήνες, ενώ έγκλειστες είναι και νεροχελώνες. Υπάρχουν όμως και τα άγρια ζώα που ζουν ελεύθερα εντός του κήπου όπως οι χελώνες της ξηράς, και διάφορα είδη πουλιών που ζουν στις φυλλωσιές, ο δενδροφυλλοσκόπος, η καρακάξα, ο σπίνος, ο καλόγερος, και σπανιότερα ο τσαλαπετεινός, ο χουχουριστής και το βραχοκιρκίνεζο. Μια από τις πιο εντυπωσιακές περιπτώσεις αποτελούν οι αποικίες παπαγάλων που είτε έχουν δραπετεύσεις είτε έχουν απελευθερωθεί από σπίτια και pet shop και έχουν βρει καταφύγιο στα δέντρα του εθνικού κήπου. Με βάση τα παραπάνω είδη, ο οδηγός για το περιβάλλον του WWF (2009:31) αναφέρει ότι ο εθνικός κήπος είναι «πυρήνας βιοποικιλότητας» και πως «αποτελεί τρανή απόδειξη της αξίας των τεχνητών χώρων πρασίνου ως καταφυγίων της βιοποικιλότητας».

Παλαιότερα, εντός του εθνικού κήπου κατοικούσαν και δύο άγρια λιοντάρια μέσα σε ένα κελί που ονομαζόταν «κλωβός των λεόντων». Ο εθνικός κήπος λειτουργούσε έτσι ως μικρός ζωολογικός κήπος, και ήταν τόπος επίσκεψης σχολείων επί δεκαετίες.

Ο εγκλεισμός των ζώων εντός του εθνικού κήπου, ως κατάλοιπο της αποικιοκρατικής αντίληψης και αισθητικής των ευρωπαϊκών ανακτόρων όπου διατηρούσαν τα λεγόμενα θηριοτροφεία «bestiaries», ενώ από τις περισσότερες χώρες έχουν αφαιρεθεί τα ζώα αυτά από τα πάρκα, καταδεικνύει την προχειρότητα με την οποία αντιμετωπίζεται η εκπαιδευτική λειτουργία των χώρων πρασίνου και την έλλειψη κουλτούρας και ενδιαφέροντος για την ευζωία των ζώων.

Παρότι οι ζωολογικοί κήποι της Φιλαδέλφειας και της Φλώρινας έχουν κλείσει πλέον, και ο Εθνικός κήπος περιλαμβάνει μόνο κάποια λίγα είδη οικόσιτων ζώων, μπορούμε να αντλήσουμε υλικό από δύο επεισόδια της σειράς «Το Βλέμμα» (1993-1994) με παρουσιαστή τον Χρόνη Μίσσιο, όπου στο επεισόδιο με τίτλο «Εγκλεισμός Χωρίς Έγκλημα» παρουσιάζονται οι ζωολογικοί κήποι, ενώ στο επεισόδιο «Ένα παιδί μετράει τα Κάγκελα» οι συντελεστές της

⁵ Καλαντζής Δημήτρης, Εθνικός Κήπος και Πεδίον του Άρεως: Οι αντίθετοι δρόμοι των δύο μεγαλύτερων Πάρκων της Αθήνας, Postmodern.gr, 2018

⁶ <https://www.cityofathens.gr/episkeptes/aksiotheata/diadromes-stin-istoria-tis-athinas/o-kipos-tis-athinas>

εκπομπής ακολουθούν μια επίσκεψη παιδιών και έπειτα συζητούν μαζί τους για την εμπειρία τους εκεί.

Στην πρώτη εκπομπή εμφανίζονται εικόνες από τα έγκλειστα ζώα, όπου παρεμβάλλονται οι απόψεις διάφορων διανοητών της εποχής. Ο παραλληλισμός των ζώων με των φυλακισμένων ανθρώπων είναι διάχυτος σε ολόκληρο το ντοκιμαντέρ: ο Χρόνης Μίσσιος αρχικά λέει ότι «τα μάτια των ζώων αποπνέουν την ίδια νοσταλγία με τα μάτια του φυλακισμένου ανθρώπου», έχοντας και ο ίδιος βιώσει σε μεγάλο βαθμό τη φυλάκιση και την εξορία. Παράλληλα, ο Μιχάλης Ράπτης εξηγεί πως δυστυχώς δεν καταλαβαίνουμε με την ίδια ευκολία ότι το ζώο υποφέρει όπως ο φυλακισμένος και ότι θα ήταν προτιμότερο να το βλέπαμε στην αισθητική της ελευθερίας του. Ο Πέτρος Τατσόπουλος παρομοιάζει τον ζωολογικό κήπο με ψυχιατρική κλινική, λέγοντας πως βλέπουμε ψυχικά άρρωστα ζώα και μας καλεί να προσέξουμε το βλέμμα τους. Ο Εθνικός κήπος παρουσιάζεται με ζώα άρρωστα και «κακοσιτισμένα», ενώ ο κήπος της Φλώρινας παρουσιάζεται με κακή περιφραξη, με ζώα που έχουν προέλθει από τσίρκο, ενώ περιείχε πολλά ζώα από διαφορετικά κλίματα, όπως πολικές αρκούδες, λιοντάρια. Τα ζώα παρουσιάζονται ως θλιμμένα και με έντονες στερεοτυπικές συμπεριφορές, ενώ δεν παραλείπεται η ύπαρξη πολλών εγκαταλελειμμένων ιπποειδών (πόνι, άλογα, γαϊδουράκια) έξω από την περιφραξη του κήπου και δίπλα από το νεκροταφείο της πόλης, τα οποία έχουν εγκαταλειφθεί εκεί και εικάζεται από τον αφηγητή ότι προορίζονται για τροφή στα σαρκοφάγα ζώα. Μια καθολική βιοπολιτική διαχείριση της ζωής και του θανάτου των μη ανθρώπινων ζώων, όπου κάθε στάδιο της ζωής τους απαξιώνεται στο βωμό της διατήρησης του θεάματος, διαφαίνεται ξεκάθαρα βλέποντας τον κήπο της Φλώρινας στο ντοκιμαντέρ. Το ζώο μέσα στα κάγκελα αποτελεί θέαμα που πρέπει να συντηρηθεί στη ζωή, το ζώο έξω από τα κάγκελα περιμένει στωικά τη σειρά του στο θάνατο δίπλα στο νεκροταφείο των ανθρώπων, για τους οποίους τα γηρατειά και ο θάνατος αντιμετωπίζονται με σεβασμό, ενώ εκείνο το άλογο, το πόνι, το γαϊδούρι, αφού δεν έχει κάτι να προσφέρει γίνεται κρέας για τα λιοντάρια, τα οποία ταριχεύονται μετά το θάνατό τους για να συνεχίσουν να αποτελούν θέαμα ες αεί. Το εκθετήριο ταριχευμένων ζώων μέσα στον κήπο της Φλώρινας έχει στην είσοδό του έναν λύκο, ενώ μέσα υπάρχει το δέρμα μιας αρκούδας όπου τα δόντια της φαίνονται να εξέχουν, δείγμα θεαματικής απεικόνισης της «αγριότητας» του ζώου. Το ζώο, επανακατηγοριοποιείται και απαξιώνεται διπλά μέσα από την απαξίωση της ζωής και του θανάτου του σε κάθε στάδιο και κάθε θέση.

Στη δεύτερο υπό εξέταση επεισόδιο, ο Χρόνης Μίσσιος ακολουθεί την επίσκεψη των παιδιών της τρίτης δημοτικού από τα εκπαιδευτήρια Αηδονοπούλου στον ζωολογικό κήπο της Φιλαδέλφειας και περιγράφει αρχικά την αντίδρασή τους ως την «αντίσταση των παιδιών στην παραβίαση των αρχών της ζωής και της ελευθερίας». Οι αυθόρμητες αντιδράσεις των παιδιών ήταν πολύ έντονες καθώς το 1995 τα παιδιά δεν είχαν τόσο έντονη και συνεχή πρόσβαση σε οπτικοακουστικό υλικό, θεωρώντας τα ζώα ως ένα σπάνιο θέαμα. Η δασκάλα συνεχώς προέτρεπε τα παιδιά να κοιτούν τα ζώα, υπενθυμίζοντας τον λόγο της επίσκεψης. Ένα παιδί σχολίασε: «Κοίτα πώς κοιτάζει, είναι έτοιμο να κλάψει», ενώ όταν τα ρώτησε τι πρέπει να κάνουμε στα ζώα ένα από αυτά απάντησε «να τα αφήσουμε ελεύθερα να χτίσουν μόνα τους φωλιά». Η αναγνώριση του θρήνου των ζώων μέσα από το βλέμμα τους είναι μια μορφή ανεπτυγμένης ενσυναίσθησης που μπορούν να αντιληφθούν τα παιδιά αντικρίζοντας το ζώο ως ίσο και όχι ως κάποιον κατώτερο άλλο. Θυμάμαι τη δική μου πρώτη και τελευταία επίσκεψη σε τσίρκο με ζώα, περίπου τη χρονιά που γυρίστηκε το ντοκιμαντέρ, όπου στο διάλειμμα, καθώς μας κάλεσαν να πάμε να δούμε τα ζώα εκεί που τα είχαν, αντίκρισα το βλέμμα ενός θλιμμένου βίσωνα, ένιωσα τον θρήνο του, και αμέσως φύγαμε πριν τελειώσει η παράσταση. Ενδεχομένως σήμερα, εικοσιπέντε χρόνια μετά, η έκθεση στην τεχνολογία να έχει οδηγήσει σε απευαισθητοποίηση των παιδιών, αλλά αυτό δεν είναι κάτι που εξετάζεται στα όρια της παρούσας εργασίας.

Στη συζήτηση ανάμεσα στον Χρόνη Μίσσιο και στα παιδιά μόνο ένα εξέφρασε τη θέληση να ξαναπάει στον ζωολογικό κήπο. Στο ερώτημα αν χρειάζονται ζωολογικοί κήποι, το ίδιο παιδί απάντησε «ναι για να βλέπουμε τα ζώα που δεν είναι στον τόπο τους αλλά να είναι τόσο μεγάλα (σ.σ: τα κλουβιά) σαν να ήταν στον τόπο τους». Ένα άλλο παιδί είπε «να υπάρχουν, αλλά να είναι ελεύθερα τα ζώα μέσα χωρίς κλουβιά». Σε γενικές γραμμές τα παιδιά αντιλαμβάνονταν το ζήτημα της ελευθερίας και την κακή σίτιση των ζώων, ενώ σχολίασαν ότι τα ζώα δεν αντιδρούν, είναι σαν να μην έχουν συναισθήματα. Έθεσαν το πρόβλημα της χωρικότητας, της ελεύθερης διαβίωσης και της φυσικής ζωής. Τα περισσότερα παιδιά συμφώνησαν ότι «τα ζώα θέλουν την ελευθερία τους όπως και εμείς, και πως δεν έχουμε δικαίωμα», ενώ αιτιολόγησαν την συνθήκη του εγκλεισμού λέγοντας ότι «οι άνθρωποι νομίζουν ότι τα ζώα είναι κακά», γεγονός που αποδεικνύει την τιμωρητική διάσταση του ζωολογικού κήπου το παιδί αντιλαμβάνεται τον ζωολογικό κήπο ως χώρο τιμωρίας, όπου το ζώο φυλακίζεται επειδή το είδος του το θεωρεί εγγενώς κακό.

Ο Μισέλ Φουκώ στη *Γέννηση της φυλακής* (1989:188-196), περιγράφει την κατανομή του χώρου των φυλακών και άλλων ιδρυμάτων. Αναλύει τις αρχές τις περίφραξης, της στοιχειώδους δικτύωσης ως θεμελιακές για την εξατομίκευση και τη δημιουργία χρήσιμου χώρου για τους μη έγκλειστους. Η πειθαρχία αυτή, σύμφωνα με τον Φουκώ, οδηγεί σε μια εξατομίκευση του ίδιου του σώματος ορίζοντας τον τόπο του, χωρίς όμως να το ριζώνει σε αυτόν και κατανέμοντάς το σε ένα δίκτυο σχέσεων. Στον ζωολογικό κήπο τα ζώα κατοικούν εντός μιας διάταξης, ταξινομημένα κατά ομάδες ή κατά είδη, άλλα μόνα τους, άλλα με συγκατοίκους, αλλά οι θέσεις αυτές δεν είναι ποτέ μόνιμες, το ζώο είναι κάθε στιγμή διαθέσιμο προς μεταφορά σε άλλο κελί, σε άλλο ζωολογικό κήπο ή ακόμα και σε άλλη δομή εκμετάλλευσης των ζώων. Παρότι οι σύγχρονοι ζωολογικοί κήποι υποστηρίζουν ότι δεν αιχμαλωτίζουν ζώα από τη φύση, σε ολόκληρη την ιστορία των ζωολογικών κήπων υπήρχε μια σχέση ανταλλαγής ανάμεσα σε εμπορεύσιμους άγριους ζώων, τσίρκο, θηριοτροφεία, ιδιωτικούς συλλέκτες, πάρκα σαφάρι και ζωολογικούς κήπους. Η τιμωρία του ζώου φυσικοποιείται μέσα από την ίδια του τη θέση εντός του κλουβιού, γίνεται εγγενώς κακό, άβουλο, χωρίς συναισθήματα και άρα άξιο της μοίρας του.

Ο Φουκώ (1989:196) επισημαίνει ότι μέσα από τη διάταξη του χώρου των φυλακών, την οργάνωση σε κελιά, θέσεις και σειρές, επιβάλλονται χαρακτηρισμοί, αξιολογήσεις και ιεραρχίες, κάτι που ονομάζει «εξουσία των κελιών». Συνεπώς, το ίδιο το κελί και η διάταξη του ζωολογικού κήπου είναι αυτό που νοηματοδοτεί το ζώο ως κατώτερο.

Το ερώτημα της αναγκαιότητας του ζωολογικού κήπου αλλά και των εναλλακτικών θεάσεων των ζώων είναι κεντρικό και στις δύο εκπομπές. Ο Χρόνης Μίσσιος αναφέρει ότι ο ζωολογικός κήπος διδάσκει στα παιδιά τη φυλακή και τον ευτελισμό της ζωής, και πως αποτελεί μια κάκιστη γνωστική εκπαιδευτική εμπειρία για αυτά. Προτείνει ως εναλλακτική την εικόνα, όπου τα παιδιά θα λαμβάνουν μια άλλη παιδεία, που θα αναθεωρεί τη στάση μας και θα αναγνωρίσει την αυταξία των ζώων. Είκοσι και πλέον χρόνια μετά, παρά τις τεχνολογικές ανακαλύψεις, οι ζωολογικοί κήποι ως θεσμοί κατάφεραν να επιβιώσουν αλλάζοντας τη ρητορική τους για την ευημερία των ζώων, παρότι το κοινό δεν δείχνει να ενδιαφέρεται για αυτήν.

Ένα ενδιαφέρον ερώτημα που προκύπτει σχετικά με τους ζωολογικούς κήπους της Φλώρινας και της Νέας Φιλαδέλφειας είναι: «Γιατί έκλεισαν αφού δεν απαγορεύτηκαν, και ενώ το ίδιο κοινό από όλη την Ελλάδα συνεχίζει να πηγαίνει να δει ζώα στο Αττικό Ζωολογικό Πάρκο;». Ενώ συνεχίζουν να υπάρχουν και άλλοι μικρότεροι επιμέρους χώροι θεάματος με ζώα,

όπως το αγρόκτημα Ιπποκάμηλος στην Πάτρα, εντός του οποίου βρέθηκαν το 2017 ζώα σε διαδικασία σήψης.⁷ Αξίζει να σημειωθεί ότι μετά το 2012 υπάρχει νομοθετική ρύθμιση που απαγορεύει τη χρήση ζώων για θέαμα (νόμος 4039/12, άρθρα 12 και 13) που εξαιρεί τους ζωολογικούς κήπους, τα κέντρα περίθαλψης άγριων ζώων και τα κέντρα αναπαραγωγής θηραμάτων.

Δ.2 Το Αττικό Ζωολογικό Πάρκο ως χώρος αναψυχής – Τα μη ανθρώπινα ζώα ως θεάματα μέσα σε αυτό

Ο Ralf Acampora βασιζόμενος στους Mullan και Marvin, 1987, υποστηρίζει ότι «οι ζωολογικοί κήποι στο πέρασμα των αιώνων και παρά τις αλλαγές χρήσης τους παραμένουν χώροι σχεδιασμένοι με ανθρωποκεντρικά – ανδροκεντρικά χαρακτηριστικά όπου υποβόσκουν ιεραρχίες» (Acampora, 2005:70).

Μέσα από τη βιβλιογραφία και τα παραπάνω τεκμήρια φαίνεται η συνεχής αντιπαράθεση του ζητήματος των ζώων σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες του ανεπτυγμένου κόσμου. Από τη μια όσοι καταδεικνύουν τον βασανισμό και την παραμέληση των μη ανθρώπινων ζώων εντός των ζωολογικών κήπων και των άλλων μορφών εκμετάλλευσης, για τα οποία ευθύνεται είτε η κακή αγωγή του «Έλληνα» επισκέπτη είτε η ελλιπής κρατική νομοθεσία, που παραπέμπει σε ένα κράτος και ένα «έθνος» με έλλειμμα πολιτισμού απέναντι στα ζώα. Ενώ παράλληλα από τους υποστηρικτές των ζωολογικών κήπων εν γένει τίθεται το ζήτημα της μη ύπαρξης ενός ζωολογικού κήπου αντάξιου των άλλων χωρών ως εξίσου πολιτιστικό έλλειμμα. Αυτό το κενό ήρθε να καλύψει το 2000 ο Γάλλος επιχειρηματίας Ζαν-Ζακ Λεσουέρ, μη Έλληνας, Ευρωπαίος, λευκός άνδρας, πρεσβευτής της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Όπως επισημαίνει και ο ίδιος σε συνέντευξή του για τη γαλλική πρεσβεία το 2010,⁸ στη ζωή του επεδίωκε να φέρνει συνέχεια κάτι νέο στο ελληνικό κοινό, από τις εταιρίες απασχόλησης (ενοικίασης εργαζομένων), μέχρι τις παιδικές εκδόσεις, το περιοδικό *Playboy* και τέλος το Α.Ζ.Π. Αναφερόμενος στην εισαγωγή του *Playboy* στην Ελλάδα, αφηγείται πως «δεν υπήρχαν περιοδικά γοητείας ... η ελληνική κοινωνία ήταν πολύ μακριά από όλα αυτά κατόπιν όμως ενέδωσαν». Ενώ αναφέρει σχετικά με το Α.Ζ.Π. ότι «το 1998 δεν υπήρχε στην περιοχή του λεκανοπεδίου ζωολογικό πάρκο αντάξιο (σ.σ:

⁷ <https://www.zoosos.gr/sageika-achaias-nekra-zoa-ston-zoologiko-kipo-ippokamilos-vrikan-oi-astynomikoi-p-f-p-o/>

⁸ Jean-Jacques LESUEUR, ιδρυτής του Αττικού Ζωολογικού Πάρκου (15/01/2010), πρόσωπα του μήνα, η γαλλική παρουσία, από το site της γαλλικής πρεσβείας, ο σύνδεσμος παρατίθεται στη βιβλιογραφία.

όσων είχε επισκεφθεί στο εξωτερικό)» και σχετικά με την εγκατάστασή του στα Σπάτα κοντά στο νέο αεροδρόμιο περιγράφει ότι «προοδευτικά τα ζώα θα οικειοποιηθούν τον χώρο...το κοινό θα εξοικειωθεί γρήγορα». Παράλληλα το ίδιο το Α.Ζ.Π. παρουσιάζεται ως όνειρο ζωής του ιδιοκτήτη και χώρος προστασίας των ζώων, χωρίς όμως να παραγνωρίζεται ο βασικός του ρόλος που είναι ένας χώρος αναψυχής με σκοπό το κέρδος: «Από τη δεύτερη χρονιά ήμασταν κερδοφόροι», αναφέρει.

Η παραπάνω ρητορική είναι χαρακτηριστική ενός αποικιοκρατικού λόγου, όπου ένας μορφωμένος και πολιτισμένος δυτικοευρωπαίος έρχεται να εκπολιτίσει σε πολλαπλούς τομείς τον οπισθοδρομικό λαό της Ελλάδας στον οικονομικό, τον μορφωτικό, τον εκπαιδευτικό, τον πολιτιστικό τομέα αλλά και να φέρει νέα προοδευτικά ήθη στην οπισθοδρομική κοινωνία. Όπως αναφέρει ο ίδιος ο Λεσουέρ στην εισαγωγή του στο ενημερωτικό βιβλίο που έχει εκδώσει το Α.Ζ.Π. (2019), «μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα όλες οι πρωτεύουσες της Ευρώπης είχαν έναν ζωολογικό κήπο εκτός από την Αθήνα», ενώ στην παραπάνω συνέντευξη αναφέρεται στον εν μέρει εξευρωπαϊσμό της ελληνικής γραφειοκρατίας η οποία όμως παραμένει σκόπελος για την επιχειρηματικότητα. Το Α.Ζ.Π. άρχισε να λειτουργεί για το κοινό στις 16 Μαΐου 2000, και περιέχει έγκλειστα, σύμφωνα με το βιβλίο του, 1.100 πτηνά από 220 είδη, 350 θηλαστικά από 56 είδη και 145 ερπετά από 35 είδη. Στα θηλαστικά συμπεριλαμβάνονται και τα 6 δελφίνια που εκτελούν παραστάσεις στο υπαίθριο στάδιο με την πισίνα, ενώ στη δεύτερη σελίδα η κόρη του ιδιοκτήτη, Καρολίν Λεσουέρ, αναφέρεται στην αγάπη της οικογένειάς της για τα ζώα η οποία επιβεβαιώνεται από τη δημιουργία του Αττικού Πάρκου. Παρότι και οι δύο εισαγωγές μιλούν για την αγάπη και την αφοσίωση προς τα μη ανθρώπινα ζώα, είναι εμφανής ένας επιχειρηματικός λόγος που αναδεικνύει την κερδοσκοπική υπόσταση του πάρκου ως χώρου αναψυχής. Ο Λεσουέρ κάνει λόγο για συνεχή ανάπτυξη, ενώ καλεί τους επισκέπτες να «απολαύσουν» την επίσκεψή τους παράλληλα με μια ζωοφιλική ρητορική που στον πυρήνα της έχει την ευζωία εντός των συνθηκών εγκλεισμού, η Καρολίν Λεσουέρ αναφέρεται στο πάρκο ως ταυτόχρονα εκπαιδευτική και διασκεδαστική εμπειρία, όπου συνεχώς εμπλουτίζεται με νέα είδη.

Η αναφορά στο «αφοσιωμένο» στους στόχους του πάρκου προσωπικό και η υπόρρητη αντίληψη ότι οι επισκέπτες ενδιαφέρονται πρωτίστως για τη διασκέδαση, ενώ οι ιδιοκτήτες για τον εκπαιδευτικό ρόλο και για τη διατήρηση των ειδών, συνεχίζει με αντίστροφα διαφορετικό λόγο την αποικιοκρατική ρητορική. Αυτή τη φορά ο ευρωπαϊσμός των ιδιοκτητών δεν έγκειται μόνο στην επιχειρηματικότητα και την καινοτομία αλλά εμφανίζεται σαν μια ηθική

ανωτερότητα που στόχο της έχει να διδάξει την αγάπη προς τα ζώα, να καλύψει ένα ηθικό κενό ενός «απολίτιστου» λαού. Αυτή είναι μια αντίθεση που τη συναντάμε και στις συνεντεύξεις με τις εκπαιδευτικούς αλλά και στην πρώτη επιτόπια παρατήρηση, όπου υπάρχει μια συνεχής αναδιαμόρφωση του μη παιδευμένου στα ζητήματα των ζώων υποκειμένου το οποίο το πάρκο «μυεί» στη ζωοφιλία, οδηγώντας στη σκόπιμη ή μη αναπαραγωγή ενός ρατσιστικού λόγου, ο οποίος θα αναλυθεί σε επόμενο σημείο της συζήτησης.

Στη συνέντευξη με τον ακτιβιστή των δελφινιών ήταν συνεχής καθ' όλη τη διάρκεια της συζήτησης η ανάγκη του να απονοηματοδοτήσει την εικόνα του Λεσουέρ, δίνοντας έμφαση στην εθνική του ταυτότητα, αναφερόμενος σε αυτόν ως «ο Γάλλος», αλλά και επιμένοντας ότι πρόκειται για μια πλαστή εικόνα ζωοφιλίας που έχει δημιουργηθεί γύρω από το πρόσωπό του καθώς κατά τη γνώμη του αυτή ήταν κίβδηλη και το μόνο που ενδιαφέρει τη διεύθυνση του Α.Ζ.Π. είναι η αποκόμιση των κερδών.

Όπως εξηγεί η Λυδάκη (2016:64) η έννοια της τοπικότητας στις σύγχρονες κοινωνίες μεταβάλλεται μέσω της εκτεταμένης διάχυσης πληροφοριών και εικόνων, δημιουργώντας νέες υπερτοπικότητες. Θα μπορούσαμε να αντιληφθούμε και τον ζωολογικό κήπο ως μια τέτοια νέα υπερτοπικότητα, έναν χώρο που ξεφεύγει από τον χώρο και τον χρόνο στον οποίο βρίσκεται και ο επισκέπτης στέκεται εντός του, νοηματοδοτώντας εκ νέου τα μη ανθρώπινα ζώα ως εκπροσώπους των εκάστοτε ειδών. Δεν είναι τυχαίο ότι τα μη ανθρώπινα ζώα του πάρκου κατατάσσονται ως είδη στο έντυπο πληροφόρησης, χωρίς να αναφέρονται ονόματα ή κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά των ζώων. Το ζώο μηχανοποιείται εκ νέου εντός του θεσμού που επιδιώκει να το υποκαταστήσει υπάρχον μέσα στο πλαίσιο της απουσίας του από την καθημερινή ζωή, αλλά στο τέλος καταντά ένα καταναλωτικό θέαμα. Οι επισκέπτες του ζωολογικού κήπου τον επισκέπτονται για να αντλήσουν τη μέγιστη χρησιμότητα από τη θέαση των ζώων, ξεφεύγοντας από την αστική καθημερινότητα, αλλά κουβαλώντας μαζί τους όλες τις συνεκδοχές της. Το ζώο καθίσταται θέαμα, όχι μόνο λόγω της στατικής του θέσης μέσα στο κλουβί αλλά και της συνολικότερης οργάνωσης του ζωολογικού κήπου ως χώρο θεάματος και κατανάλωσης όπου θυμίζει ένα μεγάλο λούνα παρκ όπου τα μηχανήματα έχουν αντικατασταθεί με ζώντα υποκείμενα.

Σε αυτό το σημείο έχει επιλεγεί η παράθεση της εμπειρίας της γράφουσας ως επισκέπτριας στο Αττικό Ζωολογικό Πάρκο στις 25 Αυγούστου 2019, από τη μια το μεσημέρι ως τις τέσσερις και μισή το απόγευμα. Έχει επιλεγεί αυτή η προσέγγιση για να μπορέσει να

προσφέρει μια σφαιρική εικόνα της επίσκεψης στο πάρκο ως εμπειρίας και της συνδιαλλαγής του υποκειμένου με τα κατασκευασμένα ως αντικείμενα ζώα. Η παρατήρηση σε καμία περίπτωση δεν αποσκοπεί σε μια καθαρή επιστημονική ερμηνεία, αποστασιοποιημένη από τα νοήματα και τις θέσεις της γράφουσας. Εν αντιθέσει θα χρησιμοποιηθούν ως αφετηρία για μια αποδομητική ανάλυση των λόγων του πάρκου ως κέντρου εκπαίδευσης και διατήρησης και στην εμπέδωση του καταναλωτικού μοντέλου που επικρατεί, έτσι όπως έγινε αντιληπτή από τη δική της σκοπιά. Καθώς περιγράφονται οι χώροι και οι αντιδράσεις των θεατών δίνεται έμφαση σε κάποια σημεία στο συναίσθημα που δημιουργείται, καθώς δεν είναι μια απλή παρατήρηση αλλά μια εμπειρία ζωής. Η αυτοπαρατήρηση και ο αναστοχασμός βοηθούν τον ερευνητή να δει ενδοσκοπικά τα δικά του νοήματα, να ανακαλύψει τις αδυναμίες και τα όρια της δικής του ιδεολογικής καθαρότητας και να μπορέσει να συναισθανθεί όχι μόνο τα προβλήματα των άλλων αλλά και τις νοητικές διαδικασίες που οδηγούν σε αντιφάσεις τις θέσεις του. Επιλέχθηκε η δεύτερη επίσκεψη καθώς η πρώτη ήταν επιφορτισμένη με τη σκιαγράφηση του χώρου και την καταγραφή των λόγων των θεατών που θα αναλυθούν παρακάτω.

Συγκριτικά με την προηγούμενη επίσκεψη το Αττικό Ζωολογικό Πάρκο είχε λιγότερους επισκέπτες, κυρίως από οργανωμένα γκρουπ, καθώς στο παρκινγκ υπήρχαν μόνο συμβατικά αυτοκίνητα και όχι πούλμαν. Στη δεύτερη αυτή παρατήρηση είχα τη δυνατότητα να παρατηρήσω κάποια στοιχεία του χώρου με περισσότερη προσοχή, χάρη στον μειωμένο αριθμό ατόμων, και να επιβεβαιώσω κάποια στοιχεία από την πρώτη παρατήρηση. Δυστυχώς, ήταν δύσκολο να ακούσω τους επισκέπτες διότι η πλειονότητα δεν μιλούσε ελληνικά ή αγγλικά και γαλλικά. Επίσης, ένας μεγάλος αριθμός ήταν άνθρωποι από την Κύπρο, γεγονός που διαπίστωνα εξαιτίας της έντονης γλωσσικής προφοράς. Ανάμεσα στους επισκέπτες ήταν πάλι πολλά ετεροκανονικά ζευγάρια ηλικίας 20-25 ετών ανά ζεύγη ή ανά τετράδες (2 χωριστά ζευγάρια) που είχαν έρθει για «ρομαντική βόλτα».

Στο ταμείο που βρίσκεται στην είσοδο πλήρωσα το εισιτήριο ενηλίκων 18 ευρώ (το φοιτητικό εισιτήριο αφορά μόνο προπτυχιακούς φοιτητές, όπως με είχαν ενημερώσει την προηγούμενη φορά). Η απόδειξη γράφει: «ΑΤΤΙΚΟ ΘΕΜΑΤΙΚΟ ΠΑΡΚΟ – ΠΑΡΚΟ ΑΝΑΨΥΧΗΣ». Εκεί υπάρχει και ενημερωτική ταμπέλα με τους κανόνες συμπεριφοράς των επισκεπτών καθώς και ημερολόγιο δραστηριοτήτων. Μετά την είσοδο υπάρχει κατάστημα με είδη δώρων και σουβενίρ με θέμα τα ζώα, όπου πωλούν και νερά και ροφήματα ψυγείου.

Στην είσοδο καθώς και σε πολλά σημεία του πάρκου παρατήρησα ότι υπάρχουν μηχανήματα όπου βάζοντας ο επισκέπτης 1 ευρώ και 5 λεπτά μπορεί να πάρει αναμνηστικό νόμισμα με σχέδιο ελέφαντα, λεοπάρδαλη, λιοντάρι ή αλιγάτορα. Αντίστοιχα μηχανήματα έχω δει σε πολλά τουριστικά μέρη στην Ισπανία, την Γαλλία και την Αγγλία όπως μουσεία, εκκλησίες και αξιοθέατα. Επίσης, ακριβώς μετά την είσοδο είναι τοποθετημένο ένα μπλε δοχείο συνεισφοράς για την εκστρατεία της E.A.Z.A., «Σιωπηλό Δάσος». Η ταμπέλα αναγράφει «δείτε το κέρμα για τις δωρεές σας να κυλάει ατελείωτα», εννοεί εντός του μπλε δοχείου. Πρόκειται για κάποιου είδους παιχνίδι.

Υπάρχουν κάδοι σκουπιδιών και ανακύκλωσης που ξεκινούν από την είσοδο και επεκτείνονται σε ολόκληρο το πάρκο. Επίσης υπάρχουν καροτσάκια και συρόμενες κατασκευές όπου μπορούν οι επισκέπτες να τοποθετήσουν τα πράγματά τους και να τα σύρουν κατά τη διαδρομή.

Απέναντι από την είσοδο και πριν τα φλαμίνγκο βρίσκεται ένα σταντ με ταμπέλες που ενημερώνουν τους επισκέπτες για το Αττικό Πάρκο και την Ευρωπαϊκή Ένωση των Ζωολογικών Πάρκων και Ενυδρείων EAZA, για τον ρόλο των ζωολογικών πάρκων και κάποιες πληροφορίες για το Αττικό Πάρκο.

Ακριβώς απέναντι από την είσοδο βρίσκονται τα φλαμίνγκο μέσα σε μία λίμνη, είναι ένα πολύ εντυπωσιακό θέαμα, παρόλο που δεν υπάρχει κάποια περίφραξη ή κλουβί όπως στα υπόλοιπα πουλιά, τα φλαμίνγκο μένουν εκεί, γεγονός που εγείρει ερωτήματα. Μια μητέρα δείχνει τα φλαμίνγκο στο παιδί της που βρίσκεται σε καροτσάκι εξηγώντας του ότι συνηθίζουν να στέκονται στο ένα πόδι, το παιδί λέει στη μητέρα του «πάμε αλλού», «πάμε σε άλλα ζώα».

Έπειτα υπάρχει μια μεγάλη λίμνη με χελώνες νερού (αμερικανική νεροχελώνα), δίπλα από την ταμπέλα ενημέρωσης για το είδος του ζώου υπάρχει μια συσκευή όπως εκείνες που χρησιμοποιούν στα λούνα παρκ και τα περίπτερα για να βγάζουν καραμέλες, όπου οι επισκέπτες ρίχνουν 50 λεπτά και βγαίνει λίγη τροφή (περίπου μια χούφτα) για να ταΐσουν τις χελώνες της λιμνούλας. Αρκετά παιδιά το έκαναν και μάλιστα οι γονείς έφταναν και ακουμπούσαν τα ζώα. Ήδη από την είσοδο το Αττικό Πάρκο αποτελεί ένα μέρος με πολλούς κουμπάρδες που σκοπό έχουν να αποσπάσουν χρήματα από τον επισκέπτη με κάθε τρόπο, και έπεται συνέχεια.

Καθώς προχωρούσα προς τα υπόλοιπα ζώα αντιλήφθηκα μια γυναίκα να φωνάζει ενθουσιασμένη: «Θέλω τα δελφίνιαaaaaaa», όπως συνηθίζουν να φωνάζουν οι άνθρωποι στις συναυλίες. Η παράσταση των δελφινιών θα άρχιζε σε 25 περίπου λεπτά, στις 14.00.

Σε όσο χρόνο μου έμενε πριν την παράσταση, αποφάσισα να πάω προς το εστιατόριο του πάρκου ZOO CAFÉ για να παρατηρήσω το μενού. Στη διαδρομή υπάρχει μια παιδική χαρά, έξω από το εστιατόριο υπάρχουν τουαλέτες για άνδρες, γυναίκες και παιδιά οι οποίες σηματοδοτούνται με ένα αρσενικό λιοντάρι με χαιτή, με μια λέαινα, και με έναν πελαργό αντίστοιχα. Απέναντι από τις τουαλέτες βρίσκεται το ιατρείο ζώων, όπου έξω υπάρχει ένα άγαλμα ιπποπόταμου που φωνάζει και μοιάζει σαν να πονάει. Στο πλάι βρίσκεται το εκπαιδευτικό κέντρο, το οποίο ήταν κλειστό, και μέσα από το παράθυρο διακρίνονταν γυάλες με ζώα και στο πάτωμα βρίσκονταν δύο μεγάλα ιγκουάνα μπροστά από μια λεκάνη-ταϊστρα με φαγητό πιθανόν τα ζώα αυτά να παραμένουν πάντα εντός του χώρου-δωματίου του εκπαιδευτικού κέντρου. Δίπλα από το εκπαιδευτικό κέντρο υπήρχε ένα εκπαιδευτικό παιχνίδι που καλούσε τους επισκέπτες να βάλουν το χέρι τους μέσα σε μια τρύπα και να αγγίζουν το περιεχόμενο μαντεύοντας τι είναι. Μέσα υπήρχαν κέρατο αραβικού ορύγα, δέρμα καγκουρό, κάτω γνάθος ζέβρας, κρανίο κρητικού αίγαγρου, καβούκι αμερικάνικης νεροχελώνας. Πίσω ακριβώς από το παιχνίδι βρισκόταν μια αυτοσχέδια κατασκευή – κλουβί που περιείχε κουνέλια. Τα πιάτα «ημέρας» στο εστιατόριο ήταν όλα με κρέας: παστίτσιο, σουτζουκάκια, μοσχάρι και χοιρινό. Η μόνη φυτοφαγική επιλογή ήταν στα σφολιατοειδή μια πατατόπιτα και απλή σαλάτα λάχανο καρότο μαρούλι.

Προχωρώντας προς τον χώρο των δελφινιών υπήρχαν διαφημιστικές ταμπέλες της εταιρίας STHL, οι οποίες περιέγραφαν χιουμοριστικά τους φυσητήρες φύλλων με τον ίδιο τρόπο που περιγράφονται τα είδη ζώων εντός του πάρκου (προέλευση, διατροφή, πληροφορίες), και στον χώρο συντήρησης πάνω στην ταμπέλα υπήρχε το όνομα της εταιρείας.

Στον χώρο πριν από την πισίνα των δελφινιών ήταν πολύς κόσμος συγκεντρωμένος. Εκεί υπάρχει μια καντίνα όπου πωλούνται νερά, παγωτά, τσιπς, χυμοί και λούτρινα παιχνίδια, πολλές ταμπέλες μη κυβερνητικών οργανώσεων (ANIMA, MOM) και μια πολύ μικρή πισίνα με δύο φώκιες. Οι φώκιες κινούνταν συνεχώς περιμετρικά στην πισίνα αποτελώντας εντυπωσιακό θέαμα, παρότι ήταν εμφανώς εγκλωβισμένες. Η πισίνα δεν πρέπει να ξεπερνάει τα 10 μέτρα μήκος και τα 5 πλάτος και δεν φαίνεται να είναι βαθιά. Ένας πατέρας είπε: «Έλα να δεις τις φώκιες του Αντρέα». «Φυσάει με τη μύτη της». Μια γιαγιά, αφού τις περιεργάστηκε, είπε: «Εγκλωβισμένη είναι η φώκια», ενώ ένα παιδί επέμενε: «Να μπούμε μέσα».

Άνοιξαν οι πόρτες για το σόου των δελφινιών και όλοι κατευθύνθηκαν προς τα μέσα. Οι επισκέπτες ήταν ενθουσιασμένοι ενώ η φροντίστρια ενημέρωνε για τους κανόνες: να μην

κρατούν φαγητά και συσκευασίες διότι είχε αέρα και όσοι δεν θέλουν να βραχούν να μην κάτσουν κοντά. Οι φροντιστές φορούν συνηθισμένα σκουρόχρωμα μπλε σορτσάκια αλλά μπλούζες που μοιάζουν με δύτες, νομίζω περισσότερο στα πλαίσια της παράστασης παρά για να μπουν μέσα. Μια γυναίκα εξέφρασε την απορία στον σύντροφό της: «Πώς εκπαιδεύουν τα δελφίνια;». Σε γενικές γραμμές λόγω του αέρα και του γεγονότος ότι οι περισσότεροι δεν μιλούσαν δεν είχα τη δυνατότητα να ακούσω τις αντιδράσεις. Υπήρχε μια κοπέλα με μπλουζάκι εθελοντή, η οποία έβρεχε με νερό τα τζάμια της πισίνας για να είναι πιο διακριτά στους θεατές. Οι φροντίστριες μου φάνηκαν διαφορετικές από ό,τι τον Ιούνιο: ήταν 5 άτομα από τα οποία τα 4 ήταν νεαρές γυναίκες, εμφανώς γυμνασμένες με ξανθά μαλλιά. Στην αρχή της παράστασης ενημερωθήκαμε ότι η πισίνα έχει 4,5 εκατομμύρια λίτρα θαλασσινού νερού, γεγονός που κατά τη γνώμη μου συμβάλλει στο να ακουστεί η πισίνα στον θεατή ως μεγαλύτερη από ό,τι είναι, ενώ παράλληλα να προσομοιαστεί με το φυσικό τους περιβάλλον, τη θάλασσα.

Στη συνέχεια η εκφωνήτρια μας ενημέρωσε ότι «τα δελφίνια απειλούνται και κύριος κίνδυνος είναι ο άνθρωπος, για αυτόν τον λόγο το Αττικό Πάρκο υποστηρίζει οργανώσεις για την προστασία των ειδών», και ένας τρόπος είναι οι επισκέπτες μετά το τέλος της παράστασης να αγοράσουν κουπόνι 10 ευρώ, το οποίο τους επιτρέπει να βγάλουν φωτογραφίες μαζί με τα δελφίνια. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι καμία από αυτές τις οργανώσεις-δράσεις δεν αφορά την προστασία των δελφινιών. Στη μεγάλη πισίνα βρίσκονταν 6 δελφίνια ενώ ένα έβδομο βρισκόταν σε μία από τις δύο μικρές πισίνες και πήγαινε με αργή κίνηση από το ένα σημείο στο άλλο. Κατά τη διάρκεια της παράστασης η μια από τις φροντίστριες πήγαινε και του έδινε φαγητό. Το ένα δελφίνι από αυτά που συμμετείχαν στο σόου φαινόταν να έχει τραυματισμένο περύγιο, διότι δεν ήταν λείο όπως στα υπόλοιπα αλλά με πτυχώσεις. Ξαφνικά ένα μωρό δίπλα άρχισε να κλαίει σπαρακτικά, μη κατανοώντας τον λόγο που βρισκόταν εκεί. Το σόου των δελφινιών έχει διαφοροποιηθεί κατά πολύ σε σχέση με λίγα χρόνια πριν που ήταν επίσημα παράσταση: τότε τα ζώα έκαναν περισσότερα «κόλπα», οι εκπαιδευτές συμμετείχαν στην παράσταση μέσα στο νερό και στην απόδειξη αναγραφόταν η φράση: «παράσταση δελφινιών». Βλέποντας τα ζώα να λειτουργούν ως ανδρείκελα στις επιταγές των «εκπαιδευτών» σκέφτεται κανείς πως οι άνθρωποι το κάνουν αυτό στα ζώα απλά επειδή μπορούν, ως μια επίδειξη δύναμης, και αυτή η επίδειξη δύναμης είναι που κάνει το θέαμα τόσο θελκτικό. Η εκπαιδύτρια μας ενημερώνει ότι «είναι από τα λίγα ρινοδέλφια που υπάρχουν στον πλανήτη μας», άκουσμα που εγείρει αμφιβολίες. Στο τέλος της παράστασης ρώτησα την εκπαιδύτρια που βρισκόταν στο

μπροστινό σημείο για τυχόν απορίες των επισκεπτών, για ποιο λόγο το δελφίνι καθόταν μόνο του και πηγαινοερχόταν στις πίσω πισίνες. Απάντησε αρχικά ότι είναι η Veera, η οποία είναι μεγάλη σε ηλικία και δεν την πιέζουν να συμμετάσχει, αλλά έπειτα είπε ότι μπορεί κάποιος δελφίνι να μην θέλει για λόγους κοινωνικούς ή σεξουαλικούς και δεν τα πιέζουν να βγουν.

Στη συνέχεια μετά την παράσταση κατευθύνθηκα στον χώρο των ελεφάντων όπως και την προηγούμενη φορά, οι ελέφαντες έλειπαν, πολύς κόσμος ήταν μαζεμένος και αναρωτιόταν πού έχουν πάει. Κάποιοι εργαζόμενοι του Πάρκου βρίσκονταν εντός του χώρου και μοίραζαν πεπόνια σε διάφορα σημεία, ενώ οι ελέφαντες βρίσκονταν μέσα σε ένα τεράστιο σιδερένιο κοντέινερ. Ήταν τρεις το μεσημέρι με θερμοκρασία πάνω από 35 βαθμούς. Ο κόσμος είχε συγκεντρωθεί σε δύο εξέδρες και υπήρχε μεγάλη αγωνία. Κάποιοι έφυγαν βαριεστημένοι. Στον χώρο των ελεφάντων υπάρχει ένα καμπανάκι ή κάτι άλλο που παράγει έναν συνεχή ήχο. Ένα κορίτσι περίπου 12 χρονών ρώτησε «πού τους βρίσκουν τους ελέφαντες, τις τίγρεις και τις καμήλες;», αλλά δεν έλαβε καμία απάντηση και έπειτα είπε «Πάμε να βγάλω (φωτογραφία) τον Ντάμπο. ...Να τος ο Ντάμπο», φώναξε, εννοώντας το ομοίωμα μικρού ελέφαντα που βρίσκεται έξω από τον χώρο των ελεφάντων μαζί με μια πύλη και πολλά ινδικά σχέδια. Ο Ντάμπο είναι ένας χαρακτήρας ελεφαντάκι σε κινούμενα σχέδια του Ντίσνεϋ. Τα πεπόνια είχαν τοποθετηθεί διάσπαρτα σε διάφορα σημεία και σε τρύπες κυρίως κοντά στους επισκέπτες.

Με την έλευση των ελεφάντων υπήρξε ένας ενθουσιασμός και μια αγωνία για το αν θα βρουν την τροφή. Τα ζώα δεν φαίνονταν ενθουσιασμένα και περιφέρονταν στον χώρο, είτε ψάχνοντας είτε κρατώντας με την προβοσκίδα τους ολόκληρα τα πεπόνια. Ο ελέφαντας που βρισκόταν κοντά στο σκίαστρο δεν πήρε το πεπόνι που ήταν σε κοντινή απόσταση με εμάς, πιθανώς γιατί η παρουσία τόσων ανθρώπων να του προκαλούσε άγχος. Οι θεατές αναρωτιόνταν για το μέγεθος των ελεφάντων, ίσως να θεωρούσαν ότι είναι μεγαλύτερου μεγέθους και έλεγαν χαρακτηριστικά «είναι μπέμπης», «είναι νεαρός». Υπήρξε μια ένταση σχετικά με το αν ο ελέφαντας θα βρει τα πεπόνια, δύο άνδρες περίπου 40 ετών άρχισαν να λένε «άντε, πιάσ' το ρε μαλάκα», «να πάω να του το δώσω εγώ να τελειώνουμε», δημιουργώντας κλίμα γηπέδου. Ο χώρος των ελεφάντων είναι περιτριγυρισμένος με χοντρά σύρματα, τα οποία περιέχουν ρεύμα, αλλά και εντός του χώρου τα φυτά είναι εξίσου περιτριγυρισμένα με αντίστοιχα σύρματα, γεγονός που αποδεικνύει ότι βρίσκονται εκεί ως διακόσμηση για τους επισκέπτες και όχι για τα ζώα.

Έπειτα, κατά τη διαδρομή ανάμεσα στα άλλα κλουβιά, ένας μπαμπάς είπε: «Τι βλέπετε; Τα ίδια είναι». Οι άνθρωποι φωτογραφίζονταν ξανά και ξανά, σαν ο στόχος της επίσκεψης να ήταν η απαθανάτιση. Μια γυναίκα σε προχωρημένη εγκυμοσύνη είχε έρθει μαζί με τη φίλη της που είχε ένα μωρό σε καρτσάκι. Μια άλλη μητέρα ήθελε να φωτογραφίσει το μικρό κοριτσάκι της μαζί με ένα μωρό ελαφάκι και το καλούσε να κολλήσει πάνω στο τζάμι. Στις αρκούδες τα παιδιά έλεγαν: «Εεεε αρκούδα, εδώ είμαι!!!», «Φαντάσου ο ζωολογικός κήπος να είχε μέσα μελίτσι», «Γεια σου αγάπη μου, εδώ είμαι, η Λίντα!».

Στον χώρο των πουλιών, τα οποία αποτελούν την πλειονότητα των ζώων του Πάρκου και βρίσκονται σε συρματοπλεγμένα κλουβιά, παρατηρεί κανείς τη διακόσμηση η οποία είναι ανάλογη με τη χώρα προέλευσης: π.χ. στους γύπες / όρνεα υπάρχει ως φόντο επιτοίχια κατασκευή που θυμίζει λαξευμένες πέτρες της Λατινικής Αμερικής. Στα πτηνά υπάρχει ένα μεγάλο σταντ της εκστρατείας της ΕΑΖΑ, «Σιωπηλό Δάσος», που ενημερώνει τον επισκέπτη ότι κύριος κίνδυνος των πουλιών είναι το παράνομο εμπόριο κατοικίδιων ζώων, τα οποία προέρχονται από δάση, ενώ τα ζωολογικά πάρκα αναλαμβάνουν «δράση» για την περιθαλψη, την ενημέρωση και την επανένταξη. Ένας υποψιασμένος επισκέπτης θα σκεφτόταν από πού προμηθεύτηκαν οι ζωολογικοί κήποι τα πτηνά των συλλογών τους.

Ο αλιγάτορας και ο δράκος του Κομόντο βρίσκονταν μέσα σε δωμάτια με γυάλινα τζάμια και όχι έξω σε προαύλιο χώρο όπως την προηγούμενη φορά. Στους κροκόδειλους που βρίσκονταν σε μια λιμνούλα, μια μητέρα είπε: «Είναι και βρωμιάρηδες, μέσα στα βρώμικα νερά ζουν».

Έπειτα πέρασα μέσα από την πόρτα που οδηγεί στους λεμούριους. Τα ζώα ήταν πολύ φιλικά και έρχονταν να τα χαϊδέψουν και να τα ταΐσουν οι επισκέπτες. Παρότι ήταν χώρος που οι άνθρωποι έρχονται σε άμεση επαφή με τα ζώα, δεν υπήρχε κάποιος υπεύθυνος του πάρκου εκεί κοντά. Λίγο πριν την πόρτα της εξόδου από τον χώρο, υπήρχε μια ταμπέλα που έγραφε «χώρος με ελεύθερα ζώα, μην τα αγγίζετε, μην τα ταΐζετε, μπορεί να δαγκώσουν». Το ότι η ταμπέλα βρίσκεται στην έξοδο εγείρει ερωτήματα. Ένα αγόρι έλεγε στον πατέρα του: «Μπαμπά το χάιδεψα, με αυτό το χέρι!» και ο αδελφός του: «και εγώ με αυτό (σ.σ: το χέρι)».

Έπειτα, στον χώρο με τους ρινόκερους, τα δύο ζώα κάθονταν μαζί κάτω από το μοναδικό στέγαστρο, τα οποίο τα χωρούσε ακριβώς. Ένας μπαμπάς είπε στο παιδί του «ο ρινόκερος έχει δύο κέρατα!» και το παιδί απάντησε: «Να δούμε τα είδη που υπάρχουν». Ένα άλλο παιδί είπε «Πόσο μεγάλοι είναι» και ο μπαμπάς του απάντησε, «Αναπνέει και σηκώνει σκόνη».

Απέναντι από τον ρινόκερο, το τσιτάχ, καθόταν στο κέντρο του χώρου κάτω από ένα δέντρο. Ένας μπαμπάς είπε στα παιδιά «Ελάτε να δείτε ένα γατάκι» και το αγόρι του είπε για το άλλο αγόρι που ήταν μαζί: «Μπαμπά ο Γιώργος δεν ήξερε τη λέξη λεοπάρδαλη ήξερε μόνο τη λέξη τσίτα»

Έξω από τον χώρο που βρίσκονται τα σκυλιά των λειμώνων (prairie dogs), κάποια μικρά ζώα σαν σκιουράκια που δεν κουνιούνται, συνήθως είναι ακίνητα σαν αγάλματα, εκείνη την ημέρα όμως κινούνταν λίγο. Ένα αγόρι είπε: «Εδώ δεν έχει κάτι το φοβερό, έχει μόνο αυτά τα μικρούτσουλα ζωάκια».

Στη δεύτερη αυτή επίσκεψη ένιωσα μια ανία. Τα ζώα ήταν εκεί, πολλά ένιωθες να σε κοιτούν αλλά η συνάντηση δεν ήταν τυχαία, ένιωθες ότι δεν υπήρχε τίποτε να περιεργαστείς, ακόμα και οι αντιδράσεις των θεατών έμοιαζαν κοινότυπες. Σε όλη την επίσκεψη τα λόγια του John Berger (2019: 29) αντηχούσαν στο μυαλό μου: «Όπως και να κοιτάς αυτά τα ζώα, ακόμα και αν στέκονται στα κάγκελα στο ένα μέτρο από εσένα.....εσύ κοιτάς κάτι που έχει καταστεί εντελώς περιθωριακό...».

Έπειτα προχώρησα προς τις ζέβρες όπου στέκονταν αρκετοί άνθρωποι. Μια μητέρα είπε «πο-πο κοίτα χρωματάκι, σαν τον τοίχο μου είναι». Αρκετοί επισκέπτες συγκρίνουν τη χωροταξία με προηγούμενες επισκέψεις λέγοντας, «Την άλλη φορά ήταν εδώ η καμηλοπάρδαλη και εδώ η ζέβρα», που σημαίνει ότι είχαν επισκεφθεί ξανά το χώρο.

Ένας μπαμπάς λέει στο παιδί του «Εδώ πιο κάτω έχει λιοντάρια Αγκόλας, αν δεν σου αρέσει και αυτό». Έξω από τον χώρο με τις αντιλόπες υπάρχουν χνάρια από τα ζώα πάνω στο τσιμέντο σαν διακόσμηση. Τα δοκάρια που συγκρατούν τις γέφυρες δεν είναι καλά συντηρημένα και τρεκλίζουν καθώς πατούν οι επισκέπτες, δίνοντας ένα αίσθημα κινδύνου, το οποίο θα μπορούσαμε να πούμε ότι εντείνει τη συναισθηματική εμπειρία του επισκέπτη, αφού του δίνει την ψευδαίσθηση - μπορεί και όχι τόσο ψευδαίσθηση όπως θα δούμε παρακάτω - ότι τα όρια ανάμεσα σε εκείνον και τα ζώα μπορεί να αρθούν ανά πάσα στιγμή.

Συνεχίζοντας, υπάρχει ένα μικρό θεατράκι όπου πραγματοποιούνται παραστάσεις άγριων πτηνών, στο πλάι του θεάτρου υπάρχουν μικρά κλουβιά όπου μέσα βρίσκονταν διάφορα πτηνά, ενδεχομένως εκείνα που συμμετέχουν στις παραστάσεις.

Στη συνέχεια επέστρεψα στον χώρο των αντιλόπων, οι οποίες βρίσκονταν όλες κάτω από μια μικρή στάνη εξαιτίας της ζέστης και του ήλιου, μόλις αντιλήφθηκαν την παρουσία μας βγήκαν και κινήθηκαν προς τα πλάγια.

Στον χώρο του λευκού όρυγος υπάρχει ταμπέλα με τη «συμβολή των ζωολογικών πάρκων» στη διατήρηση του είδους, ενημερώνοντάς μας ότι το 1985 επανεπεντάχθησαν 5 ζευγάρια στην Τυνησία και αυτή τη στιγμή υπάρχουν 500 ζώα ελεύθερα, ενώ πιο πάνω λέει πως υπάρχουν 1700 σε πάνω από 200 ζωολογικά πάρκα. Οι καμηλοπαρδάλεις στέκονταν όρθιες στο μοναδικό σημείο με σκίαση, στο οποίο ενδεχομένως δεν χωρούν αν ξαπλώσουν.

Κατά την είσοδο στον χώρο των αιλουροειδών υπάρχει μια ταμπέλα που μας ενημερώνει για μια «νέα άφιξη», ένα μωρό λεοπάρδαλης της Περσίας που γεννήθηκε στις 2/5/2019. Ένα κοριτσάκι αγκάλιασε την ταμπέλα και άρχισε να τη φιλάει ενθουσιασμένη. Η ίδια μητέρα που είχε σχολιάσει για το χρώμα της ζέβρας σχετικά με τους τοίχους είπε: «Αυτό να το είχες κασκολάκι». Τα ίδια τα ζώα είχαν εξαφανιστεί από την αντίληψή της και ενδιαφερόταν μόνο για την αισθητική αξία των σχεδίων τα οποία φέρουν ή την ποιότητα της γούνας τους.

Η τίγρη κινούνταν στο χώρο και ένας πατέρας είπε: «Έλα ψιψίνα, διψάει η καημένη, ατραξιόν, τουλάχιστον αυτή δεν κοιμόταν». Ένα παιδί είπε: «Εεε, δεν είναι και μέσα στην καλή χαρά» και ο φίλος του του απάντησε: «Κανένα δεν είναι μέσα στη χαρά, ψάχνει σκιά μάλλον». Ένας πατέρας ειρωνεύεται το παιδί του που δεν βλέπει τα ζώα και βγάζει όλο φωτογραφίες, λέγοντας, «Να εδώ είναι η αληθινή τίγρης» και δείχνοντας προς το ομοίωμα, πριν πάνε να βγάλουν φωτογραφίες. Η φωτογράφιση με τα ομοιώματα των ζώων έξω από τα κλουβιά και η απαξίωση των ζωντανών ζώων μέσα σε αυτά αποτελεί μια πάγια τακτική, καθώς αναφέρθηκε σε μια από τις συνεντεύξεις με τις εκπαιδευτικούς όπου έβγαλαν αναμνηστική φωτογραφία όλοι μαζί δίπλα στο ομοίωμα του κροκόδειλου στον χώρο των ερπετών αλλά και εντοπίζεται από την Polaconicon (2014:59-60) στον ζωολογικό κήπο της Πράγας όπου οι επισκέπτες περίμεναν στη σειρά για να φωτογραφηθούν με το ξύλινο ομοίωμα ενώ προσπερνούσαν την τίγρη που κοιμόταν.

Ο τίγρης φαίνεται να είναι αρσενικός. Μου φάνηκε σαν να ήταν διαφορετική η χωροταξία από την προηγούμενη φορά. Ίσως δεν πήρα σωστά τους διαδρόμους, ήθελα να ξαναδώ τη λεοπάρδαλη με τη στερεοτυπική συμπεριφορά. Το πάρκο έχει μια δομή λαβυρίνθου που εντείνει την αγωνία των επισκεπτών.

Πριν από τον χώρο των λιονταριών υπάρχουν ενημερωτικές ταμπέλες που κατατάσσουν τα αιλουροειδή σε χωριστά είδη και περιγράφουν τα χαρακτηριστικά τους. Στην αλάνα των λιονταριών το αρσενικό λιοντάρι κοιμόταν στο κέντρο ανάμεσα σε κάποιο δέντρο, φαινόταν μόνο η χαιτή του να προεξέχει. Τα δύο θηλυκά λιοντάρια, κοιμόντουσαν δίπλα - δίπλα

κολλημένα στο τζάμι των επισκεπτών. Το ένα μάλιστα ήταν ξαπλωμένο ανάσκελα με τα χέρια ενωμένα μπροστά. Ήταν πολύ εντυπωσιακά και οι κοιλιές τους φαίνονταν τεράστιες. Ένα παιδί είπε: «Αυτό είναι το άλλο; Δεν φαίνεται να είναι καλά». Οι επισκέπτες έβγαζαν επίμονα φωτογραφίες στο αυτοκίνητο σαφάρι. Σκέφτηκα πως οι λέαινες μπορεί απλά να περιμένουν υπομονετικά τη λεία τους να βγει από το τζάμι που τις χωρίζει.

Έπειτα προχώρησα προς την έξοδο, περνώντας από το χώρο των εξωτικών πουλιών. Εκεί πωλούνταν το «λίπασμα» ρινόκερου σε κουβά, προς πέντε και έξι ευρώ αντίστοιχα. Οι επισκέπτες το περιεργάζονταν, αλλά δίσταζαν να το ανοίξουν για να δουν το περιεχόμενο. Στη συνέχεια πέρασα από τον στάβλο με τα οικόσιτα – εξημερωμένα ζώα. Τα μωρά κατσικάκια ήταν πάρα πολλά και αναρωτήθηκα αν ταΐζουν με αυτά τα σαρκοφάγα ζώα, όπως γινόταν με τα πόνι και τα άλογα στον ζωολογικό κήπο της Φλώρινας. Τα πόνι είχαν βγάλει το κεφάλι τους έξω και οι επισκέπτες τα χάιδευαν, ενώ μια μητέρα έλεγε δυνατά στο παιδί της: «Αυτή η αγελάδα είναι η Κλάρα, το όνομά της είναι Κλάρα», αναφερόμενη στην αγελάδα που συμμετείχε σε τηλεοπτική εκπομπή στο παρελθόν και τώρα κατοικεί στο Α.Ζ.Π. Το εδώδιμο, για την πλειονότητα των ανθρώπων, είδος αγελάδα υποκειμενοποιείται διαφορετικά μέσα από το πρίσμα της διασημότητας κι έτσι, η Κλάρα έπαψε να είναι μια αγελάδα που θα γίνει μπριζόλα: απέκτησε όνομα, υπόσταση, αναγνωρισιμότητα, ένα πιο μεγάλο και μόνιμο σπίτι προορίζεται για εκείνη και σχεδόν «συνταξιοδοτείται», χρησιμοποιώντας την αναγνωρισιμότητά της ώστε να της χαριστεί η ζωή και να επιβιώνει ως εκ νέου θέαμα εντός του Α.Ζ.Π. Η ίδια η ύπαρξη του ζωολογικού κήπου αναδεικνύει το ζήτημα της διαφορετικής αξιακής σημασίας που εγγράφεται ανάμεσα στα ζώα εκτροφής και τα άγρια ζώα: τα ζώα που είναι άξια προστασίας, με τίμημα την ελευθερία τους, και εκείνα που η ζωή τους αποκτά αξία μέσα από το θάνατό τους για να παραχθεί ανθρώπινη τροφή.

Στη συνέχεια εισήλθα στο χώρο με τα πρωτεύοντα. Στην είσοδο βρίσκεται ένα ομοίωμα μεγαλόσωμου χιμπατζή και μια ταμπέλα με την κατάταξη των πρωτευόντων με σειρά εξέλιξης στο τέλος της οποίας βρίσκεται ο άνθρωπος.

Οι γίββωνες ήταν πιο σιωπηλοί από την προηγούμενη φορά και οι χελώνες μαζί με τις πάπιες είχαν μεταφερθεί πιο πέρα. Στον χώρο των πρωτευόντων υπάρχει ηλεκτροφόρο σύρμα και μικρή τάφρος με νερό.

Οι χιμπατζήδες βρίσκονταν όλοι μέσα στο δωμάτιο, στο οποίο υπάρχει ένας μεγάλος εξωτερικός χώρος και ένα δωμάτιο όπου μπορούν να μπαίνουν και να κάθονται. Το δωμάτιο έχει

έναν γυάλινο τοίχο όπου οι επισκέπτες καθισμένοι σε παγκάκι μπορούν να παρατηρούν τους χιμπατζήδες. Ένα κορίτσι είπε «Λένε πως είμαστε εξέλιξή τους», ενώ ένα μικρότερο άρχισε να νιαουρίζει για να τους αποσπάσει την προσοχή ή να συνομιλήσει μαζί τους και ο αδελφός της της είπε πως δεν είναι γάτες. Ένα άλλο κορίτσι ρωτάει: «Γιατί δεν φοράνε ρούχα;» και ο μπαμπάς του απαντά: «Τα ζώα δεν φορούν ρούχα». Αισθάνομαι κάπως περίεργα και άβολα που, αντί να παρατηρώ τα ζώα, παρατηρώ τους ανθρώπους που έχουν έρθει να δουν τα ζώα και σκέφτομαι ότι ίσως με βλέπουν που σημειώνω και αναρωτιέμαι αν θα έλεγαν τα ίδια πράγματα αν δεν ήμουν εκεί ή αν σιωπούν εξαιτίας μου. Έρχονται δύο νεαρά ζευγάρια: ένα κορίτσι περίπου 20 χρονών λέει δύο φορές σε ένα αγόρι, «Κάποιος σε έφερε εδώ στο φυσικό σου περιβάλλον, στα αδερφάκια σου». Ένα άλλο αγόρι από την παρέα λέει «Κοίτα, στέκονται και στα δύο χέρια», και ο φίλος του του απαντά: «Δεν το ήξερες; Είναι σαν άνθρωποι». Φεύγοντας από τους χιμπατζήδες ένα νεαρό ζευγάρι φιλιόταν στο δρομάκι και ένας μικρός χιμπατζής ανταποκρινόταν με έναν παράξενο τρόπο στο κάλεσμά μου (έκανα διάφορους ήχους με τα χείλια), με κοιτούσε αλλά με μια λοξή ματιά και έστρεφε επαναληπτικά το βλέμμα του μια σε μένα και μια πίσω. Σκέφτηκα τα βιβλία της Goodall (2000 & 2014) για τους χιμπατζήδες και πόσο πολύ καιρό έκαναν να την πλησιάσουν. Μια μαμά άρχισε να φωνάζει στο παιδί: «Ααα έχει και τσουλήθρα αυτός, του έχουν τσουλήθρα, έλα να δεις». Είναι εντελώς διαφορετική η χωροταξία για τα ζώα που βρίσκονται «κοντά στον άνθρωπο»· τους έχουν μεγαλύτερο χώρο, παιχνίδια, παιδική χαρά και «σπίτι».

Στον χώρο της μεγάλης παιδικής χαράς υπάρχουν κιόσκια, πικ νικ και μεταλλικά κουνιστά παιχνίδια, που λειτουργούν με τη χρήση κέρματος όπως αυτά που συναντάμε σε χώρους αναψυχής για παιδιά. Στο μαγαζί με τα αναμνηστικά πωλούσαν στρογγυλά καπέλα τύπου σαφάρι που έγραφαν «Αττικό Πάρκο».

Στην έξοδο υπήρχαν διαφημιστικές ταμπέλες για τα κοντινά εμπορικά κέντρα, Smart Pack και Mc ArthurGlen, με έμφαση στα εστιατόρια. Επίσης υπήρχε διαφημιστική ταμπέλα για κατάστημα με έπιπλα κήπου και διαφήμιση βιβλιοπωλείου για παιδικά βιβλία με ζώα (nakas book house, Fischer Price). Η έξοδος γίνεται από μια βαριά κυλιόμενη σιδερένια πόρτα.

Μετά την πρώτη επίσκεψη θυμόμουν τα ζώα με αγάπη και νοσταλγία, και ενδόμυχα ήθελα να ξαναβρεθώ μαζί τους. Στη δεύτερη επίσκεψη αισθάνθηκα απέραντη λύπη και σκέφτηκα πως δεν θα ήθελα να βρεθώ ποτέ ξανά εκεί. Η εικόνα των ζώων να τυραννιούνται από τη ζέστη με σημάδεψε.

Η ταυτότητα του Α.Ζ.Π. ως χώρου ενημέρωσης, εκπαίδευσης, διατήρησης των ειδών ή χώρου εκμετάλλευσης των ζώων με σκοπό το θέαμα και το κέρδος αποτελεί αρχικά ένα πεδίο λογοθετικής σύγκρουσης ανάμεσα στο πώς αποκαλούν οι επισκέπτες τον χώρο που πρόκειται να επισκεφθούν. Είναι ένας ζωολογικός κήπος ή ένα ζωολογικό πάρκο; Πόσο διαφορετικά νοηματοδοτούνται αυτές οι δύο λέξεις αφού δεν υπάρχει σαφής διαχωρισμός; Συγκριτικά, ο Εθνικός Κήπος της Αθήνας μαζί με το Ζάππειο καλύπτουν έκταση 285 στρεμμάτων, ενώ το Α.Ζ.Π. εκτείνεται σε 200 στρέμματα, σύμφωνα με την ιστοσελίδα του. Στην ερώτηση του ποιος όρος χρησιμοποιούνταν από τους εκπαιδευτικούς που πρότειναν την εκδρομή στα σχολεία οι συνεντευξιαζόμενες απάντησαν διαφορετικά πράγματα που όμως συνέκλιναν σε αυτό που υποστήριξε η Αλίκη, ότι ο όρος *πάρκο* χρησιμοποιείται «καθησυχαστικά, ακόμα και αν έβλεπαν το κλουβί, στο μυαλό τους κάτι θα τους κορόιδευε», ενώ ήταν κάθετη ότι δεν μιλάμε για πάρκο αλλά για ζωολογικό κήπο, με κριτήριο το μέγεθός του και τον εγκλεισμό των ζώων. Η Μαρία δεν παρατήρησε ποιος όρος χρησιμοποιήθηκε, όμως επεσήμανε ότι η χρήση του όρου «zoo» σε μια σειρά από παιδικά βιβλία, παιχνίδια και αντικείμενα καθιστά την ύπαρξη του ζωολογικού κήπου σαν κάτι το φυσιολογικό, ως έναν χώρο όπου και εκεί μπορούν να βρίσκονται τα ζώα.

Τα δεδομένα της επιτόπιας έρευνας και των συνεντεύξεων συγκλίνουν στο γεγονός ότι εντός του Α.Π. δίνεται έμφαση στον θεαματικό χαρακτήρα του, ομοιάζει δηλαδή με έναν χώρο ψυχαγωγίας που εμπεριέχει θεάματα, φαγητό, σουβενίρ και έχει παντού σημεία όπου μπορεί κανείς να καταναλώσει πράγματα ή ακόμα και υπηρεσίες.

Δ.3.α. Η ανθρωπολογική μηχανή παραγωγής των ειδών μέσα στο Αττικό Ζωολογικό Πάρκο – τα ζώα ως εκπρόσωποι των ειδών εντός του Α.Ζ.Π.

Οι ζωολογικοί κήποι αποτελούν από την ίδρυσή τους χώρους των οποίων οι έκδηλες λειτουργίες είναι η εκπαίδευση του κοινού και το θέαμα. Η πιο σημαντική άδηλη λειτουργία του ζωολογικού κήπου ήταν η υποστήριξη και αναπαραγωγή του ανθρωποκεντρικού ιδεώδους, όπως αυτό διαμορφώθηκε μετά τον Διαφωτισμό. Ο Twine (2010b:176) αναφέρεται στον ανθρωπισμό ως την απομείωση της αξίας και της αυτοτέλειας του υποκειμένου μέσα στα όρια του «ανθρώπινου», μια περιέργως κεντρική και οριοθετημένη κατηγορία, που έχει θέσει αυθαίρετα τον εαυτό της σε αντίθεση με το «ζώο» και χρησιμοποιεί την ιδέα της ζωικότητας για να δώσει νόημα στην ανθρώπινη διαφορά. Για τον Oscar Horta οι περισσότερες διακρίσεις που γίνονται ανάμεσα στα ανθρώπινα και τα μη ανθρώπινα όντα είναι προϊόν μιας ανθρωποκεντρικής

μεροληψίας (Horta, 2019:38), με αποτέλεσμα ο ανθρωποκεντρισμός να είναι κατ' ουσίαν ένας ανθρωποκεντρικός σπισισμός (2019:41), μια μεροληπτική δηλαδή διάκριση ανάμεσα στο ζώο άνθρωπος και στα άλλα ζώα.

Η ανθρωποποιητική και ζωοποιητική διάσταση του ζωολογικού κήπου μπορεί να ειπωθεί ως μια διαδικασία που δικαιολογεί όχι μόνο την εργαλειακή συμπεριφορά του ανθρώπινου είδους απέναντι στα μη ανθρώπινα ζώα, αλλά ταυτόχρονα και τη ζωοποίηση των ανθρώπων που αντιστέκονται στη χρήση των ζώων για θάμα.

Η ίδια η διάταξη του Α.Ζ.Π. έχει έναν πανοπτικό χαρακτήρα, στο κέντρο του χώρου βρίσκονται το ιατρείο, το εστιατόριο και το κέντρο εκπαίδευσης, και γύρω σε μορφή σπείρας απλώνονται τα κλουβιά με τα ζώα. Η δομή της φυλακής είναι διάχυτη μέσα στον ζωολογικό κήπο. Η θέση των ζώων σε διάταξη εντός των κλουβιών του ζωολογικού κήπου, αποτελεί μίμηση της οικοσιτιστικής πρακτικής των εξημερωμένων ζώων, τα οποία παραμένουν έγκλειστα και σιτίζονται περιμένοντας τη σφαγή τους. Η διάκριση ανάμεσα σε εξημερωμένα και άγρια ζώα φαίνεται να άρεται στα μάτια των επισκεπτών και ειδικά των παιδιών. Στην ερώτησή μου «Όταν είδατε τα ζώα, τι σκεφτήκατε;» ένα παιδί από την ομάδα εξωσχολικών δραστηριοτήτων απάντησε: «(Σκέφτηκα) πως είναι για φάγωμα». Ενώ παρά τη ρητορική του πάρκου για την προστασία των ειδών και την αγάπη απέναντι στα ζώα, το ίδιο το μενού του εστιατορίου αποκαλύπτει το αντίθετο. Σχεδόν κατά αποκλειστικότητα σερβίρεται κρέας στα κυρίως πιάτα, ενώ οι φυτοφαγικές επιλογές είναι απύσες.

Η Carol Adams (1991) χαρακτηρίζει την κατασκευή των ζώων ως εδωδιμων σωμάτων ως μια διαδικασία μέσα από την οποία το ζώο ως απόν αναφερόμενο, εξαφανίζεται από τη συνείδηση και ξεχνιέται ως ανεξάρτητη οντότητα. Αυτή η αποϋποκειμενοποίηση είναι διπλή μέσα στον ζωολογικό κήπο: οι επισκέπτες έρχονται στο πάρκο αρχικά για να καταναλώσουν το ζώο ως θάμα, και έπειτα το ζώο ως τροφή. Σε κάποιες στιγμές η αίσθηση αυτή μπερδεύεται. Χαρακτηριστική ήταν η αντίδραση μιας οικογένειας στη θέα των αγριογούρουνων στην πρώτη επιτόπια παρατήρηση, όπου αρχικά στη θέα των ενήλικων αγριογούρουνων αναφώνησαν «αηδία», ενώ έπειτα όταν είδαν τα μωρά αγριογουρουνάκια τα παιδιά τα έκριναν ως «γλυκούλια», για να επιβεβαιώσει ο πατέρας ότι «αυτά είναι σαν γιουβέτσια, σαν αυτά που μας έφερε ο θεός, ίδια είναι». Εδώ βλέπουμε το ζήτημα του φύλου να παίζει κυρίαρχο ρόλο στην αντιμετώπιση των ζώων: τα ενήλικα ζώα αντιμετωπίζονται ως μιανρά, ενώ τα μωρά τους τυγχάνουν θαυμασμού από τη μητέρα και τα παιδιά για να επαναφέρει ο πατέρας την αντίληψη

ότι πρόκειται απλά για τροφή. Όπως υποστηρίζει ο Twine (2010:398), η απέχθεια και η απόρριψη στηρίζουν τα όρια, όχι μόνο ως πράξη προστασίας του εαυτού αλλά και ως οριοθέτηση του άλλου. Το ίδιο ζώο υποκειμενοποιείται διαφορετικά ανάλογα με το φύλο και την ηλικία του αλλά και ανάλογα με το φύλο αυτού που το αντικρίζει, προβάλλοντας η μητέρα τη φροντίδα έναντι των μωρών αγριογούρουνων και ο άνδρας την αρρενωπότητα του άντρα κυνηγού, αναφέροντας ότι ο θείος σκοτώνει τα ζώα ως τροφή.

Οι τρεις από τις συνεντευξιαζόμενες εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, συνάντησαν έντονες αντιδράσεις από τους φορείς όπου εργάζονταν σε σχέση με την αντίθεσή τους να συμμετέχει το σχολείο και οι ίδιες στην επίσκεψη στο Α.Ζ.Π. Παρότι οι δύο από αυτές επισκέφθηκαν το Α.Ζ.Π. μια φορά, τη δεύτερη φορά αρνήθηκαν να συμμετάσχουν στην επίσκεψη.

Η Αλίκη περιγράφει ότι: «Βρήκαν υπερβολική την αντίδρασή μου, χωρίς λόγο, και ότι θα στερούσε από τα παιδιά κάτι το οποίο θα μπορούσε να τα βοηθήσει. ... Γενικότερα από τους συναδέλφους είχα φοβερή πίεση και πάρα πολλή κοροϊδία, με συζητούσαν με ειρωνεία και μέσα στον σύλλογο και πίσω από την πλάτη μου, με έκαναν να φαίνομαι τρελή και υπερβολική, ότι δεν μπορώ να καταργήσω έναν θεσμό χρόνων, ότι δημιουργώ πρόβλημα στα παιδιά και ότι θέλω να αφαιρέσω ευκαιρίες μάθησης», ενώ περιγράφει την επίσκεψη ως μια εμπειρία άσχημη για εκείνη και έκανε μεγάλη προσπάθεια να την ανασύρει στη μνήμη της, καθότι την στεναχωρούσε.

Επίσης η Μαρία επικυρώνει με τα λεγόμενά της ότι: «Πήγα μόνο τη μια φορά, τη δεύτερη φορά που πήγανε ζήτησα άδεια τη συγκεκριμένη μέρα. ... Την πρώτη φορά που αντέδρασα, όχι, δεν εισακούστηκα, λόγω του ότι γνώριζαν ότι εγώ ασχολούμαι με τα δικαιώματα των ζώων, τον ακτιβισμό και τη φιλοζωία, το πήραν ότι εντάξει μωρέ, λέει τα δικά της. ... Τη δεύτερη φορά που αρνήθηκα, είπα σας παρακαλώ πολύ θέλω να πάρω άδεια, δεν θέλω να συμμετέχω σε όλο αυτό γιατί είναι πολύ ψυχοφθόρο για μένα, υπήρχαν αντιδράσεις αλλά όχι έντονες ... ήμουν πολύ συγχυσμένη και πήγαινα ένας να τα βάλω με πολλούς, ήθελα να κρατήσω χαμηλούς τόνους. ... Ήμουν πολύ στεναχωρημένη για το γεγονός, ήταν δυσβάσταχτο για μένα και ειδικά στο δελφινάριο. ... Το μυαλό μου ήταν κολλημένο. ... Τι κάνω τώρα εγώ εδώ, ας πούμε. ... Για μένα ήταν πολύ βαρύ. ... Και μετά ξέρεις κάτι; Κρίνεται και η δουλειά σου, τι να πεις άλλο παραπάνω;».

Η Αντιγόνη είχε τη χειρότερη αντιμετώπιση από όλες, μιας και η διεύθυνση του σχολείου μαζί με τις συναδέλφους, όχι μόνο δεν εισάκουσαν την αντίθεσή της στην εκδρομή αλλά προσπάθησαν να δημιουργήσουν πειθαρχικό προηγούμενο, συνεννοούμενες καταγράφοντας αυτήν την αντίθεση στα πρακτικά του σχολείου και κάθε επικοινωνία τους από εκεί και στο εξής, προσπαθώντας σύμφωνα με την ίδια να υποστηρίξουν ότι έχει ψυχολογικά προβλήματα, τα οποία μεταδίδει στα παιδιά.

Η επίσκεψη στο Α.Ζ.Π., αλλά και η αντίδραση των συναδέλφων τους για την άρνησή τους να συμμετάσχουν αποτελεί μια διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού., μια διαδικασία όμοια με αυτή του φυτοφάγου απέναντι στη θέα του κρέατος στις προθήκες των σούπερ μάρκετ, η οποία συνιστά σύμφωνα με τον J. Stanescu (2012:579) κοινωνική ακαταληψία, με αποτέλεσμα να υφίστανται και οι ίδιες διακρίσεις και καταστολή, που μπορεί, σύμφωνα με την Taylor να οδηγήσει σε μελαγχολία (2008 :65). Το αίσθημα της νοητικής μοναξιάς και η κατηγοριοποίησή τους ως «τρελές» και επικίνδυνες για τα παιδιά, αποτελεί στοιχείο απανθρωποποίησης. Κατ' ουσίαν το άτομο που υπερασπίζεται τα ζώα ξεπέφτει στη ζωική κατάσταση, αφαιρώντας του το ορθολογικό στοιχείο που αποτελεί ίδιον της ανθρωπότητας. Η διατροφική τους πολιτική στάση, αυτή της φυτοφαγίας, έρχεται να δικαιολογήσει την αρνητική συμπεριφορά απέναντί τους και να επικυρώσει τη δική τους ως αποκλίνουσα που θα πρέπει να στοχοποιηθεί και αν είναι δυνατόν να πειθαρχηθεί.

Ο σκοπός της επίσκεψης στο Α.Ζ.Π., όπως εκφράζεται από το σύνολο των συνεντευξιαζομένων εκπαιδευτικών, αλλά και τις απαντήσεις των παιδιών στο focus group, αποτυπωνόταν στην έκφραση «να δουν τα ζώα». Ο Acampora (2005:70) εξηγεί ότι οι ζωολογικοί κήποι είναι πορνογραφικοί στο ότι κάνουν τη φύση των υποκειμένων τους να εξαφανίζεται μέσα από την υπερβολική της έκθεση και ότι ο μοντέρνος ζωολογικός κήπος έχει μετατραπεί εξίσου σε πάρκο επιστήμης και χώρο αισθητικής απόλαυσης. Η συνεχής επιμονή των επισκεπτών κατά την πρώτη και τη δεύτερη επίσκεψη επικυρώνουν το παραπάνω, αφού υπήρχε η συνεχής απαίτηση «πάμε... να δούμε και τα υπόλοιπα... προχωράμε...να δούμε και καμιά καμηλοπάρδαλη... τι είναι από εδώ;...πάμε πιο κάτω να δούμε και άλλα ζώακια». Αλλά και η εμμονή στις φωτογραφίες που ήταν έκδηλη στις επισκέψεις «Έλα σέλφι, σέλφι» και επιβεβαιώθηκε από την Μαρία, η οποία είπε ότι οι ενήλικες γονείς των παιδιών δεν κοιτούσαν καν τα ζώα αλλά ενδιαφέρονταν μόνο να τα φωτογραφίζουν για να ανεβάσουν τις φωτογραφίες στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Χαρακτηριστική ήταν η απάντηση μιας επισκέπτριας στη φίλη

της, που είπε ότι «Τα καημένα, τα έχουν φυλακισμένα», και εκείνη της απάντησε: «Συγγνώμη, και άμα δεν το βγάλω εγώ φωτογραφίες θα το αφήσουν ελεύθερο;», γεγονός που αποδεικνύει την αποσύνδεση της καταναλωτικής πρακτικής της αγοράς του εισιτηρίου με την ύπαρξη του ζωολογικού κήπου. Ο ζωολογικός κήπος στέκεται εκεί, ως κάτι το φυσικό, το προαιώνιο, ως ένας «θεσμός» χρόνων, του οποίου η ύπαρξη φαίνεται ανεξάρτητη από τον βαθμό επισκεψιμότητας. Όπως η εμπορική πορνογραφία καθίσταται μέσω του διαδικτύου κάτι που απλά υπάρχει και τα σώματα των γυναικών αποσωματοποιούνται, γίνονται απλά εικόνες που προσφέρουν ευχαρίστηση ανεξάρτητα από τους τρόπους με τους οποίους έχουν καταγραφεί, κατά τρόπο παράλληλο τα σώματα των ζώων, βρίσκονται μέσα στον ζωολογικό κήπο, σαν από πάντα, ανεξάρτητα από την ατομική οντότητα του κάθε όντος. Κάθε γυμνή γυναίκα είναι απλά μια γυναίκα και κάθε λιοντάρι ένα απλό λιοντάρι, πλήρως αναλώσιμο και υποκαταστήσιμο.

Δ.3.β. Ο ανθρωπισμός της διατήρησης και η συντήρηση του ανθρωποκεντρισμού

Μια από τις λειτουργίες που υποστηρίζει ο ζωολογικός κήπος ότι επιτελεί είναι και η προστασία των ειδών. Η Ε.Α.Ζ.Α., ιεραρχεί ως πρωταρχικό ρόλο του μοντέρνου ζωολογικού κήπου την προστασία της άγριας ζωής, μέσω της διατήρησης κρίσιμων πληθυσμών εντός των εγκαταστάσεων των συμβεβλημένων ζωολογικών κήπων, όπως το Α.Ζ.Π. Οι επιτυχείς επανεντάξεις ειδών που αναφέρονται ότι έχουν συντελεστεί παγκοσμίως, σύμφωνα με το έντυπο του Α.Ζ.Π. είναι μόνο τρεις: του λευκού όρυγα το 1985, της μάινας του Ροθτσάιλντ το 2001 και του αλόγου του Przewalski το 1986. Το Α.Ζ.Π. δεν φαίνεται να έχει επανεντάξει κάποιο ζώο στο φυσικό του περιβάλλον. Τα μη ανθρώπινα ζώα γίνονται αντικείμενα βιοπολιτικού ελέγχου εντός των ζωολογικών κήπων, όπου η προστασία τους χρησιμοποιείται ως πρόσχημα για τον εγκλεισμό τους. Τα άτομα εντάσσονται σε ένα συγκεκριμένο είδος και έτσι δικαιολογείται ο εγκλεισμός για τη διατήρησή τους.

Από αυτή την ανθρωποκεντρική αντίληψη δεν ξεφεύγουν ούτε όσοι υποστηρίζουν τα δικαιώματα των μη ανθρώπινων ζώων καθώς ένα από τα σημαντικότερα επιχειρήματα του ζωολογικού κήπου, είναι ότι στη φύση τα ζώα κινδυνεύουν περισσότερο. Κάποιες από τις συνεντευξιαζόμενες εκπαιδευτικούς παρότι τάσσονταν υπέρ της ελευθερίας των ζώων, εξέφρασαν οριακά την άποψη ότι κάποια ζώα ήταν καλύτερα εκεί από ό,τι στην άγρια φύση. Αυτό εξαρτιόταν από το μέγεθος του χώρου που είχε το ζώο, από το αν ήταν μόνο του και από το είδος του. Συγκεκριμένα, η Μαρία είπε πως οι ελέφαντες της φάνηκε ότι ήταν καλά, ενώ η

Αλίκη διέκρινε μεταξύ εξημερωμένων, φυτοφάγων, σαρκοφάγων και ζώων υπό εξαφάνιση, υποστηρίζοντας ότι για τα τελευταία δικαιολογείται ο εγκλεισμός τους αλλά σε μη κερδοσκοπικές δομές, ενώ για τις κασίκες είπε ότι ίσως είναι καλύτερα εκεί αφού γλιτώνουν τη σφαγή.

Δ.4 Η εκπαίδευση και το Αττικό Ζωολογικό Πάρκο

Ο φιλόσοφος Mark Rowlands, στο μικρό βιβλίο του για τα δικαιώματα των ζώων, υποδεικνύει την εγγενή αντίφαση που παρουσιάζουν οι ζωολογικοί κήποι: την προσπάθεια για ευημερία των ζώων, η οποία προσκρούει στην ανάγκη για οπτική ικανοποίηση του κοινού ανά πάσα στιγμή. Δεδομένου ότι ένας ζωολογικός κήπος αποτελεί μια επιχείρηση με σκοπό το κέρδος, ο Rowlands υποστηρίζει ότι αυτή θα επιλέξει να έχει τα ζώα σε μικρότερους και πιο εμφανείς χώρους παρά σε μεγαλύτερους αλλά λιγότερο οπτικά προσβάσιμους. Έτσι καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ακόμα και τα πάρκα για σαφάρι καλύπτουν περισσότερες προϋποθέσεις για την ευημερία των ζώων από τους ζωολογικούς κήπους, τονίζοντας μάλιστα το αμφίβολο της εκπαιδευτικής αξίας των τελευταίων (Rowlands, 2013:117).

Σε ό,τι αφορά την επιτόπια έρευνα δεν φάνηκε να απασχολεί ούτε τους γονείς ούτε τα παιδιά το ζήτημα της εκπαίδευσης, με βάση τον τρόπο που περιφέρονταν ανάμεσα στους χώρους με τα ζώα. Ήταν σαν να βρίσκονταν σε κάποια έκθεση ή σε κάποιο μουσείο, όπου έπρεπε απλά να περάσουν μπροστά από όσα περισσότερα μπορούσαν και να σχολιάζουν ό,τι σκέφτονταν κάθε φορά. Ψήγματα εκπαιδευτικής μέριμνας υπήρξαν μόνο στον χώρο των χιμπατζήδων, όπου τονίστηκε η ομοιότητά τους με το ανθρώπινο είδος. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, στο σύνολό τους οι δασκάλες απάντησαν ότι η εκδρομή έχει ως στόχο τα παιδιά να δούνε τα ζώα. Επιπλέον, χρειάζεται να προστεθεί ότι όλες τόνισαν πως στα παιδιά άρεσε πάρα πολύ το γεγονός ότι είδαν τα ζώα και ότι ευχαριστήθηκαν με την επίσκεψη, και για αυτό τον λόγο θεωρείται και ως επιτυχημένη από τις εκάστοτε διευθύνσεις των σχολείων που επιλέγουν να πάνε, παρά τη σχετική σύσταση του υπουργείου παιδείας (15-01-2016, Αρ.Πρωτ.: Φ.12/56/5440/Δ1 & 3-3-2016, Αρ.Πρωτ.:Φ10/37368/Δ2) για αποφυγή χώρων με εγκλειστα ζώα που λειτουργούν με σκοπό το εμπορικό κέρδος.

Οι δύο από τις εκπαιδευτικούς προσπάθησαν να εξηγήσουν το γεγονός της απουσίας σκέψεων σχετικά με τον εγκλεισμό των ζώων. Η Αντιγόνη ανέφερε ότι ευθύνεται ο νηπιακός εγωκεντρισμός, βρίσκονται δηλαδή τα παιδιά του νηπιαγωγείου στο προενοιολογικό στάδιο

ανάπτυξης, σύμφωνα με τον Piaget, όπου τους είναι δύσκολο να αντιληφθούν την κατάσταση του άλλου αλλά και αφηρημένες έννοιες όπως η ελευθερία. Σε αυτό το στάδιο, σύμφωνα με τον Mead, παίζουν ρόλο οι «σημαντικοί άλλοι», άνθρωποι τους οποίους το παιδί εμπιστεύεται και περιμένει να του εξηγήσουν τον κόσμο γύρω του. Η Αλίκη ανέφερε πως για το σχολείο της η επίσκεψη στο Α.Ζ.Π. θεωρήθηκε ως ένα άτυπο περιβάλλον μάθησης, όμως για εκείνη είναι σαν να έχουν πει οι εκπαιδευτικοί, τους οποίους τα παιδιά εμπιστεύονται, εξαρχής ψέματα για την κατάσταση των ζώων. Κάποια παιδιά εξέφρασαν απορίες όπως «γιατί τα ζώα δεν τρέχουν όπως μας έχετε μάθει ή αν τα αφήνουν να πηγαίνουν βόλτα έξω από τα κλουβιά», όμως δεν λάμβαναν απαντήσεις. Επίσης μια δασκάλα σε αυτό το σχολείο επέμενε σε μια μαθήτριά της ότι η μητέρα της έκανε λάθος που αντιδρούσε στη συμμετοχή της στην επίσκεψη.

Σε σχέση με την προετοιμασία, καμία εκπαιδευτικός δεν γνώριζε αν το σχολείο είχε λάβει ενημερωτικό ή άλλο εκπαιδευτικό υλικό από το Α.Ζ.Π. πριν από την επίσκεψη και στο σύνολό τους αρκέστηκαν σε κάποια συζήτηση πριν που αφορούσε στο ότι θα πάμε να δούμε τα ζώα και σε ζωγραφιές ή κολάζ ανάλογα με τις δυνατότητες των παιδιών μετά. Λίγο πιο οργανωμένη προετοιμασία είχε το ιδιωτικό σχολείο κυρίως λόγω της κουλτούρας του σχολείου σε σχέση με τη διαχείριση των επισκέψεων. Το ειδικό σχολείο συμμετείχε στην εκδρομή η οποία ήταν μάλιστα χορηγία του Α.Ζ.Π., διότι θεωρούνταν ότι είναι ευκαιρία για τις μαθήτρες και τους μαθητές να πάνε κάπου δωρεάν.

Οι αντιδράσεις των παιδιών ήταν ποικίλες, ανάλογα με την ηλικία τους. Τα φίδια ήταν κάποια από τα ζώα που συζητήθηκαν σε όλες τις συνεντεύξεις και υπήρχε και στην συμμετοχική παρατήρηση άκουσμα από παιδιά που επέμεναν να πάνε. Τα παιδιά του ειδικού σχολείου φοβήθηκαν τα φίδια, ενώ δύο περιστατικά στον χώρο των φιδιών σημάδεψαν την κάθε εκδρομή. Η Αλίκη περιγράφει πως όλα τα παιδιά σοκαρίστηκαν από τον μικρό χώρο του κροκόδειλου και τα κουτιά-προθήκες στα οποία ζούσαν τα φίδια, και όταν είδαν κάποια ινδικά χοιρίδια, στην ερώτηση «Γιατί βρίσκονται εκεί;» ο συνοδός απάντησε ότι τα ταΐζουν στα φίδια, γεγονός που θεωρήθηκε ακατάλληλο σύμφωνα με την εκπαιδευτικό, καθώς «κλονίστηκε κάτι μέσα τους» και το συζητούσαν για πολλές μέρες, μάλιστα κάποια κοριτσάκια εκδήλωναν συναισθήματα θλίψης. Και η εργαζόμενη σε δομή ανήλικων προσφύγων ανέφερε ότι στον χώρο με τα φίδια ρώτησε τον υπεύθυνο αν πιστεύει ότι είναι εντάξει τα ζώα και αν αισθάνεται καλά με αυτό που κάνει και εκείνος της απάντησε «Εγώ τα φροντίζω».

Με εξαίρεση το σχολείο της Αλίκης και της Αναστασίας, όπου υπήρχε συνοδός του πάρκου, ο οποίος απλά μιλούσε με τις δασκάλες, σε όλες συνεντεύξεις και κατά την επιτόπια έρευνα οι επισκέπτες ήταν μόνοι τους στο χώρο, με εξαίρεση κάποιους που έκαναν εργασίες σε επί μέρους κλουβιά. Αυτό δημιουργούσε ένα αίσθημα ανασφάλειας αλλά και επικυρώνει την άποψη ότι πρόκειται απλά για χώρο θεάματος, αφού το πάρκο δεν φροντίζει να παρέχει πάντα κάποιο εκπαιδευτικό πρόγραμμα στα σχολεία και τους οργανισμούς που το επισκέπτονται. Η απουσία αυτή υπευθύνων είχε σαν αποτέλεσμα δύο συμβάντα που μας περιέγραψαν οι εκπαιδευτικοί. Αρχικά η Μαρία αναφέρει πως εξαιτίας του ενθουσιασμού των επωφελούμενων, τάζαν τα ζώα με τα κρουασάν που τους είχαν δοθεί από τον οργανισμό, κυρίως μετά από παρακίνηση των γονιών, αλλά και πετούσαν κάτω τα σκουπίδια, με αποτέλεσμα η εκπαιδευτικός να περιγράφει ότι «Βρέθηκα να τραβάω σακουλάκι από κρουασάν από το στόμα της κατσίκας για να μην το καταπιεί». Στον αντίποδα βρίσκεται η εμπειρία της Ειρήνης, όπου οι μαθητές είχαν επισκεφθεί πολλές φορές το Α.Ζ.Π. και γνώριζαν τους κανόνες, όμως έβλεπαν γονείς με παιδιά να ταΐζουν τους λεμούριους και απορούσαν γιατί σε εκείνα είχε απαγορευτεί. Επιπλέον, σε μια από τις επισκέψεις που κάποιο ζώο ξέφυγε από το κλουβί του, η Ειρήνη λέει ότι μάλλον επρόκειτο για κάποιο πουλί και είχε δημιουργηθεί πανικός, καθώς άλλα παιδιά χειροκροτούσαν, άλλα έψαχναν απεγνωσμένα κάποιον «φρουρό» και κάποια άλλα φοβήθηκαν και ήθελαν να φύγουν. Σε κάθε περίπτωση, το αίσθημα ασφάλειας είχε διαρραγεί.

Η επίσκεψη στο Α.Ζ.Π. συνήθως ακολουθούνταν από άλλες επιμέρους επισκέψεις σε παραστάσεις ή χώρους με άγρια ζώα. Η Μαρία είπε ότι ο οργανισμός στον οποίο εργαζόταν επισκέφτηκε μετά το Α.Ζ.Π. και άλλα μέρη με ζώα, όπως μια παράσταση με άγρια πτηνά στο δάσος Χαϊδαρίου και επίσκεψη σε χώρο με οικόσιτα ζώα. Οπότε, μέσα από την ύπαρξη του το Α.Ζ.Π. κανονικοποιεί περαιτέρω τη χρήση ζώων για θέαμα. Όλες οι εκπαιδευτικοί ένιωσαν την ανάγκη να προτάξουν εναλλακτικές έναντι του Α.Ζ.Π., όπου τα παιδιά θα μπορούσαν να έρθουν σε επαφή με τα ζώα. Συγκεκριμένα, αναφέρθηκε κάποιο καταφύγιο με ελάφια στην Πάρνηθα, όπου τα παιδιά έρχονταν σε επαφή με ελεύθερα ζώα, το κέντρο διάσωσης της θαλάσσιας χελώνας στη Γλυφάδα, αλλά και το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας στην Κηφισιά και το Παλαιοντολογικό Μουσείο στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, όπου τα παιδιά είχαν τη δυνατότητα να μάθουν πράγματα για τα ζώα χωρίς να έχουν εκείνα υποστεί κάποια βλάβη αλλά και να αναπτύξουν το αίσθημα της φροντίδας και της ανάγκης για συμβίωση.

Η έλλειψη κριτικής από πλευράς των σχολείων, σχετικά με την κατάσταση των εγκλειστων ζώων εντός των ζωολογικών κήπων είχε να κάνει σε μεγάλο βαθμό με το έλλειμμα της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης να εντάξει στις θεματικές της την ηθική μεταχείριση απέναντι στα μη ανθρώπινα ζώα, αλλά και την άγνοια σχετικά με την οδηγία του υπουργείου. Στην έρευνά της Kusiak, που αναφέρθηκε στην επισκόπηση, δεν φαίνεται να ασκείται ιδιαίτερη κριτική στο ζήτημα του εγκλεισμού και των ίδιων των ζώων ως υποκειμένων που τον υφίστανται. Η έλλειψη κριτικής επισκόπησης εδράζεται, κατά τη γνώμη μου, σε μια γενικότερη στάση της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης να θεωρεί τα κοινωνικά τεκταινόμενα «ως έχουν» και να προσπαθεί να τα επιλύσει μέσω της παιδαγωγικής, χωρίς να ασκεί κριτική στην προέλευση και τους ιθύνοντες. Με αυτόν τον τρόπο θεωρούνται συμμετοχοί στην περιβαλλοντική εκπαίδευση πολυεθνικές εταιρείες που ευθύνονται πολλές φορές για τα ίδια τα προς επίλυση προβλήματα. Μια τέτοια έρευνα που αφορά το Α.Ζ.Π. δημοσιοποιήθηκε στον 11ο τόμο του τμήματος Δασολογίας Θράκης το Νοέμβριο του 2019, εξετάζοντας τον βαθμό ικανοποίησης των επισκεπτών μέσω ποσοτικής έρευνας. Τα αποτελέσματα της έρευνας αφορούν στο ότι οι επισκέπτες είναι ευχαριστημένοι με την επιλογή τους ως χώρο χαλάρωσης και διασκέδασης, και πως οι συνθήκες ζωής των ζώων είναι ικανοποιητικές.

Αξίζει να σημειωθεί ότι μετά την πρώτη επιτόπια επίσκεψη, καθώς περίμενα το λεωφορείο, συνομίλησα με μια γυναίκα από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. ηλικίας περίπου 65-70 ετών, η οποία είχε επισκεφθεί μόνη της το Α.Ζ.Π. εκείνη τη μέρα, καθώς οι φίλες της δεν επιθυμούσαν να πληρώσουν το εισιτήριο. Οι απαντήσεις της στο πώς και επέλεξε να επισκεφθεί το Α.Ζ.Π., πόσο μάλλον μόνη της, ήταν ότι της άρεσε που είχε έρθει εκδρομή στη φύση, και παρά τις επίμονες ερωτήσεις μου, τα ζώα απουσίαζαν παντελώς και από την αντίληψη αλλά και από την ίδια την εμπειρία της επίσκεψης στο Α.Ζ.Π. Το γεγονός ότι δεν τέθηκε εξ αρχής το ζήτημα του εγκλεισμού και το αν θα έπρεπε γενικά τα μη ανθρώπινα ζώα να ζουν σε ζωολογικούς κήπους, αλλά και η καταφατική από μέρους των ερευνητών πρόταση ότι οι άνθρωποι μέσα από την επίσκεψη στο Α.Ζ.Π. έρχονται σε επαφή με τη φύση, εγείρει ερωτήματα σε σχέση με τη στόχευση αλλά και την ανθρωποκεντρική οπτική που επικρατεί στους κόλπους της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Για τον Best (1999), οι ζωολογικοί κήποι σηματοδοτούν το τέλος της φύσης, καθώς εγκαινιάζουν μια νέα εποχή όπου τα μη ανθρώπινα ζώα έχουν χάσει τον πόλεμο κυριαρχίας και εδαφικότητας που τους έχει κηρυχθεί από το ανθρώπινο ζώο και αυτή η τεράστια απώλεια των ενδιατημάτων τους αποτελεί την δικαιολόγηση του εγκλεισμού κάποιων

ως δειγμάτων εντός των ζωολογικών κήπων και τη θανάτωση των υπόλοιπων με το επιχείρημα της μη εγγυημένης ζωής στη φύση.

Το τι μπορεί να θεωρηθεί επαφή με τη φύση ή ακόμη και διδασκαλία των φυσικών νόμων, έχουμε δει να πραγματώνεται εντός των ζωολογικών κήπων με ιδιαίτερη έμφαση στη δημόσια εκτέλεση της καμηλοπάρδαλης Μάριους στον ζωολογικό κήπο της Κοπεγχάγης και τον τεμαχισμό της μπροστά στα μάτια των παιδιών. Σύμφωνα με τον Gingrich (2016:205), η θανάτωση του Μάριους προτάθηκε από το ζωολογικό κήπο ως μια διαδικασία παραγωγής γνώσης παρά σαν ένα θέαμα εκτέλεσης. Η αιτία της θανάτωσης του Μάριους εδράζονταν στην ομοιότητα γενετική του κατανομή σε σχέση με των άλλων καμηλοπαρδάλεων του ζωολογικού κήπου και άρα περίσσευε γενετικά. Η όλη διαδικασία στην ουσία νομιμοποίησε το δικαίωμα στη θανάτωση για εκπαιδευτικούς σκοπούς και επιτέλεσε μια ετεροκανονική πολιτική (ο.π. 2016:208) του ζωολογικού κήπου σε ό,τι αφορά τα προγράμματα γεννήσεων, όπου πλέον ως «άλλο» θεωρείται το γενετικά βαρετό ή μη χρήσιμο που πρέπει να εκτελεστεί για να δώσει χώρο σε άλλα περισσότερο γενετικά περίπλοκα πλάσματα. Αυτή η ακραία μορφή βιοπολιτικής εξουσίας αποδεικνύει πως για το ζωολογικό κήπο τα άτομα δεν μετράνε, αλλά μετράνε μόνο τα είδη και η οικονομικότερη διατήρησή τους ως θέαμα. Παρατηρείται επιπλέον η αντίφαση ανάμεσα στη ρητορική για τη διατήρηση των ειδών και την επανένταξη, και τη δολοφονία ζώων που θεωρούνται ότι περισσεύουν.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι και από τις απαντήσεις των μαθητών στο focus group αλλά και από την εμπειρία των εκπαιδευτικών, τα παιδιά θυμόντουσαν μετά την επίσκεψη στο Α.Ζ.Π. μόνο τα μεγάλα θηλαστικά, τα οποία αναγνώριζαν και πριν, όπως λιοντάρια, τίγρεις, αρκούδα, ελέφαντας, καμηλοπάρδαλη, καθώς επίσης και τα ζώα με τα οποία είχαν κάποιου είδους διάδραση όπως τα δελφίνια και τους λεμούριους. Γενικά, δυσκολεύονταν να ξεχωρίσουν τα επί μέρους αιλουροειδή, ονομάζοντάς τα όλα «τίγρεις».

Δ.5 Οικογένεια, έθνος, φυλή και είδος. Πώς αναπαράγονται εντός του Α.Ζ.Π.;

Το Α.Ζ.Π. αποτελεί αναμφίβολα έναν τόπο οικογενειακής συνάθροισης, ιδιαίτερα τα Σαββατοκύριακα, όπου εκατοντάδες οικογένειες συρρέουν βλέποντάς το ως μια ευκαιρία να ξεφύγουν από τον αστικό ιστό, αλλά και σαν μια υπερτοπική εμπειρία αφού τους δίνεται η δυνατότητα να βρεθούν σε ένα μέρος με πανίδα διαφορετική από αυτή που μπορούν να συναντήσουν σε μια εκδρομή σε ένα βουνό. Κατά την επιτόπια παρατήρηση ήταν φανερό η

έμφυλη κατανομή των ρόλων ανάμεσα στα ζώα αλλά και η αντίληψη του κοινού σε σχέση με αυτά. Οι επισκέπτες έλεγαν συχνά για τα ζώα που έβλεπαν ότι είναι «μαμά», «μπαμπάς», «παιδί», αξιολογώντας μάλιστα τα νεαρά ζώα ως κάτι το εξαιρετικό.

Ολόκληρη η δομή του Α.Ζ.Π. χρησιμοποιεί την έννοια της οικογένειας, αφού πρόκειται για οικογενειακή επιχείρηση, με ιδρυτή και διαχειριστή μάλιστα τον πατέρα. Από τις ταμπέλες στις τουαλέτες μέχρι τις αναρτήσεις για τα νεογέννητα ή νεοφερμένα μωρά, η εμφυλοποίηση των ζώων συνιστά απόδειξη της έμφυλης κατανομής των ανθρώπων. Η πιο εντυπωσιακή εικόνα των επισκεπτών είναι τα νεαρά ζευγάρια, τα οποία χωρίς να έχουν δικά τους παιδιά, κάποιοι ήταν εξαιρετικά νέοι, έρχονταν στο Α.Ζ.Π. σαν μια ρομαντική βόλτα, η οποία ενδόμυχα ερχόταν να επικυρώσει την επιθυμία τους να αποτελέσουν κομμάτι μιας ετεροκανονικής οικογένειας στο μέλλον. Ο τρόπος που αγκαλιάζονταν ανάμεσα στα ζώα, το λοξό βλέμμα αγάπης στα παιδιά γύρω τους, ακόμα και οι αστεϊσμοί μεταξύ τους, πρόδιδαν αυτήν την προοπτική. Μια άλλη εντυπωσιακή ομάδα ήταν οι έγκυες γυναίκες, που παρά την καλοκαιρινή ζέστη έρχονταν στο Α.Ζ.Π. για να δουν τα ζώα, μαζί με το αγέννητο μωρό τους. Αυτή η αντιμετώπιση της οικογένειας και των παιδιών ως αυταξία είναι η κανονιστική νόρμα που υποβιβάζει το ζώο ως κατώτερο άλλο, το οποίο η ανθρώπινη κοινωνία δικαιούται να το εγκλωβίσει διά βίου για να ικανοποιήσει το βλέμμα των νεότερων μελών της, ή ακόμα και των μελλοντικών γονιών τους.

Η φιγούρα του αρρενωπού πατέρα ως κυρίαρχου μέσα στον ζωολογικό κήπο επιβεβαιώνεται από την παρατήρηση. Εκείνοι ήταν που συνήθως καθοδηγούσαν προς τα πού θα πάει η οικογένεια για να δει όσα περισσότερα ζώα γινόταν, χρησιμοποιούνταν ως φόβητρο για να πειθαρχηθούν τα παιδιά και συνήθιζαν να υποβιβάζουν και να χλευάζουν τα ζώα με τον λόγο τους. Η επικύρωση των ζώων ως εδώδιμων σωμάτων, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ενισχύει την αρρενωπότητα αλλά και την εθνική αρρενωπότητα έναντι του Γάλλου ιδιοκτήτη, αφού ο άνδρας επαναφέρει το ζώο στη φυσική του θέση αυτή της τροφής, υπενθυμίζοντας ότι έτσι κάνουμε εμείς στο σπίτι, δεν το έχουμε άσκοπα κλεισμένο στο κλουβί αλλά το τρώμε. Αυτή η έκφανση ξεκινάει μάλιστα από τις πολύ μικρές ηλικίες, αφού στο focus group τα αγόρια μαθητές ήταν εκείνα που στην ερώτηση αν είδαν ζώα πρόσφατα, η πρώτη απάντηση ήταν «ναι, σουβλάκια, μπιφτέκια, κοκορέτσια». Όπως υποστηρίζει η Χαλκιά (2007:133), η κρεατοφαγία αποτελεί σημαίνων έμβλημα της έμφυλης εθνικότητας, προσήκουσας στην εθνική υπερηφάνεια του Έλληνα άνδρα. Ένα ακόμα στοιχείο που αναπαράγει την εθνική σύνθεση μέσα στο Α.Ζ.Π. είναι οι ενημερωτικές ταμπέλες δίπλα στους ελέφαντες, όπου απεικονίζονται οι ελέφαντες ως

«πολεμικοί», ως ζώα εργασίας, και ως θύματα εκμετάλλευσης. Η μητέρα από μια οικογένεια βλέποντας την ταμπέλα αναφώνησε: «Ααα έλα να δεις, ο Μέγα Αλέξανδρος» και έπειτα «Κοίτα στο Πακιστάν!». Ενώ το Πακιστάν δεν αναγραφόταν στην ταμπέλα, η εκμετάλλευση του ζώου σε δύο διαφορετικές περιστάσεις αξιολογούνταν διαφορετικά ανάλογα με την υποτιθέμενη φυλετική ταυτότητα αυτού που ήταν αναβάτης στον ελέφαντα, γεγονός που επικυρώνεται και από τον τρόπο αναφοράς στις ταμπέλες (εικόνες Δ.5.1. & Δ.5.2.)

Εικόνα Δ.5.1.

Πολεμικοί ελέφαντες
War elephants

Οι Ασιατικοί Ελέφαντες στο πεδίο μάχης για 2.300 χρόνια
Asian Elephants in warfare for 2,300 years

Οι Ασιατικοί Ελέφαντες χρησιμοποιήθηκαν για να μόνονται, να κουβαλάνε βαριά φορτία ή σε μεγάλα κατασκευαστικά έργα. Διαγράφουν μια μεγάλη πολεμική πορεία, από την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου μέχρι και τα μέσα του 20ου αιώνα. Συνήθως τοποθετούνταν στη μέση των γραμμών, όπου εμπόδιζαν την εισχώρηση των αντιπάλων στρατευμάτων, αλλά και την οπισθοχώρηση των δικών τους.

Asian Elephants were used for fighting, hauling heavy equipment or working on construction projects. They have had a long and distinguished military career, from the era of Alexander the Great up until the mid-20th century. Usually, they were placed in the middle of the ranks, in order to prevent the penetration of enemy troops, as well as the retreat of their own.

Η εκμετάλλευσή τους πάει με τη διάδοση των εκρηκτικών, καθώς δεν μπορούσαν να συνηθίσουν τους πυροβολισμούς των όπλων και πανικοβλήθηκαν, με αποτέλεσμα να γίνονται πιο επικίνδυνοι κι απ' τους εχθρούς. Τη δεκαετία του 1960 σταματάει η χρήση τους στον πόλεμο.

Their exploitation ceased with the dissemination of explosives, since elephants could not get used to the sound of firing weapons and panicked, thus becoming even more dangerous than the enemy. The 1960s were the last time elephants were widely used in war.

1 Ημέρα Αλεξάνδρου, 333 π.Χ. / Alexander the Great, Battle of Issus (333 B.C.)
2 Ημέρα του Σουλίου, 218 π.Χ. / Battle of the Hydaspes River (326 B.C.)
3 Ημέρα του Μουχί, 1819 π.Χ. / Mahabharata, Kurukshetra (1819 B.C.)
4 Ημέρα του Σουλίου, 218 π.Χ. / Battle of the Hydaspes River (326 B.C.)

1 Οι Ασιατικοί Ελέφαντες, μεταφέρουν βαριά φορτία / Asian Elephants, heavy equipment transport
2 Οι Ασιατικοί Ελέφαντες, φέρουν Αρμενικούς πολεμικούς όπλους / Asian Elephants, bearing of Armenian weapons
3 Οι Ασιατικοί Ελέφαντες / Asian Elephants
4 Βρετανικό στρατό στο Βιετνάμ, 1945 / The British Army in Vietnam, 1945
5 Στρατός σε πορεία στο Ν. Βιετνάμ, άνοιξη 1960 / S. Vietnamese troops in march, 1960

Εικόνα Δ.5.2.

Ελέφαντες σε εργασία
Working elephants

Η σκληρή εκμετάλλευσή τους
Their cruel exploitation

ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΕΛΕΦΑΝΤΑΣ
Οι ελέφαντες χρησιμοποιούνταν το 2000 π.Χ. στις αρχαίες πόλεις Mohenjo-Daro και Harappa της κοιλάδας του Ινδού, το σημερινό Πακιστάν.

MIN AND ELEPHANT
The elephant was first tamed in 2000 B.C. in the ancient towns of Mohenjo-Daro and Harappa in the Indus valley, in what is now Pakistan.

ΣΤΙΣ ΚΑΛΗΜΕΡΙΣ
Ο ελέφαντας είναι αποτελεσματική μηχανή. Οργάνει εργοστάσια, μαζεύει κάρφες και κουβαλά κλαδιά.

IN THE CALLEMERIS
The elephant is an efficient "machine". It organizes really fields, harvests coconuts and carries branches.

Η ΗΜΕΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΕΝΟΣ ΕΛΕΦΑΝΤΑ
Ο ελέφαντας δουλεύει 3 ώρες το πρωί και 3 το απόγευμα. Δεν μπορεί να υπακούει περισσότερο. Πάνω το υπόλοιπο της ημέρας τρίβεται στο δέντρο. Το μυστικό του κόλλας είναι αλκοολοποιημένο και φέρει κοκκίνια στο Ασημί για να τον βάλει άσπρος. Ο μαρσίσι είναι απαραίτητος.

THE WORKING DAY OF AN ELEPHANT
The elephant works 3 hours in the morning and 3 hours in the afternoon. It cannot be managed too hard. It spends the rest of the day resting in the paddocks. The glue is ethanolized and it carries a red pigment in the silver to make it white for the elephant to look as white as silver.

ΚΟΥΒΑΛΑΡΑ
Ο ελέφαντας φορτίζεται και κουβαλά αγαθά μέσα στο δέντρο ή σε πασάλια.

CARRIAGE
The elephant is loaded and carries goods through the forest or across rivers.

ΒΑΤΟΜΑ
Ο ελέφαντας τρέχει βαριά κομμάτια μέσα στο δέντρο και τους φραγμούς σε φανταγή. Μπορεί να περπατήσει σε πλακάκια σπασμένα για τρακτέρ και μηχανοκίνητα.

WALKING
The elephant runs heavy tree trunks through the forest and loads them onto trucks. It is able to walk through any mechanical traps and broken machines.

Ο ΑΜΕΡΙΚΟΣ ΕΛΕΦΑΝΤΑΣ
Το 1949 απαγορεύτηκε στην Ταϊλάνδη η εκμετάλλευση για να προστατευτεί το τροπικό δάσος. Κινητός ελέφαντας και οι μαρσίσι τους έβρισκαν διασφα, με λίγες επιλογές:
• Δουλονομία
• Φορτωμένοι σε παράνομη υλοτομία
• Ξενοικιούν για την δουλειά τους
• Περπατούν και τα σπάζουν, δίνοντάς τους ελέφαντα.

THE AMERICAN ELEPHANT
In 1949 the exploitation of elephants in Thailand was prohibited, to protect the tropical forest. Movable elephants and their mahouts, looking for a way to survive, had few choices:
• Slavery
• Working on illegal logging or on illegal cut-logs forests in neighboring countries, to earn their living
• Walking and breaking the forest, giving elephants

Ο ΣΑΛΚΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ
• Δέντρα σε δέντρα για να μη κινούνται
• Στον δρόμο, τσιμεντάκι με σπασίματα με μόνιμο στην προέκτασή του πάνω από τα αυτιά
• Κουλούκι και βελόνες. Το νήμα ο μαρσίσι τον κλωδεύει με τσιμεντάκι για να κλωδεύει στην εμπροστική του
• Είναι κάρφες να βάζει τα πατήματά του, του κλωδεύει ένα μπάλα στο πόδι
• μετά από μερικές εβδομάδες είναι πρόθυμος να συνεργαστεί
• μετά από 2-3 χρόνια είναι πλήρως εκπαιδευμένος

THE SALKOS WAY OF TRADING
• It is best between trees to prevent it from walking
• when an elephant falls to sleep, it is possible to walk with an elephant back on the trunk or behind
• It is best staining and drying. At night the mahout gives the elephant trunks in order to walk comfortably
• The elephant begins to accept to working, it gets a ball in the ear
• after a couple of weeks the mahout is willing to cooperate
• after 2-3 years, the elephant is fully trained

Δ.6 Η θανάτωση των ιαγουάρων ως σημείο αιχμής

Τον Νοέμβριο του 2018, δύο τζάγκουαρ θανατώθηκαν με πυροβολισμό στο Α.Ζ.Π. Το γεγονός δεν βγήκε στη δημοσιότητα παρά δύο εβδομάδες μετά. Η είδηση έφερε πάρα πολλές αντιδράσεις, αφού στη συνείδηση του περισσότερου κόσμου ήταν ένας αναίτιος θάνατος, για τον οποίο ευθύνονταν τα ελλειπή μέτρα ασφαλείας του Α.Ζ.Π. Όπως εξιστόρησε ο ίδιος ο Λεσουέρ στα ΜΜΕ, στην προσπάθειά τους να μεταφέρουν κάποιες αντιλόπες σε άλλο ζωολογικό κήπο, μια ξέφυγε και χτύπησε με δύναμη το τζάμι του κλουβιού των τζάγκουαρ με αποτέλεσμα να σπάσει. Τότε το Α.Ζ.Π., ακολουθώντας το «πρωτόκολλο» της Ε.Α.Ζ.Α. για τέτοιες περιπτώσεις, εκκένωσε το χώρο, και άτομο από το προσωπικό πυροβόλησε τα δύο τζάγκουαρ. Παρότι η Ε.Α.Ζ.Α. εξέδωσε αναλυτική ανακοίνωση που νομιμοποιούσε αυτή τη συμπεριφορά από μέρους του Α.Ζ.Π., σε αρκετούς ζωολογικούς κήπους ανά τον κόσμο τζάγκουαρ έχουν δραπετεύσει και έχουν καταφέρει να τα ναρκώσουν έγκαιρα.⁹

Υπάρχει μια διπλά ενδιαφέρουσα οπτική σε αυτό το περιστατικό, από τη μια το πώς τα ζώα του ζωολογικού κήπου -από αδύναμα πλάσματα μέσα από το γυαλί, τα οποία μπορούν οι επισκέπτες να τα βλέπουν σε απόσταση αναπνοής- μετατρέπονται μέσα σε δευτερόλεπτα σε άκρως επικίνδυνα πλάσματα, των οποίων η ζωή είναι αναντίρρητα για όλους κατώτερη από των επισκεπτών και πρέπει να τεθούν υπό έλεγχο με κάθε κόστος. Δεν αναρωτήθηκε κανείς πώς η ίδια αυτή η συνθήκη του εγκλεισμού τους ήταν που τα κατέστησε επικίνδυνα, το γεγονός ότι βρίσκονταν μέσα σε ένα κλουβί στα προάστια της Αθήνας και όχι σε κάποια ζούγκλα της Αμερικής. Τα τζάγκουαρ, θα μπορούσαμε να πούμε, εκτελέστηκαν ακριβώς για αυτήν τους την επιθυμία, να βγουν έξω από το κλουβί, και κρίθηκαν ένοχα πριν καν επιτεθούν σε κάποιον άνθρωπο με άμεση καταδίκη τη θανατική ποινή. Ακόμα και στον λόγο του Λεσουέρ στα ΜΜΕ αναδεικνύεται η ορολογία της φυλακής και της επιβολής των ποινών πάνω σε απρόσωπα υποκείμενα, αφού μίλησε για «απόδραση» των τζάγκουαρ και αντί για τη λέξη θανάτωση χρησιμοποιούσε συνεχώς τη φράση «τα ρίξαμε κάτω», είτε προσπαθώντας να αμβλύνει το γεγονός της εκτέλεσης, είτε χρησιμοποιώντας μια γλώσσα που τα καθιστά ακείμενα.

Για το ίδιο το Α.Ζ.Π. τα τζάγκουαρ αποτελούσαν εμβληματικά ζώα, μιας και το ένα από τα δύο είχε μεγαλώσει εκεί, και μάλιστα ο Λεσουέρ εμφανιζόταν σε όλες τις διαφημιστικές φωτογραφίες αγκαλιά με αυτό όταν ήταν μικρό, καθώς επίσης και λόγω της σπανιότητας του

⁹ Τζάγκουαρ φεύγει από το κλουβί σε ζωολογικό κήπο στη Νέα Ορλεάνη και ακινητοποιείται με αναισθητικό: <https://edition.cnn.com/2018/07/14/us/audubon-zoo-jaguar-escapes/index.html>

είδους, του οποίου η διατήρηση χρησιμοποιείται από τους ζωολογικούς κήπους ως αιτιολόγηση της ύπαρξής τους. Η πλημμελής φροντίδα για πιο γερά τζάμια, που όπως παραδέχθηκε δημόσια ήταν άθραυστα αλλά όχι αλεξίσφαιρα, μαζί με την ευκολία της θανάτωσης των ζώων, αποδεικνύουν ότι για το Α.Ζ.Π. τα ζώα αυτά αποτελούσαν μια αναλώσιμη ατραξιών.

Η είδηση του θανάτου των ζώων, πήρε μορφή δημόσιου πένθους, όχι μόνο ανάμεσα στους ζωόφιλους και σε όσους εναντιώνονται στην ύπαρξη των ζωολογικών κήπων αλλά και σε όσους είχαν επισκεφθεί το πάρκο και αναγνώριζαν τα ζώα αυτά, κυρίως λόγω του στοχευμένου μάρκετινγκ του πάρκου πάνω στην ύπαρξή τους. Για τους ακτιβιστές το πένθος για τα τζάγκουαρ είχε μια συγκροτησιακή υπόσταση, αφού τους συνένωσε και στις 26 Δεκεμβρίου 2018 πραγματοποιήθηκε η μεγαλύτερη συγκέντρωση μέχρι σήμερα έξω από το Α.Ζ.Π. στην οποία σημειώθηκαν και διενέξεις ανάμεσα στους διαδηλωτές και τους φύλακες του χώρου, ενώ παρενέβη και η αστυνομία. Ο θάνατος των τζάγκουαρ αποτέλεσε μια ευκαιρία να εμπεδωθεί από την πλειονότητα του κόσμου αυτό που πριν αντιμετωπιζόταν ως υπερβολική ευαισθησία και κοινωνική ακαταληψία: το γεγονός ότι ο εγκλεισμός των υπό εξαφάνιση ειδών μέσα στους ζωολογικούς κήπους δεν εγγυάται ούτε τη διάσωση του είδους, καθώς πολλά προγράμματα αναπαραγωγής έχουν αποτύχει, αλλά ούτε και την ευημερία και μακροζωία των επιμέρους μελών των ειδών. Το ζώο μέσα στον ζωολογικό κήπο υπόκειται συνεχώς στον βιοπολιτικό έλεγχο του ιδιοκτήτη και των εργαζόμενων, ενώ αποτελεί ιδιοκτησία. Το ζώο στον ζωολογικό κήπο είναι ένας σύγχρονος σκλάβος του οποίου η ζωή και ο θάνατος υπόκειται στις διαθέσεις και κυρίως στα συμφέροντα του ζωολογικού κήπου ως εμπορική επιχείρηση.

Χαρακτηριστικό αποτελεί το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της φετινής έρευνας δεν ήταν εύκολο να βρεθούν σχολεία τα οποία επισκέφθηκαν το Α.Ζ.Π. και κατά δήλωσή τους οι συνεντευξιαζόμενες εκπαιδευτικοί, ανέφεραν ότι τα σχολεία στα οποία εργάστηκαν τη σχολική χρονιά 2018-2019 δεν πραγματοποίησε επίσκεψη στο Α.Ζ.Π. ενώ ήταν πλέον ενήμερες και σχετικά με την υπουργική απόφαση που αποτρέπει τη συμμετοχή των σχολείων σε χώρους με ζώα ως θεάματα. Αυτό βέβαια δεν αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα αλλά θα ήταν ενδιαφέρον να διερευνηθεί περαιτέρω.

Η αντίδραση των μαθητών που είχαν επισκεφθεί το Α.Ζ.Π. σε σχέση με τον θάνατο των τζάγκουαρ είναι αποκαλυπτική για την ενσυναίσθηση των παιδιών απέναντι στα μη ανθρώπινα ζώα αλλά και για την κατάρρευση της αυταπάτης της φροντίδας των ζώων που δημιουργεί ο ζωολογικός κήπος. Συγκεκριμένα, ένας μαθητής νηπιαγωγείου, φαίνεται να ήταν φανερά

εκνευρισμένος, καθώς είχε επισκεφθεί το Α.Ζ.Π. έναν μήνα περίπου πριν το περιστατικό και έλεγε απεγνωσμένα ότι «Δεν είναι σωστό να σκοτώνουν τις τίγρεις, γιατί έχουν και αυτές καρδιά, δεν έχουν δικαίωμα να το κάνουν αυτό», ενώ οι μαθητές του ιδιωτικού σχολείου που γνώριζαν τα συγκεκριμένα ζώα, διότι πήγαιναν τα καλοκαίρια στο zoo camp του Α.Ζ.Π., εξέφρασαν την έντονη δυσαρέσκειά τους για το γεγονός. Η δασκάλα τους αναφέρει ότι την πρώτη εβδομάδα είχε κορυφωθεί ως κεντρικό ζήτημα συζήτησης μέσα στην τάξη, με τα παιδιά να κλαίνε και να λένε «Φονιάδες, δολοφόνοι!» ενώ ένα κοριτσάκι έκλαιγε με λυγμούς αλλά υποστήριζε ότι αναγκάστηκαν να τα σκοτώσουν. Η δασκάλα προσπάθησε να τους εξηγήσει ότι αυτό έγινε για να προστατεύσουν τους επισκέπτες, αλλά τα παιδιά απαντούσαν ότι οι άνθρωποι ήταν στο χώρο τους και γιατί δεν χρησιμοποίησαν αναισθητικό. Το γεγονός της εκτέλεσης των τζάγκουαρ αποτέλεσε κεντρικό θέμα στο σχολείο όλη την εβδομάδα. Το κορίτσι που έκλαιγε από την πρώτη μέρα, σύμφωνα με τη δασκάλα, επανέφερε το γεγονός όλη τη χρονιά σχεδόν μέχρι το Πάσχα και συνήθιζε να χρησιμοποιεί τα ονόματα των τζάγκουαρ - Τζένη και Σποτ - με κάθε ευκαιρία σε εκθέσεις, ζωγραφιές ιστορίες και σε άλλα τεκταινόμενα. Η ίδια δασκάλα ανέφερε ότι και άλλος μαθητής της είχε ενημερωθεί για το γεγονός και έκλαιγε.

Το γεγονός ότι τα παιδιά βίωσαν με παρόμοια οργή και θλίψη με τους ακτιβιστές τον θάνατο των τζάγκουαρ, καταδεικνύει ότι δεν αντιλαμβάνονται τον εγκλεισμό των ζώων μέσα στο ζωολογικό κήπο ως φυλάκιση και η βαναυσότητα του θανάτου τα συγκλόνισε. Αυτό συμβαίνει διότι όπως αναφέρθηκε παραπάνω εμπιστεύονται τους σημαντικούς ενήλικες ότι αυτό που συμβαίνει είναι κάτι καλό για τα ζώα, δεν θα μπορούσε όμως να δικαιολογηθεί το ίδιο εύκολα και ο θάνατος. Συνεπώς, η απομάγευση του ζωικού κόσμου είναι μια διαδικασία κοινωνικής εκμάθησης, παράλληλη με την εκπαίδευση και την ενηλικίωση των ατόμων στις δυτικές κοινωνίες, όπου πρέπει να περάσουν πολλά χρόνια ώστε να γίνουν αποδεκτές οι ιδέες του ανθρωποκεντρισμού που διατηρεί τη θέση των ζώων ως κατώτερων.

Συμπεράσματα

Η παρούσα έρευνα προσπάθησε να διασαφηνίσει τους λόγους που συγκροτούνται εντός του Α.Ζ.Π. και συνέχουν το ανθρωποκεντρικό παράδειγμα μαζί με τις άλλες μορφές διαχωρισμού. Περιγράφηκε το Α.Ζ.Π. ως τόπος εγκλεισμού των εκάστοτε ζώων αλλά και αιτιολόγησης της κατωτερότητας της κατηγορικής ταυτότητας ζώο έναντι του ανθρώπου, με χαρακτηριστικά που ομοιάζουν με τις ρατσιστικές πρακτικές που συγκροτούσαν τους μη δυτικούς λευκούς ανθρώπους ως κατώτερους άλλους σχεδόν μέχρι μισό αιώνα πριν. Οι κυρίαρχες ιδέες της αποικιοκρατίας αλλά και της βιοπολιτικής διαχείρισης των πληθυσμών αναπαράγονται σε ποικίλες εκφάνσεις εντός του Α.Ζ.Π., διαιωνίζοντας τον διαχωρισμό ανάμεσα σε φύση και πολιτισμό, όπου τα ζώα δεν είναι σε θέση να επιλέξουν τη ζωή τους όχι μόνο επειδή δεν μπορούν λόγω του εγκλεισμού αλλά και διότι δεν είναι σε θέση να γνωρίζουν τι είναι καλύτερο για τα ίδια αλλά και τη γενική κατηγορία του είδους τους. Μια δαρβινική αντίληψη αναδύεται, όπου η επιτυχία για κάθε έμβιο όν είναι η διατήρηση του είδους, κάτι το οποίο μόνο η ανθρώπινη νοημοσύνη μπορεί να εγγυηθεί μέσα σε ένα ολοένα και υποβαθμισμένο από τις ανθρωπογενείς παρεμβάσεις πλανήτη.

Η καταστροφή αυτή του φυσικού κόσμου επιβάλλει όχι τη διατήρηση ζώντων μνημείων των ειδών μέσα στους ζωολογικούς κήπους, αλλά την αναγνώριση του δικαιώματος των μη ανθρώπινων ζώων στην προστασία των ενδιατημάτων τους και την απρόσκοπτη ευημερία τους εντός μιας ελεύθερης φύσης. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσα από τη δημιουργία ενσυναίσθησης με τα μη ανθρώπινα ζώα και την αποδοχή του ότι δεν αποτελούν έναν άλλο κόσμο στον οποίο τα ανθρώπινα ζώα δεν φέρουν ευθύνη, αλλά μέρος ενός όλου που μοιραζόμαστε και πως οι σχέσεις που αναπτύσσουμε με τα μη ανθρώπινα ζώα αντανακλούν και σχηματοποιούν ταυτόχρονα τις σχέσεις μεταξύ και των ανθρώπινων ζώων. Αυτή η σχεσιακότητα ανάμεσα στην αντιμετώπιση του μη ανθρώπινου κόσμου και στην αντανάκλαση που αυτή έχει στις ενδοανθρώπινες κοινωνικές σχέσεις θα μπορούσε να αποτελέσει πεδίο περαιτέρω διερεύνησης.

Πηγές – Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Gramsci, A. (2005). *Οι διανοούμενοι* (μτφρ. Θ.Χ. Παπαδόπουλος). Αθήνα: Στοχαστής. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1949).
- Berger, J. (2019). *Γιατί να κοιτάμε τα ζώα* (μτφρ. Χ. Βασιλοπούλου). Αθήνα: Κυαναυγή. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1980).
- Braidoti, R. (2019). Το μετα-ανθρώπινο ως ζώο-εν-τω-γίγνεσθαι (Μτφρ. Κ. Ματσούκας), *Φάρμακο [ΦΡΜΚ]*, Τεύχος 12-13, 72-75. (Το πρωτότυπο εκδόθηκε ως κεφάλαιο του βιβλίου Posthuman το 2013).
- Cohen, A. (2017). *Υποστηρίζουμε τα ζώα που σκοτώνουν τους καταπιεστές τους* (μτφρ. Γ. Καφφέζας). Αθήνα: Κυαναυγή. (Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 2015).
- Γεωργιάδης, Λ. (2011). *Αιχμάλωτα άγρια ζώα στην Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: Αρκτούρος.
- Γιοχάλας, Θ. & Καφεζάκη, Τ. (2014). *Αθήνα – Ιχνηλατώντας με οδηγό την ιστορία και τη λογοτεχνία*. Αθήνα: βιβλιοπωλείο της Εστίας.
- Goodall, J. (2000). *Στα χνάρια της ελπίδας, Ένα πνευματικό ταξίδι* (Μτφρ. Α. Παπασταύρου). Αθήνα: Ωκεανίδα. (Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 1999).
- Goodall, J. (2014). *Στη σκιά του ανθρώπου* (Μτφρ. Σ. Καραγεωργάκης). Θεσσαλονίκη: Αντιγόνη. (Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 1971).
- Horta, O. (2019). *Τι είναι σπισισμός;* (μτφρ. Γ. Καφφέζας). Αθήνα: Κυαναυγή. (Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 2010).
- Καραγεωργάκης, Σ. (2019). *Ζώα - στα πλοκάμια της ανθρώπινης ηθικής*. Αθήνα: Ευτοπία
- Καρανικόλα, Π., Ταμπάκης, Σ., Χλειουνάκη, Μ., & Παπαιωάννου, Β. (2019). Το Αττικό πάρκο ως χώρος επαφής των επισκεπτών με τη φύση και τα άγρια ζώα. *Θέματα Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων*, 11ος Τόμος: Κοινωνία και Περιβάλλον, Ορεστιάδα: Τμήμα Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 200 – 213.
- Κουντάκη, Δ. (2019). *Ζώα και ηθική Μια μη ανθρωποκεντρική προσέγγιση*. Αθήνα: Σμίλη.
- Λυδάκη, Α., & Μπασκόζος, Γ. (επίμ.) (2011). *Περί ζώων, Με λογική και συναίσθημα*. Αθήνα: Ψυχογίος
- Λυδάκη, Α. (2012). *Ποιοτικές μέθοδοι κοινωνικής έρευνας*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Λυδάκη, Α. (2016). *Αναζητώντας το χαμένο παράδειγμα*. Αθήνα: Παπαζήση.

- Λυδάκη, Α. (επίμ.) (2019). *Ο άνθρωπος και τα άλλα ζώα*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Μπελαβίλας, Ν., & Βαταβάλη, Φ. (2009). *Οδηγός για το περιβάλλον, Πράσινοι και ελεύθεροι χώροι στην πόλη*. WWF Ελλάς.
- Robson, C. (2010). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου* (μτφρ. Π.Β. Νταλάκου & Κ. Βασιλάκου). Αθήνα: Gutenberg. (Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 1993).
- Σαπήρας, Ι. (1997). *Ο ζωολογικός κήπος της Αθήνας στο Παλαιό Φάληρο*. Αθήνα: «συλλογές Αργύρης Βουρνάς».
- Foucault, M. (1989). *Επιτήρηση και τιμωρία, Η γέννηση της φυλακής* (μτφρ Κ. Χατζηδήμου & Ι. Ράλλη). Αθήνα: Κέδρος - Ράππα. (Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 1975).
- Τσιπήρας, Κ. (1993). *για τα δικαιώματα των ζώων...*. Αθήνα: Νέα Σύνορα –Λιβάνη.
- Χαλκιά, Α. (2007). *Το άδειο λίκνο της δημοκρατίας, σεξ, έκτρωση και εθνικισμός στη σύγχρονη Ελλάδα* (μτφρ. Μ. Καστανάρα). Αθήνα: Αλεξάνδρεια. (Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 2004).
- Χαλκιά Α. (2011). Σχετικά με τις αρχαίες χελώνες του Κόλπου και τα ανθρώπινα έμβρυα. Στο Α. Λυδάκη, & Γ. Μπασκόζος (επ.). *Περί ζώων, με λογική και συναίσθημα*. Αθήνα: Ψυχογιός
- Χαλκιά, Α. (2019). Σκύλοι, άνθρωποι, πέτρες: για μια κριτική σχεσιακότητα. Στο Α. Λυδάκη (επ.) *Ο άνθρωπος και τα άλλα ζώα* (σ. 309-318). Αθήνα: Παπαζήση.

Ξενόγλωσση

- Acampora, R. (2005). Zoos and Eyes: Contesting Captivity and Seeking Successor Practices. *Society and Animals*, 13:1, 69-88.
- Adams, C. (1990). *The sexual politics of meat: A Feminist-Vegetarian Critical Theory*. New York: Continuum.
- Adams, C. (1991). Ecofeminism and the Eating of Animals. *Hypatia A Journal of Feminist Philosophy*, Volume 6, Issue 1, 125-145. Στα ελληνικά μεταφρασμένο απόσπασμα «Το κοινωνικό κατασκεύασμα των ζώων ως εδωδιμων σωμάτων και των ζώων ως αρπακτικών».
- Best, S. (2009). The Rise of Critical Animal Studies: Putting Theory into Action and Animal Liberation into Higher Education. *Journal for Critical Animal Studies*, Volume VII Issue 1, 9-52

- Best, S. (1999). Zoos and the End of Nature, <http://www.drstevebest.org/ZoosAndTheEnd.htm>
- Brando, S., & Harfeld Lynning, J. (2014). Eating Animals at the Zoo. *Journal for Critical Animal Studies*, vol. 12 Issue 1, 63-88.
- Braverman, I. (2012). Zooveillance: Foucault Goes To The Zoo. *Surveillance & Society* 10(2), 119-133. <http://www.surveillance-and-society.org> | ISSN: 1477-7487
- Chrulaw, M. (2017). Animals as biopolitical subjects. Στο *Foucault and Animals* (σ.222-238). Brill
- Cudworth, E. (2014). Beyond Speciesism – Intersectionality, Critical Sociology And The Human Domination of Other Animals. Στο N. Taylor & R. Twine (επίμ.) *The Rise of Critical Animal Studies – From the Margins to the Center* (σ. 20-35). London: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Derrida, J. (2008). *The Animal Therefore I Am*. New York: Fordham University Press.
- Gingrich-Philbrook, G. (2016). On the Execution of the Young Giraffe Marius, by the Copenhagen Zoo: Conquergood’s “Lethal Theater” and Posthumanism. *Text and performance quarterly*, Vol.36 No.4, 200-211.
- Guenther, L. (2012) Beyond Dehumanization: A post –Humanist Critique of Solitary Confinement. *Journal for Critical Animal Studies*, Volume 10, Issue 2, 2012, 47-68
- Hribal, J. (2010). *Fear of the Animal Planet*. AK Press
- Kusiak, M. (2015). *Conservation or exploitation Assessing the Education Impact of Accredited Zoological Institutions* (Master thesis). University of Waterloo, Ontario Canada. Ανακτήθηκε από: <https://uwspace.uwaterloo.ca/handle/10012/9657>
- Milstein, T. (2009). “Somethin’ Tells Me It’s All Happening at the Zoo”: Discourse, Power, and Conservationism. *Environmental Communication*, 3:1, 25-48, DOI: 10.1080/17524030802674174
- Peggs, K. (2012). *Animals and Sociology*. The Palgrave Macmillan Animal Ethics Series.
- Pierce, J., & Bekoff, M. (2018). A Postzoo Future: Why Welfare Fails Animals in Zoos. *Journal of Applied Animal Welfare Science*, 21:sup1, 43-48, DOI:10.1080/10888705.2018.1513838
- Polakovicova, D. (2014). *Looking at and through the beast, Construction of the animal within the Prague zoo* (diploma thesis). Faculty of Humanities, Department of General

- Anthropology, Humanities, General Anthropology, University Karlova, Prague.
Ανακτήθηκε από <https://is.cuni.cz/webapps/zpz/detail/126343/?lang=en>
- Purtschert, P. (2015). The return of the native: racialised space, colonial debris and the human zoo. *Identities*, 22:4, 508-523, DOI: 10.1080/1070289X.2014.944183
- Ramon, U. M.(2014). *Motivations for Visiting Barcelona Zoo, Exploring its uses for zoo visitors and citizens*. ZOOXXI, Ανακτήθηκε από: <https://zooxxi.org/en/856/>
- Rothfels, N. (2002). *Savages and Beasts, The Birth of the Modern Zoo*. The John Hopkins University Press.
- Rowlands, M. (2013). *Animal Rights, All that matters*, London: John Murray Press.
- Stanescu, J. (2012). Species Trouble: Judith Butler, Mourning, and the Precarious Lives of Animals. *Hypatia a journal of feminist philosophy*, Volume 27, Issue3, Special Issue: Animal Others, 567-582
- Stanescu, V. (2014). *Happy Meals, Animals, Nature, and the Myth of Consent* (Ph.D. Thesis). Stanford University, California. Ανακτήθηκε από: <https://purl.stanford.edu/ph312vx3092>.
- Thomas, S., & Shiels, L. (2012). Editorial Prison Studies and Critical Animal Studies: Understanding Interconnectedness beyond Institutional Comparisons. *Journal for Critical Animal Studies*, Volume 10, Issue 2, 4-11.
- Taylor, C. (2008). The precarious lives of animals, Butler, Coetzee and animal ethics. *Philosophy today*, 52.1, 60-72.
- Twine, R. (2010). Intersectional disgust, animals and (eco)feminism. *Feminism and Psychology Journal*, 20(3), 397–406. DOI: 10.1177/0959353510368284
- Twine, R. (2010b). Genomic Natures Read through Posthumanisms. *The Sociological Review*, Volume: 58 issue: 1_suppl, 175-195

Ιστοσελίδες:

Ιστοσελίδα του Δήμου Νέας Φιλαδέλφειας- Χαλκιδόνας, «Το άλσος»

<http://www.dimosfx.gr/el/polh/fisiko-perivalon/alsos> (πρόσβαση στις 14/9/2019)

Ο ζωολογικός κήπος Φλώρινας και η ίδρυσή του το 1967, Λεύκωμα Φλώρινας, <http://www.florinapast.mysch.gr/?p=3897>, (πρόσβαση στις 14/9/2019)

Αφιέρωμα της γαλλικής πρεσβείας στον ιδιοκτήτη του Αττικού Πάρκου (15/01/2010):

<https://gr.ambafrance.org/Jean-Jacques-LESUEUR-%CE%B9%CE%B4%CF%81%CF%85%CF%84%CE%AE%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%91%CF%84%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D-%CE%96%CF%89%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D>

(πρόσβαση στις 16/9/2019)

Εθνικός Κήπος, η "ζωή" της Αθήνας. Συνέντευξη με τον γεωπόνο, τέως διευθυντή Εθνικού Κήπου, Νικόλαο Ταμβάκη,

<http://monumenta.org/article.php?IssueID=2&lang=gr&CategoryID=8&ArticleID=56>

(πρόσβαση στις 10/9/2019)

Επίσημη ιστοσελίδα του Δήμου της Αθήνας για τον Εθνικό Κήπο:

<https://www.cityofathens.gr/episkeptes/aksiotheata/diadromes-stin-istoria-tis-athinas/o-kipos-tis-athinas> (πρόσβαση στις 10/9/2019)

Καλαντζής Δημήτρης, Εθνικός Κήπος και Πεδίον του Άρεως: Οι αντίθετοι δρόμοι των δύο μεγαλύτερων Πάρκων της Αθήνας, Postmodern.gr, 2018

<http://www.postmodern.gr/ethnikos-kipos-kai-pedion-toy-areos-oi-antithetoi-dromoi-ton-dyo-megalyteron-parkon-tis-athinas/> (πρόσβαση στις 10/9/2019)

Νεκρά ζώα βρέθηκαν στο αγρόκτημα Ιπποκάμηλος στην Αχαΐα:

<https://www.zoosos.gr/sageika-achaias-nekra-zoa-ston-zoologiko-kipo-ippokamilos-vrikan-oi-astynomikoi-p-f-p-o/> (πρόσβαση στις 15/9/2019)

Ο ζωολογικός κήπος της Βαρκελώνης αποφασίζεται να αλλάξει μορφή: zooxi.org/firststopbarcelona (πρόσβαση τον Μάιο του 2019)

Ακινήτοποίηση τζάγκουαρ με αναισθητικό στο ζωολογικό κήπο της Νέας Ορλεάνης:

<https://edition.cnn.com/2018/07/14/us/audubon-zoo-jaguar-escapes/index.html>

Οπτικοακουστικά μέσα:

Εκπομπή «Το βλέμμα» Επεισόδιο «εγκλεισμός χωρίς έγκλημα» Ημερομηνία πρώτης προβολής 07/03/1994, οπτικοακουστικό αρχείο της ερτ <https://archive.ert.gr/556/>, (πρόσβαση στις 14/9/2019)

Εκπομπή «Το βλέμμα», Επεισόδιο «Ένα παιδί μετράει τα κάγκελα», Ημερομηνία πρώτης προβολής 31/01/1995, οπτικοακουστικό αρχείο της ερτ <https://archive.ert.gr/603/>, (πρόσβαση στις 14/09/2019)

Ζωολογικός κήπος / Πάρκο αναψυχής Φλώρινας:

<https://www.youtube.com/watch?v=YbOnWdZF48U>, (πρόσβαση στις 14/9/19)

Τι απάντησε ο Λεσουέρ για τη δολοφονία των τζάγκουαρ στο Αττικό Ζωολογικό Πάρκο

https://www.youtube.com/watch?v=5Z11NaDG_mk (πρόσβαση 10/9/2019)

Ο ιδρυτής του Αττικού Ζωολογικού Πάρκου Ζαν Ζακ Λεσουέρ για τη θανάτωση των ιαγουάρων

<https://www.youtube.com/watch?v=piRKtsQVA-s> (πρόσβαση στις 10/9/2019)

Μαϊμού σπάει το τζάμι σε κλουβί του ζωολογικού κήπου του Zhengzhou στην Κίνα:

<https://metro.co.uk/2019/08/26/monkey-tries-break-free-zoo-shattering-glass-rock-10633533/> (πρόσβαση στις 20/9/2019)

Παράρτημα

Π1. Πίνακας ερευνητικού υλικού

ΕΙΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΠΡΟΣΩΠΑ	ΘΕΜΑ	ΕΙΔΟΣ ΥΛΙΚΟΥ	ΣΥΓΚΑΤΑΘΕΣΗ
FOCUS GROUP	31 ΜΑΡΤΙΟΥ 2019	ΠΑΙΔΙΑ ΠΟΥ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΥΝ ΣΕ ΕΞΩΣΧΟΛΙΚΟ ΣΥΛΛΟΓΟ	ΕΠΙΣΚΕΨΗ 4 ΕΞ ΑΥΤΩΝ ΜΕ ΤΟΥΣ ΣΥΝΟΔΟΥΣ ΣΤΟ ΑΤΤΙΚΟ ΠΑΡΚΟ	ΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΣΗ	ΜΕ EMAIL ΑΠΟ ΤΗΝ ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ
ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ	14 ΜΑΙΟΥ 2019	ΝΗΠΙΑΓΩΓΟΣ	ΕΝΑΝΤΙΩΘΗΚΕ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	ΥΠΟΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟ ΕΝΤΥΠΟ
ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ	16 ΜΑΙΟΥ 2019	ΑΚΤΙΒΙΣΤΗΣ	ΤΟ ΑΤΤΙΚΟ ΠΑΡΚΟ ΩΣ ΧΩΡΟΣ ΕΓΚΛΕΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΕΣ	ΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΣΗ	ΥΠΟΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟ ΕΝΤΥΠΟ
ΕΠΙΤΟΠΙΑ ΕΡΕΥΝΑ – ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ	2 ΙΟΥΝΙΟΥ 2019	ΕΠΙΣΚΕΠΤΕΣ	ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ – ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΩΝ	ΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΣΗ	ΤΥΧΑΙΟ ΔΕΙΓΜΑ
ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ	5 ΙΟΥΝΙΟΥ 2019	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΟΚΟΜΟΣ	ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΜΕ ΔΟΜΗ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ	ΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΣΗ	ΥΠΟΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟ ΕΝΤΥΠΟ
ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ	9 ΙΟΥΝΙΟΥ 2019	ΔΑΣΚΑΛΑ ΕΙΔΙΚΗΣ	ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΜΕ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ	ΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΣΗ	ΥΠΟΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟ ΕΝΤΥΠΟ
ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ	12 ΙΟΥΝΙΟΥ 2019	ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΟΚΟΜΟΣ ΕΙΔΙΚΗΣ	ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΜΕ ΕΙΔΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ	ΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΣΗ	ΥΠΟΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟ ΕΝΤΥΠΟ
ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ	25 ΙΟΥΝΙΟΥ 2019	ΔΑΣΚΑΛΑ ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ	ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΜΕ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ	ΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΣΗ	ΥΠΟΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟ ΕΝΤΥΠΟ
ΒΙΝΤΕΟ ΜΕ ΠΑΙΔΙ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟΥ	ΜΕΤΑ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΩΝ ΤΖΑΓΚΟΥΑΡ	ΝΗΠΙΑΓΩΓΟΣ ΕΠΑΡΧΕΙΑ /ΒΙΝΤΕΟ ΜΕ ΜΑΘΗΤΗ	ΕΙΧΕ ΕΠΙΣΚΕΦΘΕΙ ΤΟ ΑΤΤΙΚΟ ΠΑΡΚΟ ΠΡΙΝ ΜΗΝΕΣΜΕ ΤΟΥΣ ΓΟΝΕΙΣ ΤΟΥ ΚΑΙ ΕΜΑΘΕ ΟΤΙ ΣΚΟΤΩΣΑΝ ΤΑ ΤΖΑΓΚΟΥΑΡ	ΒΙΝΤΕΟ	ΜΕ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ
ΕΠΙΤΟΠΙΑ ΕΡΕΥΝΑ – ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ	25 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 2019	ΧΩΡΟΣ ΕΠΙΣΚΕΠΤΕΣ	ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ – ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ	ΤΥΧΑΙΟ ΔΕΙΓΜΑ

Έντυπο Πληροφορημένης Συγκατάθεσης για Συνεντευξιαζόμενους/νες

Θέμα έρευνας: Έγκλειστα ζώα και βιοπολιτική εξουσία στο Αττικό Ζωολογικό Πάρκο

Εγώ, ο/η, συμφωνώ να λάβω μέρος στην παρούσα διπλωματική έρευνα που διεξάγεται από τη Χριστίνα Βασιλοπούλου στα πλαίσια του μεταπτυχιακού «Κοινωνιολογία» του τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών και περιλαμβάνει συνέντευξη διάρκειας περίπου μίας ώρας.

Παρακαλώ διαβάστε προσεκτικά τα παρακάτω σημεία.

1. Βεβαιώνω ότι έχω διαβάσει και καταλάβει τους σκοπούς και τη διαδικασία της παρούσας έρευνας.
2. Βεβαιώνω ότι είχα τη ευκαιρία να κάνω ερωτήσεις πριν πάρω την απόφαση να συμμετέχω.
3. Καταλαβαίνω ότι η συμμετοχή μου είναι εντελώς εθελοντική και έχω το δικαίωμα απόσυρσης ανά πάσα στιγμή, χωρίς να δώσω εξηγήσεις.
4. Καταλαβαίνω ότι τα δεδομένα που θα συλλεχθούν κατά τη συνέντευξη θα είναι εντελώς εμπιστευτικά.
5. Καταλαβαίνω ότι η συνέντευξη θα ηχογραφηθεί, ούτως ώστε τα δεδομένα να τύχουν προσεκτικής ανάλυσης μετά το τέλος της συνέντευξης.
6. Καταλαβαίνω ότι αν επιθυμώ να επιθεωρήσω την απομαγνητοφώνηση της ηχογραφημένης συνέντευξης θα πρέπει να επικοινωνήσω με την παρούσα ερευνήτρια.
7. Καταλαβαίνω ότι η ανωνυμία μου θα διασφαλιστεί.
8. Καταλαβαίνω ότι το υλικό που θα συλλεχτεί θα χρησιμοποιηθεί μόνο για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας και σε δημοσιεύσεις που θα στηρίζονται στην έρευνα.
9. Καταλαβαίνω ότι η ηχογραφημένη συνέντευξη και η απομαγνητοφώνηση θα βρίσκονται κλειδωμένα σε ασφαλές μέρος, στο οποίο κανένας δεν έχει πρόσβαση πέραν της παρούσας ερευνήτριας.

Υπογραφή συμμετέχοντα:

Υπογραφή Ερευνήτριας:

**Οδηγός συνέντευξης για ακτιβιστές που συμμετέχουν σε διαμαρτυρίες στις Αττικό
Ζωολογικό Πάρκο**

- Πόσα χρόνια ασχολείστε με το ζήτημα των μη ανθρώπινων ζώων;
 - Διοργανώνετε διαμαρτυρίες; Τι είδους;
 - Μπορείτε να μου απαριθμήσετε με χρονολογίες τις διαμαρτυρίες στις οποίες έχετε συμμετάσχει;
 - Θυμάστε κάποιο περιστατικό που σας έκανε εντύπωση;
 - Οι επισκέπτες πώς αντιδρούν στην παρουσία ακτιβιστών;
 - Έχετε δει αλλαγή στη συμπεριφορά τους με το πέρασμα των χρόνων;
 - Έχετε συνομιλήσει με τον ιδιοκτήτη ή με προσωπικό του Αττικού Πάρκου κατά την διάρκεια της δράσης σας; Αν ναι, θυμάστε χαρακτηριστικά τι σας είπαν; Ποια επιχειρήματα χρησιμοποιούν για να αιτιολογήσουν την ύπαρξη του ζωολογικού κήπου;
 - Σε πρόσφατη τοποθέτησή του ο Ζ.Ζ. Λεσουέρ αναφέρει ότι θα ήθελε να έχει συνεργασία με τους ακτιβιστές, αλλά εκείνοι αρνούνται. Ισχυρίστηκε ότι τα δελφίνια προέρχονται από πάρκα που κλείνουν και δεν έχουν που να πάνε; Θα θέλατε να το σχολιάσετε;
 - Θεωρείτε ότι είναι εγγενώς λάθος η ύπαρξη των ζωολογικών κήπων ή αντιτίθεστε μόνο στο δελφινάριο;
 - Σύμφωνα με την άποψή σας υπάρχει εκπαιδευτική αξία στους ζωολογικούς κήπους;
 - Είστε χορτοφάγος / βίγκαν;
- Σας ευχαριστώ για το χρόνο σας.

**Οδηγός συνέντευξης για εκπαιδευτικούς που το σχολείο στο οποίο εργάζονται/νταν έχει
επισκεφθεί το Αττικό Ζωολογικό Πάρκο**

- Σε ποια βαθμίδα εκπαίδευσης εργάζεστε;
- Πόσα χρόνια εργάζεστε στη συγκεκριμένη βαθμίδα εκπαίδευσης;
- Σύμφωνα με την εμπειρία σας είναι σύνηθες φαινόμενο να επισκέπτονται σχολεία το Αττικό Ζωολογικό Πάρκο;
- Πότε συνέβη χρονικά το περιστατικό στο σχολείο που εργάζεσθε;
- Ποίες ήταν οι αντιδράσεις των γονιών;
- Τα παιδιά τι συζητούσαν πριν και μετά την επίσκεψη;
- Υπήρξαν μαθητές που δεν πήγαν στο Αττικό Πάρκο;
- Πώς εκφράζονταν για τα ζώα που είδαν; Τι τους έκανε εντύπωση;
- Οι αντιλήψεις τους για τα ζώα επηρεάστηκαν από την επίσκεψη αυτή;
- Τι επιχειρήματα προέτασαν οι άλλες εκπαιδευτικοί του σχολείου για να υποστηρίξουν την επιλογή τους να επισκεφθούν το αττικό πάρκο;
- Γνώριζαν για τη σχετική εγκύκλιο - οδηγία του υπουργείου που αποτρέπει τέτοιες επισκέψεις;
- Αν ναι γιατί επέλεξαν να την παρακάμψουν και με ποια επιχειρήματα;
- Θεωρείτε ότι εάν επρόκειτο για κάποια άλλη περίπτωση θα αγνοούσαν εγκύκλιο του υπουργείου;
- Τι πιστεύετε ότι οδηγεί τους εκπαιδευτικούς να επιλέξουν το Αττικό Πάρκο αντί κάποιου περιβαλλοντικού οργανισμού για να επισκεφθούν με το σχολείο;
- Υπάρχει σύγκριση μεταξύ των εκπαιδευτικών για το εάν το Αττικό Πάρκο είναι ζωολογικός κήπος ή καταφύγιο ζώων;
- Το περιστατικό με τα νεκρά τζάγκουαρ του Αττικού Πάρκου σχολιάστηκε φέτος από μαθητές σας;
- Θεωρείτε ότι μετά το περιστατικό τα σχολεία θεωρούν το Αττικό Πάρκο λιγότερο ασφαλές μέρος για να επισκεφθούν δεδομένου ότι έχουν την ευθύνη των παιδιών;

Οδηγός ομαδικής συνέντευξης (focus group) σε ομάδα εξωσχολικών δραστηριοτήτων

Ομάδα Παρατήρησης:

Σύλλογος Εξωσχολικών Δραστηριοτήτων

Ηλικίες 7-11

Επίσκεψη στο Αττικό Ζωολογικό Πάρκο το Μάρτιο 2019

Διάρκεια μισή ώρα

Ερωτήσεις προς μαθητές

- Τι θυμάστε περισσότερο από εκείνη την ημέρα;
- Τι είδατε, τι κάνατε στο Α.Ζ.Π.;
- Γιατί πήγατε εκεί;
- Έχετε ξαναπάει σε αντίστοιχο μέρος με ζώα;
- Πώς σας φάνηκε που είδατε τα ζώα;
- Ποιο ζώο σας έκανε εντύπωση και γιατί;
- Γνωρίζετε που ζουν τα ζώα αυτά;
- Πώς σας φάνηκε όταν σας κοιτούσαν τα ζώα;
- Αν ήσασταν ενήλικες θα θέλατε να φτιάξετε έναν τέτοιο χώρο;

ΝΟΜΟΣ 4039/2012
(ΦΕΚ Α-15/02.02.2012)

Για τα δεσποζόμενα και τα αδέσποτα ζώα συντροφιάς και την προστασία των ζώων από την εκμετάλλευση ή τη χρησιμοποίηση με κερδοσκοπικό σκοπό.

Άρθρο 12

Απαγόρευση χρησιμοποίησης κάθε είδους ζώου σε κάθε είδους θεάματα και άλλες συναφείς δραστηριότητες

1. Απαγορεύεται η διατήρηση κάθε είδους ζώου σε τσίρκο ή σε θίασο με ποικίλο πρόγραμμα, εφόσον τα ζώα αυτά χρησιμοποιούνται με οποιονδήποτε τρόπο και για οποιονδήποτε σκοπό στο πρόγραμμά τους, πραγματοποιούν παραστάσεις ή παρελούνουν ή εμφανίζονται ενώπιον του κοινού.
2. Απαγορεύεται η διατήρηση κάθε είδους ζώου σε επιχειρήσεις ψυχαγωγικών παιχνιδιών, πίστας αυτοκινητιδίων, μουσικών συναυλιών, επιδείξεων, πανηγυριών ή άλλων καλλιτεχνικών ή ψυχαγωγικών εκδηλώσεων, εφ' όσον τα ζώα χρησιμοποιούνται με οποιονδήποτε τρόπο και για οποιονδήποτε σκοπό στο πρόγραμμά τους.
3. Απαγορεύεται η εκτροφή, η εκπαίδευση και η χρησιμοποίηση ζώων για οποιοδήποτε είδος μονομαχίας. Επίσης απαγορεύεται η εκτροφή και η χρησιμοποίηση σκύλων και γατών για παραγωγή γούνας, δέρματος, κρέατος ή για την παρασκευή φαρμακευτικών ή άλλων ουσιών.

Άρθρο 13

Εξαιρέσεις

1. Από τις απαγορεύσεις που προβλέπονται στο άρθρο 12 παράγραφοι 1 και 2 εξαιρούνται οι νομίμως λειτουργούντες ζωολογικοί κήποι, τα ενυδρεία, τα καταστήματα πώλησης ζώων, τα κέντρα περίθαλψης ειδών άγριας πανίδας και τα εκτροφεία θηραμάτων, που διέπονται από ειδικές διατάξεις, υπό την προϋπόθεση ότι και στους παραπάνω χώρους δεν διεξάγονται κάθε είδους παραστάσεις με τη συμμετοχή ζώων.
2. Οι διατάξεις του άρθρου 12 εφαρμόζονται με την επιφύλαξη του άρθρου 7, καθώς και των ειδικών διατάξεων, που αφορούν στα άλογα ιπποδρομιών και στις ιπποδρομίες.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΠΟΥΔΩΝ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ
Π.Ε.
ΤΜΗΜΑ Γ' ΜΑΘΗΤΙΚΗΣ ΜΕΡΙΜΝΑΣ & ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

Βαθμός Ασφαλείας:
Να διατηρηθεί μέχρι:
Βαθμός Προτεραιότητας

Μαρούσι, 15-01-2016
Αριθ. Πρωτ. : Φ.12/56/5440/Δ1

Ταχ. Δ/ση : Ανδρέα Παπανδρέου 37
Τ.Κ. – Πόλη : 15180 – Μαρούσι
Ιστοσελίδα : <http://www.minedu.gov.gr>
Email : spudonpe@minedu.gov.gr
Πληροφορίες : Σ. Λαπατά
: Μ. Κολούντζου
Τηλέφωνο : 210 344 2247
FAX : 210 344 3354

ΠΡΟΣ: Όπως πίνακας αποδεκτών

ΘΕΜΑ : «Έγκριση εκδρομών-μετακινήσεων εκπαιδευτικών και μαθητών στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση»

Με αφορμή πολλά ερωτήματα που έρχονται συνεχώς στην Υπηρεσία μας και αφορούν σε διδακτικές επισκέψεις μαθητών των Σχολικών Μονάδων Α/θμιας εκπαίδευσης σας ενημερώνουμε ότι, σύμφωνα με την παρ. 3 εδ.γ του αρ. 13 του ΠΔ. 201 /98 (ΦΕΚ 161/Α) ισχύουν τα εξής:

«Παρέχεται η δυνατότητα στις τάξεις και τις σχολικές μονάδες να επιλέγουν με προσοχή τους επισκέψιμους χώρους ιστορικής και πολιτιστικής αναφοράς (Μουσεία, Θέατρα, Χώροι Εκθέσεων, Βιβλιοθήκες, Εργαστήρια), μονάδες παραγωγής, αξιοθέατα κτλ. και να οργανώνουν στη συνέχεια τις επισκέψεις τους, οι οποίες δεν θα γίνονται κατά τρόπο τυχαίο και αποσπασματικό, αλλά με προγραμματισμένες δράσεις και ένταξή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Οι διδακτικές επισκέψεις και η συμμετοχή των μαθητών σε εκδηλώσεις και δραστηριότητες, στις οποίες μπορεί να πάρει μέρος όλο το σχολείο ή μερικές τάξεις, έχουν διάρκεια μιας ή περισσότερων διδακτικών ωρών ή μπορούν και να παραταθούν πέραν του ωραρίου λειτουργίας, μέχρι και δύο διδακτικές ώρες, για τις περιπτώσεις που αυτό καθίσταται αναγκαίο για την ολοκλήρωση της επίσκεψης.

Ορίζονται με απόφαση του συλλόγου διδασκόντων και εντάσσονται στον ετήσιο ή τριμηνιαίο προγραμματισμό ο οποίος υποβάλλεται στο Σχολικό Σύμβουλο. Ο Σχολικός Σύμβουλος μπορεί να διατυπώνει τις δικές του τυχόν παρατηρήσεις και προτάσεις για το περιεχόμενο του σχεδιασμού.

Με απόφαση του συλλόγου διδασκόντων μπορούν να πραγματοποιούνται έκτακτες επισκέψεις, εκδηλώσεις και δραστηριότητες, για τις οποίες ενημερώνονται τόσο ο Σχολικός Σύμβουλος όσο και ο Προϊστάμενος της Διεύθυνσης Εκπαίδευσης Π.Ε.

Σύμφωνα με τα ανωτέρω συνιστάται, κατά τον προγραμματισμό των επισκέψεων η αποφυγή χώρων στους οποίους βρίσκονται ζώα σε αιχμαλωσία, με σκοπό την εμπορική τους εκμετάλλευση, καθώς αυτό δεν συνάδει με τις γενικές αρχές της εκπαίδευσης, στις οποίες μεταξύ άλλων, πολύ σημαντική θέση επέχει η ευαισθητοποίηση για την αναγκαιότητα της προστασίας και του σεβασμού του φυσικού περιβάλλοντος, η υιοθέτηση ανάλογων προτύπων συμπεριφοράς, καθώς και η δημιουργία υπεύθυνων προσωπικοτήτων με κοινωνικές και ανθρωπιστικές αξίες.

Ο ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ ΤΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΕΜΜ. ΚΟΥΦΟΠΟΥΛΟΣ

Εσωτερική Διανομή:

1. Γραφείο Υπουργού (Υπόψη και Πολίτη)
2. Γραφείο Γενικού Γραμματέα
3. Γεν. Δ/ση Σπουδών Α/θμιας και Β/θμιας Εισ/σης

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΓΕΝΙΚΗ Δ/ΝΣΗ ΣΠΟΥΔΩΝ
Π/ΘΜΙΑΣ ΚΑΙ Δ/ΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
Δ/ΝΣΗ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ
ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ Δ/ΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΤΜΗΜΑ Γ΄

Ταχ. Δ/ση: Ανδρέα Παπανδρέου 37
Τ.Κ. – Πόλη: 151 80 Μαρούσι
Ιστοσελίδα: www.minedu.gov.gr
Πληροφορίες: Μποφύλατος Σ.,
Βάρλα Α.
Τηλέφωνο: 210-344.2237,
210-344.3272
Fax: 210-34.43.390

Βαθμός Ασφαλείας :
Να διατηρηθεί μέχρι :
Βαθμός Προτερ.: ΕΞ.ΕΠΕΙΓΟΝ

Μαρούσι, 03/03/2016
Αρ. Πρωτ. : Φ10/37368/Δ2

ΠΡΟΣ:

1. Διευθύνσεις Δ.Ε. της χώρας.
Έδρες τους.
2. Σχολικές μονάδες Δ.Ε. της χώρας.
(μέσω των Διευθύνσεων Δ.Ε.
της χώρας)

ΚΟΙΝ: Περιφερειακές Διευθύνσεις Π.Ε. και
Δ.Ε. της χώρας. Έδρες τους.

ΘΕΜΑ: «Εκδρομές-Μετακινήσεις σχολικών μονάδων Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης»

Κατόπιν ερωτημάτων που τέθηκαν στην Υπηρεσία μας, αναφορικά με την πραγματοποίηση των σχολικών εκδρομών των μαθητών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, σας υπενθυμίζουμε ότι ισχύει η με αρ. πρ. 129287/Γ2/10-11-2011 Υ.Α. (Β΄ 2769).

Ειδικότερα, επισημαίνουμε ότι κατά τον προγραμματισμό των περιπάτων, των εκπαιδευτικών εκδρομών, καθώς και των εκπαιδευτικών και διδακτικών επισκέψεων των σχολικών μονάδων Δ.Ε. και δεδομένου ότι, όπως ορίζει και το αρ. 2 της ανωτέρω Υ.Α., «Οι εκπαιδευτικές εκδρομές αποτελούν αναγκαίο συμπλήρωμα της αγωγής των μαθητών(…)» **συνιστάται** η αποφυγή χώρων στους οποίους βρίσκονται ζώα σε αιχμαλωσία, με σκοπό την εμπορική τους εκμετάλλευση, καθώς αυτό δεν συνάδει με τις γενικές αρχές της εκπαίδευσης, στις οποίες μεταξύ άλλων, πολύ σημαντική θέση επέχει η ευαισθητοποίηση για την αναγκαιότητα της προστασίας και του σεβασμού του φυσικού περιβάλλοντος, η υιοθέτηση ανάλογων προτύπων συμπεριφοράς, καθώς και η δημιουργία υπεύθυνων προσωπικοτήτων με κοινωνικές και ανθρωπιστικές αξίες.

Ο ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ ΤΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ

Εσωτερική Διανομή:

1. Γραφείο κ. Υπουργού
2. Γραφείο κ. Γεν. Γραμματέα
3. Γενική Διεύθυνση Σπουδών Π.Ε. και Δ.Ε.
4. Δ/ση Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, Τμήμα Β΄
5. Δ/ση Σπουδών, Προγραμμάτων και Οργάνωσης Δ.Ε.,
Τμήματα Γ΄ και Δ΄

ΣΤΑΥΡΟΣ ΜΠΟΦΥΛΑΤΟΣ